

Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний університет  
імені В. Н. Каразіна

**О. Є. Хомік, Р. Л. Сердега**

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА  
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

ПРАКТИКУМ

Харків – 2019

УДК 811.161.2(076.5)

X 76

**Рецензенти:**

**І. В. Волкова** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Харківської гуманітарно-педагогічної академії;

**О. Л. Заверюченко** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та української мови Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради  
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна  
(протокол № від )*

**Хомік О. Є.**

X 76

Сучасна українська літературна мова: практикум / О. Є. Хомік, Р. Л. Сердега. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. — 204 с.

Пропонований посібник – систематизований збірник завдань до курсу «Сучасна українська літературна мова». Практичні завдання, дібрані авторами до кожної теми, спрямовані не лише на репродуктивне відтворення теоретичних знань, а й на розвиток творчого, нешаблонного мислення студентів, вироблення вмінь і навичок самостійно розв'язувати лінгвістичні завдання, активізацію розумової діяльності, що в цілому сприятиме формуванню креативного потенціалу майбутніх фахівців.

До кожного розділу подано схему лінгвістичного аналізу та список рекомендованої літератури. Посібник містить короткий словник лінгвістичних термінів.

Для студентів філологічних і нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

**УДК 811.161.2(076.5)**

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2019

© Хомік О. Є., Сердега Р. Л., 2019

© , макет обкладинки, 2019

## ЗМІСТ

---

Передмова .....	4
Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія .....	4
Рекомендована література .....	45
Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія .....	53
Рекомендована література .....	84
Морфеміка. Словотвір .....	88
Рекомендована література .....	93
Морфологія .....	95
Рекомендована література .....	139
Синтаксис. Пунктуація .....	145
Рекомендована література .....	181
Короткий словник лінгвістичних термінів .....	185

# ПЕРЕДМОВА

---

Пропонований посібник є систематизованим збірником завдань до курсу «Сучасна українська літературна мова», розробленим із урахуванням особливостей сучасного навчального процесу для студентів вищих навчальних закладів. Його мета — сприяти кращому засвоєнню та поглибленню теоретичних відомостей з означеного курсу, виробленню та вдосконаленню практичних навичок мовного аналізу. Посібник підготовлено відповідно до чинної програми із сучасної української літературної мови. Він складається з таких розділів: «Лексика та фразеологія. Лексикографія», «Фонетика та фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія», «Морфеміка. Словотвір», «Морфологія», «Синтаксис та пунктуація». Обсяг матеріалу визначається годинами, відведеними навчальною програмою на вивчення кожної теми.

Система практичних завдань, підготовлена авторами до кожної теми, спрямована не лише на репродуктивне відтворення теоретичних знань, а й на розвиток творчого, нешаблонного мислення студентів, вироблення вмінь і навичок самостійно розв'язувати лінгвістичні завдання, активізацію розумової діяльності, що в цілому сприятиме формуванню креативного потенціалу майбутніх фахівців.

До кожного розділу подано схему лінгвістичного аналізу та список рекомендованої літератури. Посібник доповнений коротким словником лінгвістичних термінів.

# ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

---

## Слово як основна одиниця лексико-семантичної системи мови



**Вправа 1.** Знайдіть у наведеному тексті повнозначні та неповнозначні слова. З'ясуйте лексичне значення повнозначних слів. Подумайте, яку граматичну функцію виконують службові слова.

«Нас багато. Ми різні. Але нас об'єднує спільна мета». Саме під такою назвою звучав Усеукраїнський диктант національної єдності на Першому каналі Українського радіо. Диктант традиційно пишуть у День української писемності та мови – 9 листопада.

Нагадаємо цікаві факти про українську мову.

448 р. візантійський історик Пріск Панійський, перебуваючи в таборі гунського володаря Аттили на території сучасної України, записав слова «мед» і «страва». Це була перша згадка українських слів.

Українська мова – одна з найпоширеніших мов на планеті. За кількістю носіїв посідає, за різними даними, 26-те або 32-ге місце у світі.


Українська мова дуже багата на синоніми. Наприклад, слово *горизонт* має 12 синонімів. Але абсолютний рекордсмен – слово «бити». Згідно з «Коротким словником синонімів української мови», у цього слова їх аж 45.

Українська мова багата на зменшувальні форми. Зменшувально-пестливу форму має, як не дивно, навіть слово «вороги» – «вороженьки».


Із XVIII до XIX ст. в українській мові використовували близько п'ятдесяти різних систем орфографії. За кількістю систем письма українська мова перевершує навіть монгольську, яка зазнала дуже багато змін у правописі.

Найдовшим словом, яке існує в українській мові, є «дихлордифенілтрихлорметилметан» (назва хімікату, який використовують для боротьби зі шкідниками). Слово складається аж із тридцяти літер!


Загалом у світі до 45 мільйонів людей володіють українською. Пишайтеся цим! Адже «Нас багато. Ми різні. Але нас об'єднує спільна мета» (із газети).

 **Вправа 2.** *Випишіть із наведеного уривка окремо слова з конкретним та абстрактним значенням. Подумайте і запишіть 5 слів, які залежно від контексту можуть мати конкретне й абстрактне значення. Знайдіть у тексті іменники-назви істот і неістот. Розподіліть їх за тематичними групами.*


1. Пізно він повернувся до хати своєї — вже місяць і зорі сяяли в небі, усе село поснуло; спала дочка його маленька, спала стара мати, не заснула тільки молода його дружина; вона стояла на хатньому порозі й дожидала й виглядала його, стріла й пригорнулась, начеб запиталася: чи не треба її життя або смерті, її напасті чи розкоші? (Марко Вовчок). 2. І от вперше за ці довгі роки люди переконалися, що небо знову напрочуд чисте, що в ньому не пропливуть вже потворні, прикрашені хрестами, кораблі смерті. А п'янке травневе повітря, що вривається в широко розчинені вікна, не принесе з собою смороду згарищ. І люди дихали на повні груди, упивалися повітрям, що ніби ввібрало в себе і сяйво сонця, і життєдайність весни, і радість буття (Ю. П. Дольд-Михайлик). 3. Обидва ватажки довго сиділи й невесело заглядали в майбутнє, коли горде розбійницьке життя Матісового і Борчиного родів стане самим лише переказом і скороминущим спогадом (Астрід Ліндгрєн). 4. Електричка стрімко вилетіла з-за повороту і, стишуючи хід, плавно зупинилася біля перону (В. Г. Рутківський). 5. У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро (В. З. Нестайко). 6. Тільки-но Сергій розплющив очі, як побачив коло ліжка, на стільці, чималий пакунок у цупкому синьому папері, обліплений барвистими іноземними марками (А. Г. Костецький). 7. Церква стоїть на високому горбі коло ставу, що дримає темною голубою водою в густих верболозах (Є. П. Гуцало).

 **Вправа 3.** Прочитайте текст, визначте, які слова у наведених реченнях мають вільне номінативне значення, а які зв'язане значення (фразеологічно зв'язане чи синтаксично зумовлене). Відповідь обґрунтуйте.

1. Мільйони людей поклали свої голови, щоб юнак, якого ми готуємо до вступу на самостійний шлях трудового життя, радів сонцю й зорям, насолоджувався багатством культури (В. Сухомлинський). 2. Кілька видів орлів занесено до Червоної книги України (інтернет-видання). 3. Ой куди ж ти од'їжджаєш, сизокрилий орле? (нар. тв.). 4. Мені вже на вісімнадцятий завернуло, я вже й на дівчину накинув оком (Марко Вовчок). 5. Мене сьогодні страшенно морозить (Н. Рибак).


 **Вправа 4.** Доведіть, що наведені слова можуть мати фразеологічно зв'язаний і/ або синтаксично зумовлений тип лексичного значення.

Вітер, вовчий, сокіл, мозолити, шовковий, порох, пустий.

 **Вправа 5.** Випишіть із тлумачного словника сучасної української мови 5 слів, у яких відбулися зміни в семному складі лексичного значення (у результаті розширення, зміщення чи звуження лексичного значення). Відповідь обґрунтуйте. Складіть речення з усіма значеннями цих слів.


## Полісемія. Пряме і переносне значення слова.

### Види перенесень


 **Вправа 6.** Виберіть із тексту слова, ужиті а) у прямому значенні; б) у переносному значенні. Поясніть семантику слів, ужитих у переносному значенні.


1. Як почалася війна з фашистами й мій батько пішов на фронт, мама, я і маленька Оксанка переїхали з Полтавщини на Чернігівщину до бабусі (В. Кава). 2. Чотири доби шаленів ураган (В. Н. Михановський). 3. Щез тоді, коли напередодні вони незвично довго дивились у глибоке запівнічне небо, ловили зоряні відблиски в зіницях один одного, пірнувши у духмяне срібло трав (І. Карпа). 4. Побиті горем коліщата валізи глухо стукали по бру-

ківці. В місті вже почали запалювати вечірні огні, прожектори гарно висвітили замок і узбережжя (М. Соколян). 5. Стежка до вікна поросла споришем та лободою. На призьбі щоліта викохувалася рясна нехворощ (В. Дрозд). 6. Другий тиждень нещадно палило сонце, і місто знемагало від спеки (В. Суслов). 7. У червні дві тисячі восьмого фестиваль феєрверків пригнав до Дніпра в районі Подолу тисячі киян: люди заповнили набережну, дніпровські схили, заблокували проїжджу частину ... (Люко Дашвар). 8. Надворі вже смеркало. Біля бетонної халабуди загальмував автобус (Л. Кононович). 9. Варшава святкувала Боже народження, усе довкола вирувало і тремтіло, над містом літали птахи й ліхтарики, сніг мокро вгинався під ногами, а його Оленка поруч пила чай (О. Чупа). 10. Сонечко завмерло на тлі велетенського сонячного диска і вмиротворено заворушило вусиками (Любо Дереш).


 **Вправа 7.** Пригадайте, які основні класифікації сем ви знаєте? Визначте інтегрувальні та диференційні семи в низці наведених слів. Обґрунтуйте відповідь.

Син — дочка, борщ — суп — харчо, іти — пливти — їхати, ясла — школа — університет.


 **Вправа 8.** Визначте експліцитні та імпліцитні семи у словах професор, студент, малюк. Складіть речення, уживаючи наведені слова у переносному значенні.

 **Вправа 9.** Складіть речення, уживаючи наведені слова в прямому і переносному значеннях. З'ясуйте тип переносного значення, обґрунтуйте відповідь.

Хвіст, близький, кипіти, пожежа, валити, чужий.


 **Вправа 10.** Доведіть багатозначність поданих слів, визначивши види переносних значень. Наведіть відповідні ілюстрації.

Золото, іти, машина, мудрість, білий, рити, срібло, ніс, начальство, вікно, весна, рот, школа, зелений, пісня, піраміда, кайдани.


 **Вправа 11.** Доведіть можливість виникнення метафоричного і/ або метонімічного значення.

Теплий, Харків, хімія, чашка, летіти, голова, темний, облазити, хліб.





 **Вправа 12.** *Визначте слова, ужиті в переносному значенні, та тип (модель) перенесення.*

1. В Україні зараз така практика: що жирніший бюджет міста, то більше грошей у бізнесу. 2. Міста часто зростають за рахунок студентської молоді. 3. Серйозне становище складається і в префектурі Міядзакі на південному заході острова Кюсю, на який безпосередньо йде тайфун. 4. Київ хоче позичити 350 мільйонів доларів. 5. Дорога до президента пролягала центральними і не дуже вулицями. Вони зустрічали главу держави штучною порожнечою та тишею. Їх розбавляли хіба зігнані з усіх куточків Буковини люди, котрі тримали плакати «Буковина вітає президента» і махали прапорцями. 6. У Києва назріває нова проблема з сусідами: слідом за Румунією свої паспорти громадянам України стала в цьому році видавати Угорщина. 7. Румунія «промацує» здатність СБУ контролювати ситуацію в прикордонних районах, у тому числі на Буковині. 8. Поезія гаряча й пекуча, попри всі снігові замети, нагорнуті на життєвому шляху поета, попри всі крижані тороси, мертвотний холод людського нерозуміння, фальшу і зради. 9. Область — озброїлась, місто — підлаталось. 10. Європейська бюрократія розвертається повільно, і вона налаштована зовсім не ідеалістично (із інтернет-видань).

 **Вправа 13.** *Використовуючи тлумачний словник української мови, визначте семантичну структуру поданих слів і види переносних значень.*

Перець, колотити, гострий, азбука.


 **Вправа 14.** *З'ясуйте за підручниками, чим відрізняється переносне значення слова від переносного вживання. Із текстів художньої літератури випишіть 5 прикладів переносного значення слова і 5 переносного вживання. Відповідь обґрунтуйте.*

 **Вправа 15.** *Знайдіть у наведених реченнях авторські метафори, поясніть їх значення та стилістичні функції.*

1. А одного дня сюди прийшов чоловік і увесь став блакитною водою: стояла вода у хаті цілий вік, а потім витекла крізь вікна і двері неквапливою і тихою ходою. 2. Цей автобус, цей автобус видовжений так, що всередині містить лише один ряд сидінь: попереду сидять ті, що вже доїхали, — за ними навечно


закріплені передні місця <...> Цей автобус, цей автобус їздить тільки прямо, нікуди не звертає, бо його довжина — через видовженість на одне сидіння — не дозволяє зробити правильний поворот, тому рейс цього автобуса завжди лише в одному напрямку. В цьому автобусі, в цьому автобусі я сиджу на останньому місці, аж тут заходить знайома дівчина, яка теж хоче сісти, але місця позаду мене уже немає, я їй пропоную сісти мені на коліна, але вона відмовляється: «Боюся загубитися». <...> починаю щось вираховувати, ніби турбуючись про плату за проїзд, але мені чутно, як, замість грошових одиниць, лунають числа попередніх років, ніби плата за проїзд у цьому автобусі виражається не в гривнях, а в роках. 3. Двері риплять: друзі ідуть, друзі покидають назавжди. На стінах яблуні білі цвітуть, що пожовтіють і обпадуть завтра. І ми під яблунями стоїмо удвох: бджоли гудуть у волоссі, збирають розмови мед на губах і б'ються об наші очі вологі. А над яблунями сині журавлі: ми кидаємо вслід наші руки — крилами виростають із землі яблунево-білі птахи розлуки. Руки друзів не втримати у руках — човен вже відпливає у білу дорогу. Друзі ідуть і зникають у роках, а я залишаюся по цей біг порога (за В. Голобородьком).

## Омонімія та паронімія в лексико-семантичній системі української мови


 **Вправа 16.** У поданих реченнях знайдіть слова, здатні до омонімії. Визначте типи омонімічних відношень між словами.

1. Зібравши докупи всі прикмети, порозкидані в колядках, веснянках та інших піснях, ми матимемо такий образ богині Сонця. За золотою стіною, тобто за червоно-золотим небом на сході, в неділю вранці вбирається панна в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото (І. Нечуй-Левицький). 2. За планом полковника Щеневмерлого, група сотника Тризубича має знищити паливний склад під Чернівцями, а також три мости через річку Прут (В. Кожелянко). 3. Місяць лютий літа 1184-го видався на Посуллі, як і по всій Руській та Половецькій землях, сніжним і суворим (В. Малик). 4. Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі


(М. Стельмах). 5. Його кращий товариш Дощ вивчав межі реальності за допомогою спиртних напоїв, проте це не заважало йому бути досить-таки успішним студентом (Любка Дереш). 6. Одтоді, як передові частини перейшли кордон і зникли за горбатими висотами чужої землі, минуло вже кілька днів (О. Гончар). 7. Не треба шукати пригоди. Її не знайдеш, хоч би ти й подався аж на край світу, за глибокі моря й високі гори (Збігнєв-Ненацький). 8. Поля безмежні, гори сніжно-білі, і синь морів, і тихий шум лісів (О. Бердник). 9. У вестибюлі міського управління міліції капітан Роман Завірюха нерішуче зупинився (М. Козакевич).

 **Вправа 17.** Серед наведених пар слів знайдіть омоніми. Чим відрізняються омоніми від полісемічних слів? Складіть речення із поданими багатозначними словами. З'ясуйте тип і модель перенесення.


Ніс (частина тіла людини) — ніс (пароплава);  
 зефір (тканина) — зефір (кондитерський виріб);  
 голка (дерева) — голка (для шиття);  
 завивати (скиглити) — завивати (закручувати);  
 як (службова частина мови) — як (тварина);  
 атлас (тканина) — атлас (збірник карт);  
 віла (міфічна істота) — вілла (оселя).

 **Вправа 18.** Доведіть можливість омонімії наведених слів. З'ясуйте типи омонімів (повні/ часткові: омофони, омографи, омоформи).

Роман, радій, мала, степ, замок, ніс, клич, віз, мати, гори, байка, брак, гриф, кадри, тур, шлейф, дипломат, орган, варта, сила.


 **Вправа 19.** Доберіть до наведених слів міжмовні омоніми. З'ясуйте їх лексичне значення.

Луна, лихо, ось, пил, час, гостинець, брак, сливки, город, охота.


 **Вправа 20.** З'ясуйте лексичне значення поданих слів-паронімів. Складіть із ними речення. Поясніть стилістичні особливості.

Адресат — адресант; усмішка — посмішка; авторитетний — авторитарний; поверховий — поверхневий; житловий — жилий; особовий — особистий; лікарський — лікарняний; гранатний —


гранатовий, фронтальний — фронтний; дружний — дружній, кампанія — компанія.

 **Вправа 21.** *Випишіть із українськомовних газет 10 слів, здатних вступати в паронімічні відношення, з'ясуйте їх лексичне значення та проілюструйте кожне з них прикладом.*


## Синонімія в сучасній українській мові

 **Вправа 22.** *Утворіть синонімічні ряди, у які б входили подані слова. Визначте синонімічну домінанту. Укажіть типи парадигматичних відношень між членами ряду (часткові: семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні; повні (абсолютні)).*


Ситуація, фахівець, військовослужбовець, аналітик, підприємець, динамічний, олігарх, малозабезпечені, маргінали, конфронтація, компенсувати.


 **Вправа 23.** *Замініть кожне з наведених словосполучень синонімом (бажано однослівним). Подумайте, у яких функціональних стилях можуть уживатися подані словосполучення. Порівняйте стилістичні функції.*

Почуття безнадії; проковтнути язика; топтати ряст; пішов у краще життя, у такім положенні; Дочка Прометей; ловити ґав; ні світ ні зоря; без сьомої клепки в голові; третій сорт; той, що не при хаті згадуючи; зелений змії; легені планети.

 **Вправа 24.** *До наведених слів доберіть синоніми. З'ясуйте, чи є вони рівнозначними, чи мають певні семантичні і/або стилістичні відтінки.*


Завірюха, видатний, тісно, розмова, сварити.

 **Вправа 25.** *Дайте визначення евфемізмам і перифразам. Випишіть із українськомовних газет 5 евфемізмів і 5 перифраз. Поясніть їхнє значення та стилістичні функції.*


 **Вправа 26.** *З'ясуйте значення перифраз і розподіліть їх за тематичними групами.*

Степова Еллада, місто Лева, лицар гачка і наживи, четверта колона влади, морський гігант, блакитне паливо, жорстока пані


життя, зелені легені міста, акули пера, Голуба планета, столиця українського гончарства, місто Кия, тверде паливо, Гарант Конституції, чорне золото, сонячний камінь, зелений змії, цар звірів, столиця України, Кобзар, батько нашої нації, хитрюща згубниця курей, невидима смерть, повільне самовбивство, Отець наш небесний, технологи полів, Вищий розум, Великий Творець, легені планети.

 **Вправа 27.** *Випишіть із українськомовних газет і журналів кілька прикладів контекстуальної синонімії. Поясніть значення вписаних синонімів.*


### Явище антонімії в лексичному складі сучасної української мови


 **Вправа 28.** *Доведіть можливість семантичних протиставлень у наведених нижче заголовках газет.*

1. «Україна і НАТО: „за” — „направо”, „проти” — „наліво”.
2. «„Свій” і „несвій” ділять крісло».
3. «Казка і реальність».
4. «Відносини між США і Росією не можна назвати ні дружніми, ні ворожими».
5. «До чого може призвести приватизація і націоналізація комунальних підприємств?»
6. «Бідність — і початок, і кінець».
7. «Громадяни проти Енергоатома: за і проти».
8. «Утопія та реальність передвиборних обіцянок».
9. «Правих та лівих плутають не лише у нас, а і на Заході».
10. «Дві новини: хороша та погана».
11. «Аз чи Ян?».
12. «Багатоголосся української зовнішньої політики: гармонія чи дисонанс».
13. «Міняю більше тіло на менше... Без посередників».
14. «Преси багато, точок для торгівлі — мало».
15. «Без прав, але з обов'язками».
16. «Вірю – не вірю».
17. «Удави і кролики».


 **Вправа 29.** Випишіть із наведених прислів'їв антонімічні пари. Визначте їхні семантичні та структурні типи.

1. Чорний мак, та смачний, а редька біла, та гірка. Краще відвертий ворог, аніж зрадливий друг. 3. Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох. 4. Маленька праця краща за велике безділля. 5. Вчення в щасті украшає, а в нещасті потішає (нар. творчість).


 **Вправа 30.** Випишіть із українськомовних газет і журналів кілька прикладів контекстуальної антонімії. Якщо можливо, доберіть до кожного з виписаних слів загальнономовний антонім. Визначте семантичні та структурні типи антонімів.

 **Вправа 31.** Доберіть антоніми до наведених слів (чи окремих їх значень). Визначте їхні семантичні та структурні типи.


Жити, весело, безлад, тішитися, щезати, жадоба, вічність, програвати.

 **Вправа 32.** Розкривши значення наведених багатозначних слів, доберіть антоніми до кожного значення. Складіть кілька речень зі словами-антонімами (на вибір).

Черствий, скупий, правильний, вилітати, колючий.


 **Вправа 33.** Пригадайте, що таке оксюморон (оксиморон)? Випишіть із українськомовних газет і журналів 5 оксюморонних сполук. З'ясуйте їх стилістичні функції.

## Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження

 **Вправа 34. I.** Випишіть із українськомовної преси слова іншомовного походження:

а) 5 грецизмів; б) 5 англіцизмів; в) 5 слів французького походження; г) 5 лексем німецького походження; г) 5 латинізмів; д) 5 слів італійського походження. Поясніть, за якими критеріями здійснювався відбір слів.

**II.** З'ясуйте лексичне значення знайдених вами запозичених слів.


 **Вправа 35. I.** Знайдіть у тексті успадковані слова та слова іншомовного походження. Визначте джерело запозичення слів іншомовного походження.

По п'ять хвилин ніжності треба було їхати на край світу з двома пересадками. Спочатку метро. Потім в автобусі. А далі маршрутне таксі. Його будинок стояв біля самої траси. Він був останнім у ряду однакових котеджів. Далі починалися приватні будиночки сільського типу із садочками, а ще трохи далі стіною стояв ліс. Восени біля його будинку гули потойбічні цунами, а взимку його заносили космічні буревії та смерчі (Є. Кононенко).


Використання іншомовних слів у тексті, зокрема рекламному, часто допомагає уникнути зайвої описовості. Етранжизми, як правило, сприймаються тут аудіально. Семантика їх зрозуміла лише тим, хто знає відповідну іноземну мову. Тобто споживачі залежно від віку, освіти й навіть статі можуть по-різному сприймати зміст таких слів у тексті: чуючи, скажімо, назву «Гурманіка» з подальшим текстом ... твої маленькі привілеї, пересічний споживач підсвідомо асоціює його з паронімічними Германія, гармоніка. Проте особа, якій відомо слово гурман, відразу розуміє, що це пов'язано з їжею (із інтернет-видання).

**II.** Витлумачте лексичне значення поданих слів, з'ясуйте, з якої мови вони запозичені.


Абзац, алегорія, альманах, антологія, белетристика, бібліографія, бібліофіл, біографія, бурлеск, вербальний, верифікація, газета, графоманія, гуманізм, гумор, дезінформація, дикція, диктор, дискусія, диспут, діалог, документ, есе, жанр, журнал, інтерв'ю, інформація, кліше, коментар, композиція, компроміс, комунікація, комюніке, кореспонденція, коригувати, корупція, криза, культура, лаконізм, макет, офсет, памфлет, плагіат, плеоназм, позиція, полеміка, проблема, публікація, публіцистика, редагувати, репліка, репортаж, репортер, рецензія, риторика, сеанс, сенсація, ситуація, стиль, сюжет, теза, текст, тема, тираж, ток-шоу, факт, фейлетон, форзац, формат, форум, фурор, хроніка, цензор, цензура, цитата, шаблон, шарж, шриффт, штамп.

 **Вправа 36.** Доберіть до наведених словосполучень іншомовні відповідники. З'ясуйте, які з них можуть бути кальками і з яких мов.


Накладне волосся, естрадний артист, який оголошує номери концертної програми, морський розбійник, порушення ритму роботи серця, короткий сатиричний вірш, незаперечна істина, ритмічна гімнастика.

 **Вправа 37.** Поясніть лексичне значення наведених нижче слів, складіть із ними речення. З'ясуйте походження цих лексем.


Благоговійний, благовісник, благоденство, благочестя, предтеча, пред'являти, сокровенний, соратник.

 **Вправа 38.** Поясніть значення старогрецьких і латинських коренів. До іншомовних слів із цими коренями доберіть українські слова-відповідники.

Полі, нео, сейсм, ретро, фонд, дека, морф, гранд, лект.

 **Вправа 39.** Поясніть значення запозичених сталих висловів. Подумайте про джерела їх походження. Складіть речення з наведеними фразеологізмами.

Нитка Аріадни, ахіллесова п'ята, книга за сімома печатями, прокрустове ложе, всевидяче око, нести свій хрест, *idee fix*, *status quo*, перейти Рубікон,  *finita la comedia*, олімпійський спокій, дамоклів меч, сизифова праця, альфа і омега.

 **Вправа 40.** Перекладіть тексти українською мовою. Знайдіть запозичені слова, поясніть їх значення.

1. Проприативы класифицированы с учётом функции в коммуникативно-прагматическом акте и места в мифологической модели мира персонажа, явления, предмета, вербализированных с помощью имени. Конкретизированы и уточнены важные положения теории имени собственного в мифопоэтическом дискурсе.

Выделены синтетические и аналитические онимы, а также выяснена их специфика как носителей мифологически значимой информации. Историко-этимологический анализ имен с затемнённой внутренней формой засвидетельствовал род-



ство украинской культурно-языковой традиции с верованиями других народов на уровне базовых принципов мифологической номинации.

Установлено, что онимы являются маркерами мировоззренческой и жанровой динамики, которая репрезентирована в каждой части заговорного текста неодинаково. Эпитеты, употребляемые с именами, выполняют апотропеическую, лечебную, уничтожающую, текстотворческую функции. Предикативная характеристика образов, вербализированных с помощью онимов, зависит от функции персонажа в заговоре. Противопоставление на основе критерия «динамичность — статичность» действия показало, что помощникам свойственна динамичность, а противникам — статичность. Функционально значимыми являются числовой и звуковой коды, реализованные вследствие особенного понимания мифологическим сознанием числа, а также связи значения и звучания слова (із автореферату).

2. Мифологемы несут на себе основную функцию текстообразующих и смысловых элементов, будучи лингвистическими «генами», соединяющими этнолингвистические координаты «миф», «культура», «картина мира». Включаясь в механизм адаптации в художественном тексте, мифологема отражает смыслы, воссоздаёт и моделирует новые, специфические характеристики, составляющие особенность идиостиля поэта. Проведенный анализ образов модели из мира вещей как составной концептосферы поэта позволил определить мифологему как спрессованный языковой этнокод, который при дешифровке проходит процесс креативного воспроизведения культурологической информации: переложение языка культуры на индивидуально-авторский художественный язык. Предложена индивидуальная интерпретация культурологических артефактов, проанализированы дескрипторные ряды интенциональных полей мифологем в пространствах полимиров универсума, функционально-стилистические особенности мифологем, среди которых выделена способность трансформации образов из системы профанических вещей в разряд сакрализованных ритуальных предметов, из образов – символов в хронотопы, что обогащает и дополняет понимание данных образов в национальной художественной картине мира. Образы – мифологемы в текстах функционируют как креаторы, моделирующие свои мифопространства. Стилистически

они проявляють себе на різних культурологічних срезх: символів, знаків, предвестників, психологічних асоціативів, медиаторів, хронотопів, що говорить о многогранности етнічного культурологічного пространства (із автореферату).

## **Активна й пасивна лексика в сучасній українській мові. Територіальні та соціальні діалектизми. Стильова і стилістична диференціація лексики української мови**

### **Вправа 41.**

*I. Із довідників і підручників із сучасної української мови виписіть кілька визначень функціонального стилю, порівняйте їх. Яке з визначень видається вам найбільш оптимальним? Обґрунтуйте свою думку. Які функціональні стилі ви знаєте? Які основні ознаки цих стилів?*

*II. Розгляньте лексичний та граматичний склад наведених уривків і доведіть належність поданих текстів до того чи іншого функціонального стилю.*

### **Уривок 1**

#### Акт Проголошення Незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

#### Проголошує

Незалежність України та створення самостійної української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України

24 серпня 1991 року.

## Уривок 2

### ЖИМОЛОСТЬ ЇСТІВНА

Рід Жимолость — *Lonicera L.* належить до родини *Capri fo-liaceae Vent* і представлений більш як 200 видами. Багато з них широко використовують в озелененні, деякі — в медицині. Види жимолостей з синіми або голубими плодами — *Lonicera edulis Turcz.*, *Lonicera turczaninowi Pojark* і *Lonicera kamtschatica (Sevast.) Pojark.* — близькі між собою за морфологічними ознаками, і використовують їх як харчові ягідні рослини.

Найбільш поширена жимолость їстівна — *Lonicera edulis Turcz.* В дикому вигляді вона росте у Східному Сибіру і на Далекому Сході, де місцеві жителі здавна збирають ягоди і заготовляють їх у великій кількості.

**Плоди жимолості** — ніжні соковиті ягоди з оригінальним смаком. Вони містять 85-90 % води, цукри у легкозасвоюваній формі (моносахариди) — глюкозу, фруктозу, галактозу — 4-8 %, органічні кислоти — 1-3, пектинові речовини — 1,1-1,5 %, вітаміни  $B_2$  — 2,5-3,8 мг %,  $B_9$  — 7,2-9,2, C — 50-90, P-активні речовини — 400 — 1200, провітамін A — 2,7, антоціани 85-320 мг %. Вони багаті на йод, марганець, залізо, мідь.

(Із книги «Високовітамінні плодові культури»)

## Уривок 3

Хоча минуло майже століття і в містечку з'явилися автомобілі, бруківки, рядок крамниць, три школи, банки, загони для худоби і навіть два приватні літаки — цей старий будиночок був такий, як його залишили ще перші поселенці. Невеличкий, низенький, спереду і ззаду захищений просторими верандами. На піщаному городі перед будиночком нічого не росло, якщо не рахувати грядки з фіалками. Квітнучи, ті фіалки духмяніли на цілий квартал. Та потім, коли цвіту не було, з грядки здіймав-

ся дух кінських кіз'яків: місіс Томпсон підсипала їх у землю, щоб фіалки краще росли й довше квітнули.

Власне, місіс Томпсон теж була схожа на свій будиночок. Ще не стара, маленька, обпечена на сонці, добродушна і боязка жінка, вона немов завжди чогось остерігалася. Її син Ерік скидався на неї — малий меткий босоногий хлопчак із білим як сніг чубом, зеленими очима, він був такий самий добродушний, але і страшенно цікавий: він наче мав обов'язок оглядати все в містечку, хоча довго ніде не затримувався.

(Із книги Джеймс Олдрідж «Зламане сідло»)

#### **Уривок 4**

Я — як і всі. І штани з полотна...  
І серце моє наган...  
Бачив життя до останнього дна  
Сотнями ран!

От! І не треба ніяких слів!..  
За мовчанням вщерть зголоднів.  
Зійде колись велетенський посів  
Тишею вірних днів!

Ось і не треба газетних фраз!  
Біль є постійно біль!  
Мовчки зросте десь новий Тарас  
Серед кривавих піль!

(Євген Плужник)

#### **Уривок 5**

Мовою і стилем сатиричні жанри засобів масової інформації багато в чому відрізняються від інших. Їх виділяє не тільки своєрідність ознак, властивих цим жанрам узагалі, а й специфічні засоби мовної виразності.

Широке використання фразеологічних скарбів залежить найбільше від автора — його знання фразеологічного складу мови, уміння пристосовувати фразеологічну одиницю до контексту, видозмінювати її в тексті, аби надати йому відповідної іронічної чи гумористичної інтонації. Штампи і стандарти протипоказані сатиричним жанрам засобів масової інформації. «Са-

тирикові властиво ламати мовні штампи, і читач дістає додаткове задоволення від уміння автора висловити досить просту думку свіжими, незаялженими словами і несподіваними зворотами мовлення», — пише дослідник фейлетону М. Е. Віленський.

Фразеологічні одиниці у сатиричних жанрах засобів масової інформації виконують роль мікрообразів (найпростіших одиниць словесної образності), які матеріалізують художньо-публіцистичний образ. Вони допомагають публіцистові перевести абстрактне поняття в конкретно-чуттєве сприймання. Мікрообрази, виражені фразеологізмами, виявляються то у вузькому (лаконічні мікрообрази), то в широкому контексті. Останні називаються наскрізними мовними образами.

(Із підручника)

### Уривок 6

Княжич Світозарко був, мабуть, аж надто уважний до співу старого, а може, й примітно натхненний тим, що чув із його уст, — гусяр накинув на нього оком раз, накинув вдруге та й поклав правицю на струни.

- Звідки будеш, молодче? — запитав прихильно.
  - З Тивері, достойний. З города Черна, що на Тивері.
  - Ов! Так ти здалеку прибув. Сам чи з вітцем?
  - З братом.
  - Граєш? — кинув на міх за плечима.
  - Вчусь лишень.
  - І хто ж твій навчитель?
  - Світ, що довкруз. Та птахи піднебесні.
- Старий застиг подивовано.
- Ну, то заграй нам щось, най послухаємо.

(Д. Міщенко)

### Уривок 7

Щиро вітаю Вас, дорогі мої рідні!

Вибачте мені, будь ласка, що так довго не відповідав на вашого листа. Усе якось руки не доходили, бо треба було готуватись до іспитів, але відразу ж, як видалась вільна година, я вирішив написати Вам. Як там ваші справи? Чи все у вас добре, чи всі здорові?

Що ж до мене, то все гаразд, якщо не зважати на те, що всі канікули я пролежав із грипом. Сесію ж склав добре, мене навіть

призначили старостою. Після канікул ми повинні були піти на практику в школу, але схоже, що її перенесуть щонайменше днів на десять, бо всі школи міста закрили на карантин. Це у зв'язку з грипом.

Ну, а як ви? Пишіть, буду дуже радий, з нетерпінням чекати-му ваших листів.

Бувайте здорові, не хворійте, усього Вам найкращого!

З повагою і найкращими побажаннями ваш улюблений пле-мінник.

(Із приватного листування)

### Уривок 8

Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні; і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого.

Слава Отцеві, що нас сотворив, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь.

(Молитва)

### Уривок 9

Декану факультету початкової освіти  
проф. Бабакіній О. О.  
студентки групи 42ш  
Ярошенко О. В.

### Пояснювальна записка

Я запізнилася на першу пару з української мови за професійним спрямуванням у зв'язку із незапланованими змінами у розкладі руху громадського транспорту.

11.12.2016

О. В. Ярошенко

### Уривок 10

Атом — найдрібніша частинка речовини, що складається з позитивно зарядженого ядра і негативно заряджених електронів.

У цілому атом електронейтральний, оскільки число електронів у ньому дорівнює числу протонів у ядрі, тобто величині заряду ядра.

Вид атомів з однаковим зарядом ядра називається хімічним елементом. Заряд ядра хімічного елемента чисельно дорівнює його порядковому номеру в Періодичній системі.

(Із підручника)

### **Уривок 11**

Умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з охорони праці.

Під час укладання трудового договору роботодавець повинен проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору.

Працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я. До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи.

Усі працівники згідно із законом підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

(Закон України «Про охорону праці»)

### **Уривок 12**

Преблагий Господи! Пошли нам благодать Духа Твого Святого, Котрий дає розум і зміцнює наші душевні сили, щоб дослухаючись уважно вчення, яке подається нам, ми зростали Тобі, нашому Творцю, на славу, батькам нашим на втіху, Церкві та вітчизні на користь.

(Молитва перед навчанням)

Дякуємо Тобі, Боже, Творцеві нашому, що удостоїв нас благодаті Твоєї дослухатися вчення. Благослови наших начальників, батьків та вчителів, котрі ведуть нас до пізнання добра, і подай нам силу та міцність продовжувати це навчання. Амінь.

(Молитва після навчання)

### Уривок 13

Ломаченко та Усик стали олімпійськими чемпіонами

12 серпня Василь Ломаченко та Олександр Усик виграли свої фінальні поєдинки на боксерському олімпійському турнірі в Лондоні.

Для Ломаченка це було друге «золото» Олімпійських ігор. Перше здобув у Пекіні чотирма роками перед тим. Він став першим і єдиним українцем — дворазовим олімпійським чемпіоном з боксу. До того ж у різних вагових категоріях — спершу у вазі до 57 кг, а пізніше у вазі до 60 кг.

У фіналі Ігор в Лондоні Ломаченко був очевидно сильнішим за південнокорейця Сун-Чул Хана. Він виграв кожен раунд, а підсумковий рахунок бою — 19:9. На шляху до фіналу українець теж не мав особливих проблем. Переміг домініканця Аріаса Ромеро — 15:3, пуерторіканця Фелікса Санчеса Вердехо — 14:9 і кубинця Яснієля Толедо Лопеса — 14:11.

Складніший шлях до тріумфу пройшов Усик. У ваговій категорії до 91 кг він здолав росіянина Артура Бетербієва – 17:13, болгарина Тервела Пулева – 21:5 і у фіналі вирвав вольову перемогу в італійця Клементе Руссо – 14:11. Після оголошення суддівського вердикту Олександр на радостях станцював у ринзі гопака.

(Із газети)

### Уривок 14

Полковнику Титов! Дозвольте доповісти: капітан Гончаренко після виконання завдання прибув у ваше розпорядження.

Полковник виходить з-за стола і, ігноруючи належні за установою форми привітань, тричі цілує капітана, як цілує батько сина після довгої розлуки.

— Ну, сідай, сідай, бароне фон Гольдрінг! — сміється він, оглядаючи підтягнуту постать капітана. — Так, кажеш, прибув... Бачу, бачу. Живий і здоровий! Молодець! Хвалю!




Вони сидять один проти одного і широко усміхаються.


— Признатися, боявсь за тебе, не вірив цьому вовченяті. А що, думаю, коли навмисне наплутав у дрібних деталях? Мовляв, у головному признався, а деталі — справа десята, трапляються провокації пам'яті... Та й вивіз його батько зовсім маленьким, міг дійсно дещо забути...

— А як, до речі, зараз себе почуває мій тимчасовий тезко?

— Він з іншого тіста, ніж його батько Зігфрід. Можливо, позначився вплив середовища. Що не кажи, а дитиною він потрапив у цілком нове оточення. На допиті він швидко у всьому признався. Та ти сам розмовляв з ним, знаєш... За щиросерде признання суд пом'якшив свій вирок... Ну, все це зараз лишилося в минулому! Головне, що ти повернувся живим і здоровим! Батька попередив про приїзд? Дізнавався про старого, як і раніше, працює на залізниці будочником.

(Ю. П. Дольд-Михайлик)

 **Вправа 42.** Пригадайте, які слова належать до пасивної лексики. Випишіть із газетних текстів 10 речень із неологізмами. З'ясуйте значення цих слів і функціональні можливості. Який, на вашу думку, подальший шлях виписаних вами слів (перехід до активної лексики, до застарілої тощо)?


 **Вправа 43. I.** До якої групи лексики можна віднести наведені слова? З'ясуйте лексичне значення цих слів. За допомогою контексту покажіть їх функціональні можливості.

Бомжувати, дестабілізація, інформатизувати, заангажований, моніторити, погастрюювати, тюнінг, драйвер.


**II.** Знайдіть у тексті неологізми, поясніть їх значення та стилістичні функції.

Час від часу мої френди в соціальних мережах публікують лінк на якийсь матеріал «Дня», а я в своєму коментарі зазначаю, що вже читав цей текст у паперовій газеті. Такий коментар блискавично збирає купу лайків, і вражені люди пишуть: «О, є ще люди, які читають паперові газети!». Як останній з могікан, який ще читає паперову газету, хочу поділитися з вами кількома думками з цього приводу; хоч і свідомий того, що сама назва блогу «Про читання паперової газети» схожа на «Про обертання небесних сфер» Миколая Коперника. Що ж, поговоримо про очевидне.

Так, я хочу розказати вам про дуже зручний і корисний гаджет, який багато хто з вас не тримав ніколи в руках, а відтак не вміє користуватися – паперову газету. Як і більшість з вас, більшість необхідної інформації й щоденних актуальних новин я отримую з інтернету, тому вже років десять паперову пресу купую специфічну. По-перше, тільки україномовну. По-друге, таку, де тексти – тематика, стилістика, автори – вищого, скажімо так, понадбуденного рівня. Мене не цікавить прихована й явна політична реклама, популістські заяви політиків чи жовті скандали, про які миттєво сповіщає інтернет. До сучасної друкованої преси вимоги майже як до книжки – вона має бути цікавою, пізнавальною, актуальною, але водночас не зовсім злободенною (з інтернет-видання).

 **Вправа 44.** *Із наведених речень випишіть okazіоналізми (індивідуально-авторські неологізми), з'ясуйте їх лексичне значення, стилістичні особливості та спосіб творення.*

Звабливо жита іще грають спижево-зеленим охвиллям. 2. Це божевілля пориву, ця рвань все перелетів — з пекла і до раю, це надвисання в смерть. 3. Несамовито-синій вороновий розкрилений косопис напіввільний — душі твоєї витлілі окрушини (за В. Стусом). 4. І ті корчі, і те коріння, розмите повинню з весни, і золотаве звечоріння в зелених кучерях весни. 5. Ну, от, нарешті, і знайшли гречина. А хто ж йому ворота вже одчине? (за Л. Костенко). 6. Загримів, заграв, тупотом пішов — нову зелену кленоклонив день (за П. Тичиною). 7. На сизих пагорбах рясно село горіє, і сірі вітряки окрилюють свій вік (за М. Вінграновським). 8. Осоння осені. Останній племін літа Вгортає душу в тихий супокій... Час дивоцвіту, і бентег, і розстані, Незгасної зорі в осонні осені. 9. Зимно. Сніжно. Синьо. Ніжно. Березнево. Пролісково. Рано. Пізно. Радю. Слізно. Всміхнено, промінно знову... Сонцебризно. Безупинно. Дзюркотливо денно, нічно. Так бентежно-лоскітливо, Нерозгадано-жіночно... (за В. Калашником).


 **Вправа 45.** *Чим відрізняються архаїзми від історизмів? Виберіть із наведеного уривка історизми та архаїзми, поясніть їх значення. До архаїзмів доберіть сучасні відповідники. Зверніть увагу на стилістичну функцію історизмів та архаїзмів.*

Колеса вермен котилися під білим сонцем, веремілися безконечними літами. Зими змінювали весни, за літами приходили


осені. Усе повторювалось, усе наставало в свій час, але все проминало у протиборстві. Збігали й роки під високим київським небом. І все тут мінялося — владці й воєводи, бояри й ремісничі люди, смерди-орачі й пастухи. Тільки Дніпро залишався незмінним, шумував хвилею у повені весен. Тільки сонце, як і раніше, ясно котилося над зеленими галями і прибережними кручами, тільки, як і раніше, між людьми то напружувалось, то затихало протистояння, в якому народжувалось щось нове, добре й величне. Без тої напруги ніщо добре не заявилось на світ безболісно. Може, в цьому і є життя?..


У Києві знову цвіли вишневі садки. І знову люд веселий був і добрий. Товпився з піснями й сміхами, вирував довкола великого християнського храму, який славив і боронив їх і їхню землю. Князь, його старша дружина, велеможні бояри тут же розгорнули учту. На довгих дощаних столах лилися меду й пива. Дзвеніла здравиця князеві й княгині. Такого свята у граді ще ніколи не було. Бо ніколи владці, які знали з Христовою вірою, не допускали до неї свій народ. Той же Оскольд. Старі люди пам'ятали, як він з дружиною хрестився і потім церкву поставив на схилах Дніпра. Але ж народ не був причетний до того дійства. Нині — інакше. Княгиня їхня народилася й хрестилася у тій вірі, яку хоче дати і всім людям? Щоправда, не всі до того охочі. Ні князь Ігор, ні його дружина не ждали хреститись. А вже хто хоче — ніякої заборони нема, як те було за Олега. І тому, коли християни поставили отсей храм-церкву во ім'я Іллі-пророка і раніше возвели церкву святої Софії для княгині — усі тільки й раділи! Завжди добре людині на душі, коли постає якась краса чи в храмі, чи в палатах, чи просто у доброму слові. Це краще, аніж палити й руйнувати. Тож поприходили люди, щоб подивитися на те диво, яке утнули подільські теслі з Гомоном та каменярі, яких князь взяв у Іскоростені. Здавна там уміли різати каміння й будувати з нього палати. Поприходили, щоб поглянути й пошанувати своїх владців — не завжди отак простолюдин може зблизька побачити своїх князів. Та ще й почастуватись з князівського столу!..

Тиша і спокій нині у країні полян-русів. Присмирнілі чванливі бояри. Відкотились вежі печенігів. Кияни ніби забули за колотнечі і чвари. Прихилялись і до християнських пастирів, які вміли говорити мудре слово, і своїх богів не забували. Щоправда, чимдалі неохочіше віддавали на капища бичків, кіз, поросят, агнят, яких волхви мали спалювати на вогнищах (Р. Іванченко).

 **Вправа 46.** За допомогою тлумачних словників визначте семантику запропонованих слів, складіть із ними речення. Визначте розряд цих слів з погляду уживання.

Кендюх, плескач, зафалдувати, ужва, десниця, продер, чоло, пієтизм, стуга, рать, брань, сонцебризно, всує, свічадо, рамена.

 **Вправа 47.** Пригадайте, що таке професіоналізми? Чим професіоналізми відрізняються від термінів? Випишіть із українськомовної преси 10 речень зі словами-професіоналізмами. Поясніть значення вписаних слів.

 **Вправа 48.** Випишіть із наведених уривків професіоналізми, жаргонізми і терміни. Поясніть між ними різницю.


I. Кожен радіожурналіст покликаний найефективніше реалізувати функції радіомовлення, що тісно пов'язані з принципами діяльності радіоорганізацій. Передумовами здійснення цього важливого суспільного завдання є моральна відповідальність, високий професіоналізм радіожурналіста.


У монографії О. М. Сичивиці «Моральна відповідальність вченого і суспільно-історичний процес» розглянуто сутність, предмет, види, фактори та механізм реалізації моральної відповідальності науковців. Зауважимо також, що феномен моральної відповідальності радіожурналіста є багатовимірним. Він виникає і формується на перетині знань та емоцій особи, її ціннісних орієнтацій і національно-громадянських і релігійних переконань, різноманітних моральних почуттів, потреб, інтересів, дедлайну тощо (із інтернет-видання).


II. Медицина не стоїть на місці, вона активно розвивається. Поява нових хвороб, природні катаклізми, війни, лиха провокують пошук нових рішень і методів боротьби з проблемами. Тому гнучкість і сприйнятливність до нових знань — це головні якості, якими повинен володіти лікар. Характеристика професії починається з того, що фахівець у цій галузі повинен мати різнобічний розвиток. Це необхідно для побудови конструктивного діалогу між лікарем і пацієнтом. Медик повинен бути ще й психологом, щоб знайти підхід до хворого, вселити в нього віру в одужання, твердо, впевнено і спокійно розмовляти з усіма пацієнтами. На сьогодні не достатньо користуватися лише «вухами», уміти роз-

пізнавати «жабу» та їздити «зі світломузикою». Професія лікар припускає такі обов'язки: надання допомоги; визначення причин хвороб; діагностика; лікування; реабілітація; профілактика захворювань; просвітницька робота серед певних груп населення; розробка та використання нових препаратів і діагностичних методів (із інтернет-видання).

**III.** Ливарним виробництвом називається процес одержання фасонних деталей заливкою розплавленого металу в форми. Форма заповнюється металом через систему каналів, яка називається ливниковою системою. При цьому зовнішні контури виливки (відливки) визначаються порожниною форми, а внутрішні — утворюються фасонними вставками, які називаються стрижнями. Форми, які використовують для одержання однієї виливки, називаються одноразовими, а для одержання сотень і тисяч виливків — постійними (багаторазовими). Одноразові форми руйнуються при видаленні із них виливок. Постійні форми найчастіше виготовляють із металу і вони не руйнуються при видаленні виливка. Така металева форма називається кокілем. Напівпостійні форми виготовляються із високовогнетривких матеріалів і використовуються десятки разів. Одноразові форми виготовляють з піщано-глинистих, піщано-смоляних та піщано-керамічних сумішей. Вони можуть виконуватись об'ємними (великі завтовшки) або оболонковими (малі завтовшки). Найпоширеніші — піщано-глинисті. В одиничному виробництві виготовлення виливок в піщано-глинистих формах є найпростішим і дешевим способом. Проте виливки, одержані в таких формах, мають низьку точність, потребують завищених припусків на механічну обробку, а технологія їхнього виготовлення пов'язана з переробкою значної кількості формуючих матеріалів, що погіршує умови праці та ускладнює автоматизацію технологічного процесу. При використанні будь-яких форм складання технологічної карти виготовлення виливки починається з розробки креслення деталі з урахуванням властивостей сплаву (із методичного посібника «Технологія ливарного виробництва»).

 **Вправа 49.** Доберіть зі словників 10 термінів, пов'язаних а) із журналістикою; б) із філологією; в) із педагогікою. Подайте розгорнуту дефініцію цих лексем, складіть із цими словами речення.


 **Вправа 50.** Напишіть невеликий твір-роздум «Професійна етика журналіста». У творі використовуйте професіоналізми, жаргонізми, термінологічну лексику.


 **Вправа 51.** Випишіть із тексту територіальні діалектизми. З'ясуйте, до якої групи (фонетичні, словотвірні, морфологічні, акцентуаційні, лексичні) вони належать.

— Ой, не кажіть, кумо... Діти-то діти, али я ж бачу, як ваш Яшко на неї дивиться. Як мої покійні бабуня казали — сто соловейків в оці сидять і виспівують. Та й Уляся до него горнеться. А ото йду з города, бачу, всілисе на колодах коло хліва, що би вите думали — Уляся зусім гень би дівка парубкові на плічє голівку свою схилила. Не приведе цеє до добра, кумо... А я жи зла вашому синові не хочу, самі знаєте.

Яшко побачив, як враз темна хмара закрила мамине лице. Аж очі звів догори й угледів геть чисте літне небо. Ні хмаринки, тильки Божа блакить, як їхні бабуня мовлять. Може, мама Параска відчула, що далі казатиме кума і сусідка? А вона сказала, що тая дружба їхніх дітей вельми небезпечна. Що вона веде прями-сінькою стежекою до теї дурної любові, якщо вже не привела. Не хрестіться, кумо, і не блимайте так на мене. Дурне діло не хитре. Влюбетися, як води квартиру випити. Ще рік-два, хай три... Закохаються, залюбляться, а там... Не, кумо, я ж не проти б такого зєтя мати, як ваш синочок рідненький, а мій хрещений. Видко, що росте хлопець роботящий, майстеровитий, она як взявся тинок ладити, то як дорослий. Али ж, кумо, мій Федот окаянный ні за якого діла не віддасть Улянку за Яшка. Ну самі знаєте, кумо...


— Знаю, кумо, що ми для вас бідота драна, — сказала Яшкова мати з важким зітханнєм, присвистом, мовби версту пробігла перед тим. — Дежби нам до вас рівнетися... Знайсь кінь з конем, а віл... Ой, кумо, міні в хаті поратися тре'... (В. Лис).

 **Вправа 52.** Підготуйте невеличку доповідь про доцільність/недоцільність використання діалектної лексики в публіцистичних текстах.


 **Вправа 53.** Знайдіть у наведених реченнях діалектизми. З'ясуйте лексичне значення та різновид діалектизму.

1. І двоє вівчарів погнали ботей на пашу. 2. Останнє відро обіднього надою В. В. Пукман старанно проціджував у путеру.

3. До стаї на Пелиці добралися, коли вівці сховалися далеко за пагорб. 4. Спочатку випасав ягнят, потім заганяв овець у струнгу. 5. В добрих умовах готують сир і вурду. 6. Йде отара плаєм (заголовок). 7. Тут живуть дбайливі й працьовиті газди. 8. Наш виріб має бути дешевим і потним, як холера, щоби півлітрівка могла і коня звалити. 9. Легінь завітчував свою крисаню. 10. Висловлюються припущення, мовляв, уся мінералка забиратиметься і безгосподарно вивозитиметься з району, а Міжгірщина з того хісна не буде мати (із газет).

 **Вправа 54.** Подумайте, чим відрізняються жаргонізми та арготизми? Наведіть приклади школярського, студентського, журналістського жаргонів. Знайдіть у наведених реченнях жаргонізми та арготизми. Поясніть їх значення, зверніть увагу на семантичні та експресивні особливості виписаних слів.

1. У цього громили рижухи на шиї не менше ніж півколо понавішано. 2. Цей день виявився для бандитів фартовим. 3. Прийшла малява від орехівських братків. 4. Фігачиш на цій роботі, як ішак, а толку? 5. І яке в нього поганяло було? 6. У столиці розшукують злодія, що чистить кишені громадян у закладах харчування. 7. Новій поліції півроку: чекають форму і нові «ксиви». 8. Що ти зириш на мене? 9. Обережно, не грайся з ним: він безбашений. 10. Мої старі поїхали на дачу, так що можна рвонутися до мене. 11. Цікаво, що жодна погремуха до мене не чіпляється. 12. Що ти мені липу сунеш? Забери собі цю туфту підробну (із худ. літ.).

 **Вправа 55.** Із наведених речень випишіть територіальні діалектизми, професіоналізми, терміни, жаргонізми, арготизми. З'ясуйте їх значення та стилістичні властивості.

1. Коли хлопець підріс, його послали пасти корів. Там, на пасовиську, Іван вивчився від старших грати на сопілці. Та ті звичайні пісні не задовольняли його — у ньому жили інші мелодії, «неясні і невловимі». Це була чарівна музика рідної природи: «З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, напоєні сумом тіней од хмар, що все стирали бліду усмішку царинок. Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс. І як трудно було вдивитись в те рухливе обличчя гір, так трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні, що вилась, тріпала крильцями коло самого вуха і не давалась» ... «Вдома,

в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччин Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями» (за М. Коцюбинським).


2. Минуло ще одне літо людського життя. Діти пішли в школу. На Горпищенковій кошарі купання овець – порядкує Тоня, бо батько з матір'ю полетіли на виклик до сина: одружується Петро. Далеко в затоці так і стоїть військове судно, яке мало не стало могилою для Тоні та Віталія. Віталій знайшов якесь скельце і подавав знаки. Хлопці з полігона помітили сигнали та врятували їх. У радгосп привезли жінок – «тунеядок» (спекулянтки, сектантки, повії, одна алкоголічка). Варя – алкоголічка – попала до Тоні. Тоня її жаліла. Пішли чутки, що Гриня одружився з Тамарою – зоотехнічкою. Віталій, Гриня та Дорошенко прибули в Лиманське. Прибули з моря рибалки, ватаг їхній – Сухомлин – давній приятель Дорошенка, був колись директором виноградарського радгоспу. Зараз був ніби відродженою людиною. Капітан Дорошенко забирає в рейс Віталіка. Незабаром вони вже на борту. Приплили на корабельню (завод). Вперше бачить Віталік цю майстерню кораблів, новозбудованого красеня корабля. Де ж побуває на ньому Віталік? Та знає: хоч де буде він, всюди йому як позивна мелодія степового рідного краю ніжно й сумовито дзеленчатиме тронка (за О. Гончаром).


3. Хаммурапі був неквалий політичний діяч. Він в натурі котив бочку на оточування Кент. Спершу він наїхав на Ларсу, але конкретно обламався. Воювати з Ларсою було не фігушки виробами показувати, тим більше що їхній Рим-Сін був настільки навороченим, що без проблем приклеїв Хаммурапі бороду. Однак того не так-то легко було взяти на понт. Ларса стала йому суто фіолетовою, і він перевів стрілки на Марі. Йому вдалося накидати локшини на вуха Зірміліма, який теж був крутим меном, але в даному випадку проклацав дзьобом. Закоріфанівшись, вони наїхали на Ешнунну і пружинили хвіст, але пролетіли, як зграя рашпілів (із інтернет-видання).

4. Багато уваги приділяється принципам охорони рідкісних угруповань рослинності, розвитку мережі заповідних об'єктів, практичним заходам щодо використання фітоценозів; у галузі систематики та флористики спорових рослин проводиться вивчення флори, закономірнос-





тей поширення, мікроеволюції, філогенії та екології водоростей, лишайників та мохоподібних; дослідження біохімії та фізіології вищих і нижчих рослин, метаболізму білків та нуклеїнових кислот, ауксинів, гіберелінів, цитокінінів, абсцизової кислоти у вищих і нижчих рослин, фізіології дозрівання та проростання насіння, фітогормональної регуляції цвітіння, структури та функції фотосинтетичного апарату, регуляції структури та функцій мікробіоценозів (із енциклопедії).

 **Вправа 56.** Підготуйте коротку доповідь (на 3— 5 хвилин) про можливості використання розмовно-просторічної лексики, жаргонізмів та арготизмів у текстах публіцистичного стилю.


 **Вправа 57.** Виберіть із наведених речень розмовні (розмовно-просторічні слова), поясніть їх стилістичні функції та доберіть до них загальноживані літературні відповідники.

1. Могилевська заарканила одного з найбагатших холостяків Росії. 2. Острограмився [молодик] для хоробрості (зрештою, на те він і бар) та й заляк. 3. Крапку у матчі поставив Енріко К'єза, вгативши м'яч у «дев'ятку» з близької відстані. 4. Саме тоді наші провідні економісти (які вміють тільки розтринькувати кошти і абсолютно не здатні до економії) черговий раз підпускають у ЗМІ заяложену ідею про те, що без західних кредитів Україна не здатна реалізувати свій бюджет. 5. Колегія у кримінальних справах обласного суду відміряла Володимиру Красовському десять років ув'язнення. 6. Добре хильнувши оковитої, він (злодій) пробрався у літню кухню 69-річної Н., але до кінця справу не довів. 7. П'ять років позбавлення волі в колонії посиленого режиму вліпив Придніпровський районний суд міста Черкаси Костянтину Онілі. 8. Якщо наш рідний квасить щодня й у вільний від запоїв час малює дружині під очима вічні тіні, то на дідька такий «козак» здався. 9. Глекові хоч і впаяли вишку, але замовники розстрілу редактора одеської «Вечірки» залишились невідомими. 10. Катастрофічно збільшуються зовнішні кредити, які промотуються (із газет).

 **Вправа 58.** Підготуйте невелику доповідь про роль оцінних лексичних засобів у газетній публіцистиці. Чи відрізняється їхня функція в публіцистичному і художньому стилях?

 **Вправа 59.** Наведені слова введіть у контекст. Які з цих слів можуть мати переносне значення? Визначте, чи всі вони можуть бути експресивними та мати оцінне значення?


Баран, бабуся, горе, деградація, добро, душогиби, задоволення, здоровенний, зірка, золото, зубожіння, матуся, ніжність, писака, сонечко, сум, хлопчисько, чуйний.

 **Вправа 60. I.** Які з наведених нижче слів є стилістично нейтральними? Чи можуть вони в певному контексті набувати емоційно-експресивного забарвлення? Аргументуйте свою думку.

Автомобіль, блискавка, благодатний, ваза, величавий, вітер, демократія, дощ, експонувати, надійний, олівець, поруччя, продавати, радість, розробляти, спокійний, стіл, твердий, теплий, увага, хотіти, червоний.

**II.** Назвіть засоби створення експресії наведених слів. Замініть, якщо можливо, подані слова на стилістично нейтральні.

Пристаркуватий, недоумкуватий, тонесенький, старезний, негідник, базіка, недобачає, пика, попоходити.

 **Вправа 61.** До яких груп книжної лексики належать наведені нижче слова і словосполучення? Поясніть їх значення й уведіть 7 із них (на вибір) у контекст.

Абстракт, адепт, анормальний, еквівалент, екзальтація, ін-диферентний, інкорпорація, інтенсифікувати, камарилья, кон-фіденційний, контингент, контактування, нонсенс, паліатив, пасеїзм, пертурбація, пілігрим, прерогатива, профанувати, ра-фінованість, ремінісценція, ретроград, ригоризм, ритуал, тре-тирувати, філістер, дослідження, гіпотеза, умова, апробація, ін-терпретація, дефініція, функція, кількість, класифікація, аналіз, синтез, аргумент, тотожність, систематизація, диференціація, заява, інструкція, доповідна, накладна, протокол, міністерство, інспектор, начальник відділу збуту, диспетчер служби руху, МЗС (Міністерство закордонних справ), ВАТ (відкрите акціонерне товариство), ЗАТ (закрите акціонерне товариство), НДІ (науко-во-дослідний інститут), уповноважувати, рекомендувати, демо-кратія, гласність, багатопартійність, толерантність, звершення, вагомість, натхнення, безсмертя, велич.



**Вправа 62. І.** Відредагуйте речення, з'ясуйте вид допущених помилок (тавтологія, плеоназм, порушення лексичної сполучаності, уживання ненормативних слів, уживання слів у невласливому для контексту значенні, мовні штампи, канцеляризми тощо):


1. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами нашого гуртка. 2. Я рахую: ви вірно кажете. Я поступив би так само. 3. Всі ми маємо своє відношення до сучасних подій. 4. Рішення треба приймати на основі діючого законодавства. 5. Всі, кого торкається дана тема, повинні висловити своє відношення. 6. Я відкрив підручник і побачив, що кілька аркушів вирвані. 7. Лікарняні рослини краще збирати на початку червня, коли вони ще не загубили своїх характеристик. 8. Не можна не захоплюватися народним фольклором. 9. Перший дебют молодої дівчини відбувся чудово, глядачі були у захваті. 10. Другої альтернативи, щоб скласти залік, у нього не буде. 11. Дівчата обрали темою наукової роботи мемуарні спогади про визначальну людину нашого краю. 12. Дана тема сильно цікава, приведу кілька прикладів. 13. Згідно діючого законодавства було вирішено підготувати листа відповідним організаціям. 14. Розглянувши уважно рекомендовану літературу, ми зробили дані висновки. 15. Солдати князя Ігоря потрапили в халепу. 16. Я ніяк не можу сісти за свою автобіографію. 17. Собака, будучи ще твариною дикою, першою лапку дружби простягнула людині. 18. Спортсмени різних країн вели гострі дуелі за олімпійські медалі. 19. На картині намальовані часи кріпаччини. 20. Ми пам'ятаємо і не забуваємо своїх друзів. 21. Шевченко являється основоположником української літературної мови. 22. Журі об'явило переможців конкурсу. 23. Скільки можна дивитися крізь вуха. 24. За давньої сивини фанати давніх слов'ян часто приходили їм на допомогу. 25. Але розрахунок влади на цинізм не призведе до успіху. 26. Слава Богу, день пропав не дарма. 27. Втім, якщо йдеться про загальнонаціонального мовника, який транслює свої передачі на більшу половину областей, то тут діє єдиний критерій: мова має бути виключно українською. 28. Хрестовий похід проти тероризму відібрав уже десятки тисяч людських жертв на обох фронтах. 29. У нас різні долі, різні школи, різні уяви про порядність, мораль і політику. 30. Тепер підписку на газети, журнали можна зробити в будь-якому поштовому

відділенні. 31. Другими словами, з таким фінансуванням ми не зможемо як слід кормити дітей. 32. Поговоримо один на один. Не мішайте виступаючому! На тій неділі попрацюємо в округах. 33. Буду відноситись до цих пропозицій з небезпекою. 34. На урочистому вечорі його поведінка була нетактичною. 35. Ви-словлені пропозиції представляють інтерес для підприємства.


### *II. Відредагуйте висловлення, поясніть виправлення.*

Забезпечити безпеку, заключити договір, тяжка біль, важке положення, здійснити злочин, використати службове положення в корисних цілях, підняти надто актуальне питання, відкрити підручник, прийняв участь у засіданні, спостерігати на протязі року, подвійне прочитання тексту, провести сумісне засідання керівних органів, попередити правопорушення, відмінити указ, це не відноситься теми, поступило у продаж, поговорити по душах, приводити до руйнування, вірні відповіді, відкрити очі, дана тема ще не розглядалася, привести цікаві приклади.

## Лексикологічний аналіз слова

 **Вправа 63.** Зробіть повний лексикологічний аналіз виді-  
лених слів.

Основними функціями газетних заголовків є **номінативна**, інформативна, комунікативна, а також прагматична або аттрак-  
тивна, що реалізує дію тексту, його цільову спрямованість. Саме цю функцію деякі дослідники вважають **основною**, оскільки  
призначення **заголовка** полягає в першу чергу в залученні ува-  
ги до статті, в створенні стимулу для її **прочитання**, що часто  
досягається шляхом використання системи експресивних  
**мовних** засобів, серед яких важливе місце відводиться **грі** слів.

 **Вправа 64.** Випишіть із газети чи журналу 5 речень. Зро-  
біть повний лексикологічний розбір 5 слів у ньому (на вибір).

## Схема лексикологічного аналізу слова

*I. Характеристика слова за семантичними властивостями:*

- а) лексично повнозначне чи неповнозначне?
- б) конкретне лексичне значення чи абстрактне?

в) ужите в прямому чи переносному значенні?

г) якщо слово вжите в переносному значенні, то який це вид переносного значення (метафора, функціональне перенесення, метонімія, синекдоха)?

г) однозначне (моносемічне) чи багатозначне (полісемічне)?

д) який тип лексичного значення слова (номінативний, фразеологічно зв'язаний, синтаксично зумовлений)? Які інші типи лексичного значення може мати це слово? Відповідь обґрунтуйте.

е) чи можливий добір до слова омонімів (якщо можливий, навести приклад і визначити вид омоніма – власне омоніми (повні), часткові (омоформи, омофони, омографи))?

е) чи можливий добір до слова паронімів?

ж) чи можливий добір до слова синонімів (якщо можливий, то визначити види синонімічних зв'язків – семантичні (поняттєві), стилістичні, семантико-стилістичні (поняттєво-стилістичні))?

з) чи можливий добір до слова антонімів (утворити всі можливі антонімічні пари й визначити семантичний і структурний типи антонімів)?

### *II. Характеристика слова за походженням:*

а) успадковане чи запозичене?

б) якщо успадковане, то визначити належність до спільно-слов'янської, спільносхіднослов'янської чи специфічно української лексики;

в) якщо запозичене, то визначити джерело запозичення та ознаки іншомовності;

г) чи є слово інтернаціоналізмом, калькою, екзотизмом, варваризмом?

### *III. Характеристика стилістичних властивостей слова:*

а) належність слова до активної чи пасивної лексики?

б) у разі належності слова до пасивної лексики, з'ясувати, чи є воно архаїзмом (або історизмом) чи неологізмом?


в) до якого стилістичного шару лексики належить слово, у чому полягає його стилістична маркованість?

г) чи належить слово до експресивної і/або оцінної лексики? Якщо так, то в чому це виявляється?


г) у яких мовних стилях може вживатися?

д) чи є слово терміном і чи може воно термінологізуватися?


## Фразеологія сучасної української літературної мови. Стилістичні властивості фразеологізмів

 **Вправа 65.** У наведених реченнях знайдіть фразеологізми, випишіть і поясніть значення кожного.

1. — Думаєш, прашури не мали олії в голові, коли журилися, як не дати порідіти родові?.. (Р. М. Федорів). 2. — Чоловік зараз на роботі, він майстер на всі руки: і маляр, і художник, і реставратор (В. С. Близнець). 3. Бабі Бог не дав доньки (В. Стефаник). 4. А на ранок — іще ні світ ні зоря — зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, ніби кого дорізали чи пальці у двері клали (М. В. Матіос). 5. Петрові самому дитячий плач мов ножем серце краєв. Та хіба жалем поможеш? (Б. Д. Грінченко). 6. Дивлюся — господиня моя і ніс повісила. Сидить ні в сих ні в тих (Панас Мирний). 7. Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів і швидко вкинув у рот горілку (І. С. Нечуй-Левицький). 8. Остапові вдарила кров до лица. Несила йому слухати синові речі (К. О. Гордієнко). 9. Як ворожбит, він блискавки метав і мав суворий аскетичний профіль (Б. І. Олійник). 10. Як він тим молотом грюкатиме, коли в нього сили, як у горобця (Г. М. Тютюнник). 11. Нащо вже їх директор — і працювитий, і тямущий, і чесний, а потрапить йому віжка під хвіст — за копійчину торгується (І. Л. Муратов). 12. Се була вся амуніція, з якою Петрусь під проводом баби Василяни одного гарного осіннього дня вирушив здобувати світ (І. Я. Франко).


 **Вправа 66.** Поясніть значення наведених фразеологізмів. Уведіть ці фразеологізми до складу речень.

Від а до я, від лукавого, друге дихання, єгипетська кара, завадати клопоту, заключний акорд, закон не писаний, з доброго дива, мов по шнурочку, на вагу золота, на свій страх і ризик, не за адресою, не залишатись у боргу, прокладати дорогу, розплутати клубок, розправляти крила, ставити на карту, хоч криком кричи, шила в мішку не сховати.

 **Вправа 67.** У наведених реченнях знайдіть фразеологічні одиниці та визначте їхні семантичні типи: фразеологічні зрощен-


ня; фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази.

1. Їм хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіду, так то їм і дарма (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко). 2. І пам'ятайте одно — хто держить камінь за пазухою, тому погано буде жити в нашому селі (В. С. Кучер). 3. Громадський бюджет Києва: чи зіпсувала ложка дьогтю бочку меду? (з газети). 4. Що впадало в око на цьому засіданні? По-перше. Ніякого прикрашування дійсності, ніякого замилювання очей (Остап Вишня). 5. Поступово буря в ньому вщухла, і він остаточно вирішив, що Рита зробила з мухи слона (Ю. О. Збанацький). 6. «Глитай» того ж Кропивницького здобув собі право громадянства аж після довгої і завзятої боротьби з забобонами (І. Я. Франко). 7. Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та байдики бив (І. С. Нечуй-Левицький). 8. Уже ж не без Бога християнські полки і вільний козак не без долі (Левко Боровиковський). 9. Лайливе Кіндратове слово зачепило за живе Параску Дмитрівну, бо приховувало в собі натяк на їхні колишні взаємини (Л. Д. Дмитерко). 10. І досі ще Федір Іполитович руками розводить, пригадуючи, чим же, зрештою, заповонило те замурзане створіння переповненого самоповагою хірурга (Ю. Ю. Шовкоп'ял). 11. Я піснями прострелю синьоокі хмари, візьму своє покинуте кайло і піду на Скальковське чорне золото рубати, там знайду собі пару і буду з нею на кліті кататися аж на «два удари» (В. М. Сосюра). 12. «Зоря» ніяк не може здобути перемогу у новому чемпіонаті України з футболу (з газети). 13. Журився чоловік, що йому робити з діточками, бо був такий бідний, як церковна миша (укр. народна казка). 14. «Ти бачила, Оленко, як Сава раки пік? Не знав, куди очі діти» (О. І. Копиленко). 15. Нема казки без правди (І. Я. Франко).


 **Вправа 68.** Поділіть подані фразеологізми на стилістично нейтральні, книжні, розмовні. Поясніть значення фразеологізмів.

Ахіллесова п'ята, вуха в'януть, довести ділом, езопівська мова, ідея фікс, жива легенда, залишити слід, замакітрути голову, каїнова печать, майстер своєї справи, на весь голос, нуль на масу, пальма першості, партійне завдання, похнюпити носа, пошити в дурні, пробувати сили, розправити крила, спинитися на


півдорозі, спочивати на лаврах, тишити себе надією, тримати ніс за вітром.

 **Вправа 69.** Доведіть багатозначність поданих фразеологічних одиниць.


Відвести очі, віддавати кінці, гнути спину, дати раду, зав'язувати очі, з неба впасти, краєм ока, ламати списи, на всі заставки, накинути ярмо на свою шию, поставити на ноги, прикласти руку, роззявити рота, серце мліє, як нова копійка.

 **Вправа 70.** До наведених фразеологізмів доберіть антонімічні ФО, уведіть 5 із них у речення (на вибір).

Брати в голову, велике цабе, вибиватися з колії, вийти на орбіту, від горшка два вершка, вітер у кишнях свистить, води в рот набрати, довести до пуття, до душі, зажити доброї слави, землі не чути під собою, з іншого тіста, зникнути з горизонту, мати голову на плечах, мати кебету, народитися під щасливою зіркою, натягати віжки, ні за холодну воду, піти вгору, плисти за течією, рукою подати, співати дифірамби, стояти на неправильній дорозі, узяти верх, хоч греблю гати, чорний як смола, як горох при дорозі, як по маслу.

 **Вправа 71.** До наведених стійких сполук доберіть фразеологізми-синоніми, з'ясуйте їх стилістичні властивості.


Байдики бити, виводити на сухе, во врем'я оно, гріти чуба, датися взнаки, до останнього подиху, заснути вічним сном, збити з пантелику, крок за кроком, майстер на всі руки, накивати п'ятами, на краю землі, обдерти як липку, підбивати клинці, підливати олії у вогонь, рвати й метати, стати на рушник, теревені правити, тертий калач, хоч гвалт кричи, хоч з лица воду пий, як шилом юшки вхопити.

 **Вправа 72.** Знайдіть у поданих реченнях фразеологізми, згрупуйте їх за характером експресивно-емоційного забарвлення. Відповідь обґрунтуйте.


1. Розігнавши всіх політпрацівників «в низи», Воронцов не міг на цьому заспокоїтись, і сам теж невтомно снував від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба з промовою, а в іншому місці обмежуючись веселою реплікою, кинutoю на ходу, а ще в іншому



брав когось за жабри не гірше, ніж Самієв (Олесь Гончар). 2. Твір завжди викликає загальні суперечки, — одні не згоджуються з автором, інші співають йому дифірамби (П. Й. Колесник). 3. Треба було вчити, а не горобцям дулі давати (з побутового мовлення). 4. У нього губа не з лопуцька (укр. народна приказка). 5. Світла голова Ковальов! Як він здорово тоді придумав конструкцію циліндра до десятитисячотонного преса (В. М. Собко). 6. На прощання сказав пораненому Василеві старший лейтенант: — Під щасливою зорею ти родився... (К. О. Гордієнко). 7. Далеко десь, серед чужих країв, Пан на всю губу жив, У розкоші, як пану подобає; Суддею бо то, чи що, служив (Чи справді є там суд — хто його знає!)... (Л. І. Глібов). 8. А як доля лиха — то жіночка завжди заспана, нечесана, невмивана. Що не робить, а все спить. Та й робить через пень-колоду (В. Л. Чемерис). 9. От тобі й сон рябої кобили, — вишкірився Вовкулака, а Василюк загравав двома ямочками на рожевих щоках (В. М. Шкляр). 10. — Отож-бо й воно! Вищідити з себе штучно любов до всього живого неможливо, змусити не вийде. Тільки прийняти відкритою душею (Люко Дашвар). 11. Хоч часом їм доводилось дуже скрутно і душу кожного обгортала тривога, — але все, що сталося, не проминуло даремно (С. Д. Скляренко). 12. — Ви на неї не зважайте. Вона ж на цвіту пририта (Ю. М. Мушкетик). 13. Ускочив Хома по самі вуха, таки влучив батька по колінах (Є. П. Гуцало). 14. Спасибі, мамо, за любов святу. Я радий навіть небо прихилити Та відігнати кривду і біду (Н. Г. Красоткіна).


 **Вправа 73.** *З'ясуйте джерела виникнення фразеологізмів, поясніть значення наведених ФО.*

Розкривати карти, замовляти зуби, за тридев'ять земель, нюхати порох, коронний номер, куди голка, туди й нитка, закидати вудку, давати гарбуза, кіт наплакав, сім смертних гріхів, мода минає, стиль лишається, троянський кінь, за царя Гороха, коні не винні, статус кво, виносити сміття, з одного тіста, кращі друзі дівчат — це діаманти, дамоклів меч, прийшов, побачив, переміг.

 **Вправа 74.** *Знайдіть у наведених реченнях фразеологізми й розподіліть за граматичними розрядами: 1) іменникові, 2) прикметникові, 3) дієслівні, 4) прислівникові, 5) вигуківі тощо.*


1. Зігнула вона нас, діду, ця земляця, в дугу зігнула, а ви ще й цілуєте її, сльозою кропите (П. Панч). 2. Спали гори в неясних

рельєфах. Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи сізіфову працю (Г. Хоткевич). 3. Він, Віктор Шамрай, вважає і навіть переконаний, що зникнення дівчини пов'язане з її сильним нервовим розладом та згаданю вже сто разів аномальною зоною, хай їй грець... (А. Кокотюха). 4. Японський дідусь-каратист змусив ведмедя накивати п'ятами (із газети). 5. Багато читаю, бо під руками велика бібліотека та багато газет та часописів на всяких мовах (М. Коцюбинський). 6. То був лихий на язик чоловік (фр. словник). 7. Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехнути їм з свого вояцького ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне (О. Гончар). 8. Сама пішла світ за очі — аби знайти від тебе крихту порятунку (Л. Костенко). 9. Суддя стояв ні в сих ні в тих (Л. Костенко). 10. Вона ні пава й ні гава, ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай тепер сама спробує покалантирити на цьому світі (Є. Гуцало). 11. Оренда квартир стане не по кишені багатьом українцям (із газети). 12. Та найбільше матері сиділи в печінках дрова. Як тільки починалася зима — мусила з вільшаника на плечах хмиз носити (Ю. Збанацький). 13. — Прощайте, — от що!.. Помандрую, — Мовляє Вовк, — покину вас усіх. — От тобі й на! Чи справді, чи на сміх? (Л. Глібов). 14. Всі Катрусю дуже люблять, Виціловують, голублять... Що захочеться Катрусі, Зроблять тьоті та бабусі. А Катруся губки дує Та все більше вередує... (С. Воскрекасенко). 15. Прокинувся — аж серед поля я, один як палець (Леся Українка). 16. Весь зал раптом завирував: — Годі! Чули! Геть! — неслоя з усіх кінців. — Старі пісні! (О. Гончар). 17. А через тиждень знов почав гарячку пороти наш сусіда. День і ніч бігає, як навіжений (Є. Кравченко). 18. Про це скупе подружжя кажуть, що вони обоє рябоє (М. Стельмах). 19. Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що діло його труба (В. Кучер). 20. Такий любий отой Василь, хоч до рани приклади його (М. Ірчан).

 **Вправа 75.** *Перекладіть українською мовою наведені фразеологізми. Поясніть їх значення. Порівняйте лінгвокультурні особливості українських і російських ФО.*

Баб'я сказки, без задних ног, без сучка и задоринки, без царя в голові, бередить душу, бить баклуши, больное место, бросать в глаза, валять дурака, встать поперёк горла, выдрать за уши, глаза на лоб лезут, говорить в глаза, горд как павлин, городить

чепуху, давати нагоняй, дати дёру, дело плохо, держати в ежовых рукавицах, для отвода глаз, доводити до білого калення, дійти до ручки, еле-еле душа в тілі, загнати в уголок, затаїти дихання, знати по чьому фунт лиха, і хочеться і колется, гра не стоїть свеч, к чертям на рога, як белка в колесі, як води в рот набрав, як на духу, як на підбор, куди очі дивляться, куди Макар телят не гоняв, легкий на помині, лиха беда почала, ловити ворона, лопнуло терпіння, на повному серйозі, на произвол судьбы, на свій лад, наостригти вуха, знайти загальну мову, не було печалі, не в своєму умі, не велика птах, не по моралі, не по плечу, не поминати лихом, негде яблуку упасти, несолоно хлібавши, ні зги не видно, ні до села ні до міста, ні собі ні людям, о смаках не сперуть, ободрати як липку, повернути в шутку, окольным шляхом, залишитися в дураках, від воріт поворот, відняти мову, відійшло від серця, палець о палець не ударити, пісенька спіта, плестися в хвіст, поминати як звали, потрапити в переделку, після дощичка в четверг, пропасти ні за копійку, простіше пареної репи, птах високого польоту, пудрити мозки, пускати пил в очі, пуститися во всі тяжкі, п'яний в стелю, розводити тары-бары, розділити під орех, роздетий в пух і прах, з булавочну голку, з бухты-барахты, з гулькин нос, сбивати з толку, свернути шию, свинець на душі, седой як лунь, семи пядей во лбу, свести на нет, дивитися букой, послужити службу, сыр-бор загорівся, тришкин кафтан, вчити уму-разуму, хитёр як бич, хоч пруд пруди, щоб тобі пусто було, шито-крыто.

 **Вправа 76.** Напишіть невелику статтю на самостійно обрану тему, уведіть у текст 10 фразеологізмів, використайте кілька прийомів трансформації цих мовних одиниць.

## Схема аналізу фразеологізмів

1. Визначте вихідну структуру фразеологічних одиниць, вказавши на наявність або відсутність її змінних компонентів.
2. Встановіть ступінь стійкості компонентного складу фразеологічних одиниць (абсолютний, відносний).
3. Визначте семантичну структуру фразеологічних одиниць (кількість значень) та витлумачте кожне значення.

4. Визначте структурно-семантичний тип фразеологічних одиниць (фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення).

5. З'ясуйте походження фразеологічних одиниць (фольклорне, народнорозмовне, міфологічне тощо).

6. Визначте, чи є фразеологізм омонімічним. Якщо так, пояснити шляхи утворення омонімів.

7. За допомогою словників доберіть всі можливі синоніми до поданих фразеологізмів у всіх їхніх значеннях. З'ясуйте особливості семантичних відношень між членами фразеологічного синонімічного ряду. Відмінності в семантиці поясніть.

8. Доберіть усі можливі антоніми до поданих фразеологізмів. Визначте граматичний розряд фразеологічної одиниці (іменникові, прикметникові, прислівникові тощо).

9. Визначте синтаксичну модель фразеологічної одиниці (речення, словосполучення, іменниково-прийменникова конструкція).



**Вправа 77.** Зробіть аналіз наведених фразеологізмів.

Не порожня кишеня; з усіх ніг; зуби з'їсти, водити за ніс; як оса; вдарити чолом, в ажурі; бачити далеко; знімати камінь з душі, альфа і омега; без сьомої клепки в голові; ні пава, ні гава.

## ЛЕКСИКОГРАФІЯ



**Вправа 78.** Укладіть словникову статтю до тлумачного словника зі словом преса, часопис, гімназія, літопис, діаспора, екзитпол, вертеп (на вибір).



**Вправа 79.** Підготуйте 5 словникових статей до словника термінів журналістики, соціології, філології.





**Вправа 80.** Ознайомившись із кількома статтями енциклопедичного характеру, укладіть власну статтю до енциклопедичного словника про видатну людину вашого регіону чи архітектурну пам'ятку міста.





**Вправа 81.** За зразками статей у словнику синонімів підготуйте лексикографічний опис синонімічних рядів із домінан-


*тами безцінний, видатний, вимога, випадок, ганьба, голосний, група, доля, жити.*


 **Вправа 82.** Назвіть тип словника, з якого наведено статтю. **ДИСОНАНС** (франц. dissonance, від лат. dissonans – різноголосий, різнозвучний) – 1. Негармонійне звучання двох і більше звуків, відсутність милозвучності (консонансу). 2. Неповна рима, коли в словах, які римуються, зберігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних. 3. перен. Відсутність у чомусь гармонії.

 **Вправа 83.** Підготуйте такі словникові статті до фразеологічного словника: іжицю прописати, кинути якір, лоб на три п'яді, плечима стелю підпирає, ребра лічити, як свої п'ять пальців. Використайте зразки лексикографічного опису інших фразеологізмів у відповідних словниках.

 **Вправа 84.** За зразками статей із словників мови творів письменників укладіть словник одного з віршів Ліни Костенко.

 **Вправа 85.** Укладіть 5 словникових статей до словника студентського жаргону. Використайте зразки лексикографічного опису інших жаргонізмів у відповідних словниках.

 **Вправа 86.** Укладіть словникову статтю «Вертеп» до тлумачного словника української мови.

 **Вправа 87.** За зразками статей із словників мови творів письменників підготуйте фрагмент словника мови фольклору. Оберіть для цього українську народну казку чи пісню.

## Рекомендована література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: фразеологія / Л. Г. Авксентьев. — Харків : Вища шк., 1983. — 137 с.
2. Авксентьев Л. Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки / Л. Г. Авксентьев // Мовознавство. — 1979. — №5. — С.13 —17.

3. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Серия лит. и яз. — 1978. — Т. 37. — № 4. — С. 333 — 344.

4. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. — М., 1979. — С. 147—174.

5. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства : Історія вивчення української мови : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів спец. «українська мова та література» / С. П. Бевзенко. — К. : Вища шк., 1991. — 231 с.

6. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. — М. : Прогресс, 1995. — 456 с.

7. Березин Ф. М. История лингвистических учений : учеб. для филол. спец. вузов / Ф. М. Березин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 1984. — 319 с., ил.

8. Благовещенский О. В. Заметки об омонимах и их подаче в словаре / О. В. Благовещенский // Вопр. языкознания. — 1973. — №6. — С. 120 — 126.

9. Болтянська Р. І. До питання про розгляд проблеми омонімія/ полісемія / Р. І. Болтянська // Інозем. філологія. — 1975. — № 38. — С. 3—9.

10. Булаховский Л. А. Из жизни омонимов / Л. А. Булаховский // Русская речь. — Л., 1928. — Вып. 3. — С. 47—60.

11. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : в 5-ти т. / Л. А. Булаховський. — К., 1997. — Т. 2. — С. 9—216.

12. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; [ред. О. М. Логвиненко]. — К. : Вища школа, Издательство при КГУ, 1979. — 262 с.

13. Василевская Л. И. Метонимия в собственных именах / Л. И. Василевская // Проблемы структурной лингвистики. — М., 1986. — С. 110—120.

14. Ващенко В. С. Слово та його значення : посібник з лексикології / В. С. Ващенко. — Дніпропетровськ, 1976. — 38 с.

15. Ващенко В. С. Українська лексикологія : Семантико-стилістична типологія слів : посіб. для студентів-філологів / В. С. Ващенко. — Дніпропетровськ : ДДУ, 1979. — 127 с.

16. Виноградов В. В. Об омонимии в русской лексикографической традиции / В. В. Виноградов // Лексикология и лексикография : избр. тр. / В. В. Виноградов. — М., 1977. — С. 288—296.

17. Виноградов В. В. Об омонимии и смежных явлениях / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. — 1960. — № 5. — С. 3—17.

18. Волох О. Т. Лексикологія. Лексикографія. Фразеологія / О. Т. Волох // Сучасна українська літературна мова : Вступ. Фонетика. Орфоенія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Словотвір / О. Т. Волох. — К., 1986. — С. 130—182.

19. Волощук Т. Н. Лексикологические проблемы : учеб. пособие / Т. Н. Волощук. — Кемерово : Изд-во Кемеров. ун-та, 1982. — 54 с.

20. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука. — К. : Наук. думка; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1996. — 595 с.

21. Гинзбург Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке : Таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург. — М. : Наука, 1985. — 223 с.

22. Гулый К. В. К вопросу об изучении метафоры (лингвистические аспекты) / К. В. Гулый // Вісн. Харк. ун-ту. — 1986. — №284 : Т. Г. Шевченко. Питання мовознавства і літературознавства. — С. 99—107.

23. Гусев С. С. Наука и метафора / С. С. Гусев. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. — 152 с.

24. Дослідження з лексикології та лексикографії : міжвід. зб. — К. : Наук. думка, 1965. — 117 с.

25. Жайворонок В. В. Запозичена лексика в українській мовній картині світу : Мова у слов'янському культурному просторі / В. В. Жайворонок. — Умань, 2002. — 412 с.

26. Задорожный М. И. О границах полисемии и омонимии / М. И. Задорожный. — М. : Изд-во МГУ, 1971. — 163 с.

27. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. — М. : МГУ, 1957. — 321 с.

28. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. — К. : Наук. думка, 1983. — 743 с.

29. Кочерган М. П. Лексическая сочетаемость омонимов и лингвистический статус омонимии / М. П. Кочерган // Филол. науки. — 1981. — № 5. — С. 47—55.

30. Кочерган М. П. Слово і контекст : (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. — Львів : Вища шк., 1980. — 184 с.

31. Крищенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Крищенко // Слов'ян. мовознавство. — К., 1962. — Т. 4. — С. 198—211.

32. Кузнецова Э. В. Полисемия и ее отношение к слову и понятию / Э. В. Кузнецова // Язык и мышление. — М., 1967. — С. 208—214.

33. Лендъел Л. «Переносное» значение или «образное употребление» слов? / Л. Лендъел // Лексикология и лексикография. — М., 1972. — С. 48—72.

34. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : (Семантична структура слова) / Л. А. Лисиченко. — Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1977. — 113 с.

35. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. — Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1997. — 132 с.

36. Малаховский Л. В. Омонимы: терминология, классификация, определение и принципы выделения / Л. В. Малаховский // Лингвистические исследования. — М., 1973. — С. 47—63.

37. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л. В. Малаховский. — Л. : Наука, 1990. — 239 с.

38. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. — К. : Знання, 2004. — 326 с.

39. Маслов Ю. С. Омонимы в словарях и омонимия в языке / Ю. С. Маслов // Вопросы теории и истории языка. — Л., 1963. — С. 198—202.

40. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. — М. ; Л. : Гос. социально-экономическое издательство, 1938. — 510 с.

41. Москаленко А. А. Лексика української літературної мови другої половини XIX — початку XX ст. : [конспект лекцій із спецкурсу] / А. А. Москаленко. — Одеса, 1969. — 92 с.

42. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української мови в другій половині XIX — на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. — Х. : Вища шк., 1985. — 152 с.

43. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний. — К. : Наук. думка, 1979. — 183 с.

44. Никитин М. В. Лексическое значение слова : (Структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. — М. : Высш. шк., 1983. — 127 с.

45. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. — М. : Высш. шк., 1988. — 165 с.

46. Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / А. П. Непокупный, Н. Н. Быховец, В. А. Пономаренко и др. — К. : Довіра, 2005. — 367 с.

47. Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. — 1982. — № 4. — С. 3—8.

48. Плахотнюк Н. О. Слово як архетип культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 „Філосо. антропологія, філософія культури” / Н. О. Плахотнюк. — К., 2000. — 20 с.



49. Русанівський В. М. Закономірності розвитку значення слова / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ. в шк. — 1981. — № 4. — С. 27—36.

50. Русанівський В. М. Збагачення й оновлення мови / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ. в шк. — 1976. — № 8. — С. 47—57.

51. Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики / В. М. Русанівський // Історія української мови : Лексика і фразеологія. — К., 1983. — С. 660—715.

52. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1988. — 240 с.

53. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Селіванова Олена Олександрівна. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.

54. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. — СПб. : Наука, 1993. — 150 с.

55. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. — К. : Наук. думка, 1990. — 184 с.

56. Степанова Г. В. Семантика многозначного слова / Г. В. Степанова. — Калининград : Калинингр. ун-т, 1978. — 51 с.

57. Стернин И. А. Разграничение прямого и переносного употребления слова / И. А. Стернин // Семантика и системность языковых единиц. — Новосибирск, 1985. — С. 47—56.

58. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред. академіка І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 438 с.

59. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : (Основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. — К. : Наук. думка, 1989. — 254 с.

60. Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 2000. — 752 с.

61. Языковая номинация : (Виды наименований). — М. : Наука, 1977. — 359 с.

## СЛОВНИКИ

1. Ахманова О. С. Словарь омонимов русского языка. — М., 1974. — 447 с.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966. — 607 с.

3. Бибик С. П. Словник епітетів української мови. — К. : Довіра, 1998. — 520 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
5. Ващенко В. С. Синонімічний словник-мінімум української мови. — Дніпропетровськ, 1972. — 90 с.
6. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. — Харків, 1960. — 107 с.
7. Введенская Л. А. Словарь антонимов русского языка. — Ростов, 1971. — 166 с.
8. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. — К. : Вища школа. Гол. вид-во, 1985. — 360 с.
9. Горпинич В. О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники). — К. : Довіра, 2001. — 526 с.
10. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. — К. : Рад. шк., 1986. — 221 с.
11. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів української мови. — Львів : Фенікс, 1996. — 224 с.
12. Деркач М. П. Короткий словник синонімів української мови. — Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1993. — 209 с.
13. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови. — К. : Рад.школа, 1960.—209 с.
14. Дзюбишина-Мельник Н. Я., Дужик Н. С., Єрмоленко С. Я., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Культура мови на щодень / НАН України ; Інститут української мови / С. Я. Єрмоленко (ред.). — К. : Довіра, 2000. — 170 с. — (Словники України).
15. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів (За ред. С. Я. Єрмоленко). — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
16. Інверсійний словник української мови / Уклад. С. П. Бевзенко, О. І. Бондар, З. І. Волосевич та ін. — К. : Наук. думка, 1995. — 812 с.
17. Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка. — Х. ; К., 1930—1932. — Т.1. — Вип. 1—2.
18. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови / НАН України; Український мовно-інформаційний фонд ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. — К. : Довіра, 2001. — 284 с. — (Словники України).
19. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — К. : Кобза, 1993. — 472 с.
20. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики.— К. : «Академія», 1998. — 712 с.

21. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській мові. — К. : Вища шк., 1975. — 335 с.
22. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз / За ред. В. О. Винника. — К. : Рад.шк., 1985. — 152 с.
23. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / За ред. В. О. Винника. — К. : Рад. шк., 1988. — 200 с.
24. Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача»). — К. : Академія, 1997. — 400 с.
25. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1957. — 235 с.
26. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова. — К. : Довіра, 2003. — 496 с.
27. Мазурик Д. Нове в українській лексиці : Словник-довідник. — Л. : Світ, 2002. — 231 с.
28. Новітній російсько-український словник-довідник. — К. : Довіра, 1996. — 797 с.
29. Обернений частотний словник сучасної художньої прози. — К. : Спалах, 1998. — 960 с.
30. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український словник. — К. : Рад. шк., 1978. — 447 с.
31. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. — К. : Наук. думка, 1984. — Ч.1—2.
32. Подольська Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — М. : Наука, 1978. — 199 с.
33. Полюга Л. М. Словник антонімів / За ред. Л. С. Паламарчука. — К. : Рад. шк., 1987. — 173 с.
34. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Український мовно-інформаційний фонд / Л.С. Паламарчук (ред.). — 2-ге вид., доп. і випр. — К. : Довіра, 2001. — 276 с. — (Словники України).
35. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Український мовно-інформаційний фонд. — К. : Довіра, 2001. — 477 с. — (Словники України).
36. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. — К. : Рад. шк., 1969. — 255 с.
37. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. — К. : Наук. думка, 1994. — 600 с.
38. Русско-украинский словарь синонимов / Под ред. Н. Н. Пилинського. — К. : Освіта, 1995. — 265 с.

39. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : Словник-довідник. — К. : Наук. думка, 1996. — 335 с.

40. Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука. — Вид. 2, доп. і випр. — К. : Довіра, 2001. — 275 с.

41. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К. : Головна редакція УРЕ, 1985. — 570 с.

42. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К. : Довіра, 2000. — 1018 с.

43. Словник іншомовних слів: Близько 10000 слів / Національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України / Є. І. Мазніченко (ред.), С. М. Морозов (уклад.), Л. М. Шкарапута (уклад.). — К. : Наукова думка, 2000. — 662 с. — (Словники України).

44. Словник мови Т. Г. Шевченка : У 2 т. / Відп. ред. В. С. Ващенко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964.

45. Словник синонімів української мови: У 2 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні / А. А. Бурячок (ред.). — К. : Наукова думка, 1999. — (Словники України). — Т. 1 : А — Н. — 1040 с. — Т. 2 : О — Я. — 960 с.

46. Словник української мови: В 11 т. — Т.1—11.— К. : Наук. думка, 1970—1980.

47. Словник фразеологізмів української мови: — К. : Наук. думка, 2003. — 1104 с. (Словники України).

48. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К. : Критика, 2003. — 336 с.

49. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика: Близько 60 000 слів / За заг. ред. проф. В. С. Калашника. — Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. — 960 с.

50. Тлумачний словник сучасної української мови: Фахова лексика: Близько 20 000 слів / За заг. ред. проф. В. С. Калашника. — Х. : ФОП Співак Т. К., 2009. — 464 с.

51. Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом. — К. : Рад.шк., 1968. — 463 с.


52. Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ, 1993. — 112 с.

53. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. — Запоріжжя : Фірма «Стат і К», 2001. — 200 с.

# ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

---

## Фонетика як наука


 **Вправа 1.** Проаналізуйте кілька наведених нижче визначень. На які аспекти вивчення звукової будови мови звертається в них особлива увага? Яке визначення видається вам найбільш оптимальним? Обґрунтуйте свою думку.

**1. Фонетикою** (від гр. *phōnētikōs* — звуковий) називається розділ мовознавчої науки, який вивчає звуковий склад мови. Фонетика української мови досліджує звукову систему, що властива українській мові, вивчає умови творення звуків, їх роль в оформленні людської думки, їх класифікацію, різні зміни та чергування (М. А. Жовтобрюх).


**2. Фонетика** (від гр. *phōnētikōs* — звуковий) — галузь мовознавства, у якій вивчається звукова система мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що настають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою (Н. І. Тоцька).

**3.** Рекомендується ввести дві науки про звуки мовлення замість однієї, з яких одна повинна бути орієнтована на мовленнєвий акт, друга — на мову. Відповідно до їх відмінного предмета обидві науки про звуки повинні застосовувати цілком різні методи дослідження. Наука про звуки мовного акту, яка має справу з конкретними фізичними явищами, повинна користуватися природничими методами, а наука про звуки мови, навпаки, лінгвістичними (або соціально-науковими) методами. Ми називаємо науку про звуки мовленнєвого акту **фонетикою**, науку про звуки мови — **фонологією** (М. С. Трубецької).

**4.** ...Займатися **фонологією** у відриві від **фонетики**... так само неможливо, як займатися функцією будь-якої форми у відриві від конкретних випадків її вживання у мовленні (Л. В. Щерба).

 **Вправа 2.** Напишіть невеликий твір-роздум (1-2 сторінки) «Значення звукової сторони мови в житті суспільства».

## Звук і фонема. Фонематична і фонетична транскрипції

 **Вправа 3. I.** Яка з поданих нижче фонем не має корелятивної пари за дзвінкістю?


/к/, /с/, /с'/, /т/, /т'/, /ц'/, /ч/, /ш/.

**II.** Чи всі подані нижче фонемні є задньоязиковими?


/г/, /г'/, /з'/, /к/, /н'/, /х/.

**III.** Які з наведених нижче фонем не мають корелятивної м'якої пари?


/б/, /в/, /д/, /л/, /п/, /р/, /т/, /х/.

 **Вправа 4.** Однаковими чи різними фонемами починаються наведені слова? Поясніть відповідь.


Диктофон – діагональ, конгрес – кювет, післямова – путівка, розумний – рядовий, сигнал – сюрприз, фундатор – фюзеляж.

 **Вправа 5.** Установіть фонемний склад наведених нижче слів.


Учення, журналіст, заворушення, їхати, майстер, презентація, прем'єра, соціальний, сповіщати, участь.

 **Вправа 6.** Запишіть слова фонематичною транскрипцією, з'ясуйте, чи є різниця у їхньому фонемному складі?

Буран – бур'ян, вази – в'язи, пишу – пищу, плюш – плющ.


 **Вправа 7.** Визначте звукові поля поданих фонем. Пригадайте, що таке алофон. Наведіть ілюстрації до кожного алофона.

/а/, /о/, /е/, /и/, /і/, /у/, /б/, /в/, /дз/, /з'/, /ф/, /ш/.


 **Вправа 8.** Знайдіть помилки у фонематичній транскрипції.

/г'іл:ачч'а/, /з'йавиу'с'а/, /збіж'ж'а/, /юнак/, /лехк'іс'т'у/,


/весна/.

 **Вправа 9.** З'ясуйте кількість букв, фонем і звуків у наведених нижче словах. Запишіть ці слова обома видами транскрипції (фонематичною та фонетичною).

Видовище, відряджати, глосарій, друкуватися, жорстокість, зап'ястя, емоція, радіостанція, твердження, узвичаїтися.


 **Вправа 10.** Запишіть речення фонематичною і фонетичною транскрипціями. Зіставте звуковий і фонемний склади слів.

Хто ж не погодиться з ідеалом суспільства, в якому вільний розвиток кожного є необхідною умовою розвитку всіх? 2. Виробники вовни із Нової Зеландії переконані, що їхнє ремесло поєднує в собі і витривалість, і моторність, і віртуозність — тобто ті якості, якими повинен володіти справжній спортсмен. 3. В амстердамському зоопарку слонисі на ім'я Він Тіда вставили контактну лінзу. 4. Дорогим Колесников став для львівської інтелігенції, бо зробив дорогі подарунки — на мільйон гривень. 5. Чудовий імуномодулятор, знайомий ще нашим прабабусям, столітник, по-науковому — алое. 6. Сушениця болотна змішується в рівних дозах з мелісою, коренем валеріани, шишками хмелю, липовим цвітом, травою материнки, собачої кропиви і насінням коріандру. 7. У період сильних морозів у людей найчастіше трапляються обмороження рук, ніг, вух, обличчя. 8. І якщо футбольні матчі, попри результати гри української збірної, обіцяють нам хоч якісь позитивні емоції, то від виборчої кампанії нічого життєстверджувального очікувати не варто. 9. Звичайно, розчарування наслідками революції підкосило віру людей у торжество справедливості та неминучу перемогу добра над злом, але не викоринило бажання жити у демократичній країні з цивілізованою владою. 10. Терпіння людей не безмежне, більшості українців, на відміну від товстошкірих та продажних прокурорів, суддів, чиновників, ніщо людське не чуже (із інтернет-видань).

 **Вправа 11.** Запишіть текст фонематичною і фонетичною транскрипціями. З'ясуйте, як співвідносяться букви, фонем та звуки у виділених словах.


Газетні **публікації**, поряд з Інтернетом та теленовинами, є одним з найпоширеніших **джерел** повідомлення інформації,

якими **користується** суспільство. З їх **допомогою** можна дізнатися про останні події, що відбуваються в межах міста, країни чи міждержавного простору. Таким чином, друковані ЗМІ висвітлюють новини різного рівня **значущості** (із підручника).

 **Вправа 12.** *Дотримуючись правил літературної вимови, запишіть текст фонетичною транскрипцією.*

Над шляхом, при долині, біля старого граба, де біла-біла хатка стоїть на самоті, живе там дід та баба, і курочка в них ряба, вона, мабуть, несе їм яєчка золоті. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорнооки стоять до холодів. Хитаються патлашки уздовж всієї стежини, і стомлений лелека спускається на хлів. Чиесь дитя приходить, беруть його на руки. А потім довго-довго на призьбі ще сидять. Я знаю, дід та баба — це коли є онуки, а в них сусідські діти шовковицю їдять. Дорога і дорога лежить за гарбузами. І хтось до когось їде тим шляхом золотим. Остання в світі казка сидить під образами. Навшпиньки виглядають жоржини через тин... (Л. Костенко).


## Склад і класифікація голосних і приголосних звуків

 **Вправа 13.** *Визначте голосні звуки за такими ознаками:*

1. Голосний заднього ряду, високого підняття, лабіалізований, слабко напружений.


2. Голосний переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований, ненапружений.

3. Голосний переднього ряду, високого підняття, сильно напружений, нелабіалізований.

 **Вправа 14.** *Заповніть подану нижче таблицю класифікації голосних звуків.*

Підняття	Ряди		
	<i>передній</i>	<i>середній</i>	<i>задній</i>
високе			
середнє			
низьке			





 **Вправа 15.** Проаналізуйте всі голосні звуки в наведеному нижче тексті за місцем творення (рядом), ступенем підняття язика, за участю губ при їх творенні.

Цензура в ЗМІ — це будь-яка вимога з боку органів державної влади або інших структур, спрямована, зокрема, до журналіста, власника, редактора або іншого працівника засобу масової інформації, узгоджувати певну інформацію перед її оприлюдненням, заборона її поширювати чи перешкоджання її тиражуванню і розповсюдженню в будь-який інший спосіб з метою забезпечення політичних, економічних чи інших інтересів цієї структури.


Таким чином, цензура в будь-якому разі є нічим іншим як методом захисту і контролю інформаційного простору з боку певних структур.

Законодавством України цензура заборонена (Матеріал із Вікіпедії).


 **Вправа 16.** Напишіть твір-мініатюру «Ніщо так не зриває завіси з таємниць нашого рівня мовної культури, як наголоши» (А. Коваль).

 **Вправа 17.** Назвіть приголосний звук за такими характеристиками:


- а) сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий;
- б) сонорний, передньоязиковий, носовий, пом'якшений;
- в) сонорний, зубний, щілинний, боковий, твердий;
- г) шумний, дзвінкий, зубний, щілинний, твердий;
- ґ) шумний, глухий, зубний, африката, пом'якшений;
- д) шумний, глухий, зубний, проривний, пом'якшений;
- е) шумний, глухий, губно-зубний, щілинний, твердий.

 **Вправа 18.** Перемалюйте таблицю і впишіть до неї відповідні приголосні.


<b>Сонорні</b>	<b>Шумні</b>	
	<b>Дзвінкі</b>	<b>Глухі</b>

 **Вправа 19.** Заповніть подану таблицю класифікації приголосних української мови за твердістю/м'якістю.


<b>Тверді</b>	
<b>М'які</b>	
<b>Пом'якшені</b>	
<b>Напівпом'якшені</b>	

 **Вправа 20.** Перемалюйте таблицю і впишіть до неї відповідні приголосні.


<b>Свистячі</b>	
<b>Шиплячі</b>	

 **Вправа 21.** Проаналізуйте всі приголосні звуки в реченнях за способом творення.

1. Ступінь волі, ступінь свободи кожен, зрештою, визначає сам. 2. Іван Франко в міру свого зростання ставав поетом всієї України, не визнавав кордонів у сфері духу. 3. Крапля видовбує камінь не силою, а частим паданням. 4. Україна демократична, але має проблеми з правами людини. 5. В ідеалі Україні потрібен закон, який захищав би право кожного журналіста на об'єктивне висвітлення подій і який захищав би і незалежність того видання, в якому працює журналіст, від економічного, юридичного чи політичного тиску (із газет).

 **Вправа 22.** Запишіть слова фонетичною та фонематичною транскрипціями. Випишіть фонем, що мають 1) позиційний вияв; 2) комбінаторний вияв; 3) комбінаторно-додатковий вияв; 4) позиційно-комбінаторний вияв; 5) додатковий вияв; 6) факкультативний вияв.

Вокзальний, невістці, колідор, півжиття, голубка, ллється, смієшся, лічба, хоч би, без жиру, зшити, Вітчизна, дігтяр, світанок, хвартух, Великдень, вовк.

 **Вправа 23.** Запишіть тексти фонетичною та фонематичною транскрипціями. Дайте повну артикуляційну характеристику приголосних у наведених нижче текстах (без повторень).

1. У четвер вийшов у прокат «Той, Хто Пройшов Крізь Вогонь» — фільм про українського льотчика, який після Другої Світової потрапив до Канади і став вождем тамтешнього індіанського племені. «Історична Правда» знайшла фото Івана Даценка — прототипа головного героя.


Фільм режисера Михайла Ілленка, який знімався довгих п'ять років, нарешті вийшов на екрани кінотеатрів країни (із інтернет-видання).

2. За легендою, апостол Андрій Первозваний на одному з пагорбів, де нині Андріївська церква, напророчив: «На горах цих возсіяє благодать Божа, буде город великий і воздвигне Бог багато церков». Передбачення збулося: на високому дніпровському березі народився золотоверхий Київ.

Минали роки – слава про Київську Русь гриміла на весь світ, адже на зламі першого тисячоліття тут бурхливо розвивалися торгівля, право, освіта, культура (із інтернет-видання).

3. Наша історія славна ще й звитяжними боями: упродовж століть відчайдушні козаки захищали Україну й усю Європу від дикої орди. Прикро, що на зламі другого тисячоліття нам, українцям, ціною життя найкращих синів доводиться боронити від східних сусідів свій європейський вибір. Сьогодні ми особливо розуміємо Шевченкову настанову любити Україну «во врем'я лютеє» і знаємо, що вистоїмо, бо за нами правда й славна історія. (із інтернет-видань).

## Асиміляція

 **Вправа 24.** Знайдіть і випишіть із українськомовної преси речення зі словами, у яких наявна асиміляція (не менше 5 слів). Схарактеризуйте це явище за схемою, поданою нижче.

### **Схема характеристики асиміляції звуків**

- 1) за напрямком (прогресивна, регресивна);
- 2) за суміжністю (контактна, дистантна);
- 3) за повнотою (повна, часткова);
- 4) за характером (за місцем творення, за способом творення, за твердістю/ м'якістю, за дзвінкістю/ глухістю);
- 5) закріплена чи не закріплена на письмі.


### Зразок виконання завдання

Європа поставила Україні «незадовільно» за **боротьбу** з корупцією (заголовок) (Бутусов Ю. Дзеркало тижня. Україна. — №19. — 27 травня 2011р.).


/борот'ба/ [боро•д'ба́]

асиміляція приголосних звуків [т'б]→[д'б]

- 1) регресивна;
- 2) контактна;
- 3) часткова;
- 4) за дзвінкістю;
- 5) не закріплена на письмі.

 **Вправа 25.** Знайдіть і схарактеризуйте асимілятивні явища у поданих нижче словах.


Безжиттєвий, вогкість, гортанний, дев'ятсот, донечці, залізо, зчервонілий, зшитий, легкий, колосся, лється, майбутнє, мужність, натхнення, пісні, просьба, пружко, пташці, рілля, розжеврїтись, розширення, спросоння, сьогодні, шістнадцять.

 **Вправа 26.** Випишіть із поданих речень слова, у яких наявна асиміляція, схарактеризуйте її за всіма ознаками.

1. — Легкий ти чоловік, Георгію, — знов зітхнув Ярослав. — А все на світі робиться нелегко, життя складне людське, вимагає думання (П. Загребельний). 2. Ти питаєшся, матусю, День при дні, Чи я скоро повернуся А чи ні (В. Симоненко). 3. Цюрипинський ліс безжалюбно нищать (із газети). 4. У мене є просьба до тебе, Стехо (Т. Шевченко). 5. Про калину пісня лине, До неба злітає (О. Кононенко). 6. Чи на скелях, на грудях твоїх, Змучене серце спочине, І полється безжурний сміх, Щирий такий, без причини? (Д. Загул). 7. Кілька днів не виходимо з хати (Богдан Лепкий). 8. В обіймах з радістю журба, Одна летить, друга спина... І йде між ними боротьба, І дужчий хто — не знаю я... (О. Олесь). 8. Повзла по доріжці бджола (Г. Поволоцький). 9. Чому не смієшся ніколи? (І. Франко). 10. І так гарно було би навчитися приймати всіх, кого знаємо, більше вибачати і любити. Бачити тих, хто поруч, як улюблених Божих дітей, приходити до них і говорити з такою радістю, щоб уже тут і тепер разом відчувати, як красиво і просто починається Рай (Б. Матіяш). 11. Ламається всяка правда,

розливається море крові людської... І не спинити тоді тої колотнечі, як не спинити хуртовини, не спинити зливи, що затоплює землю, клекаче бурчаками, руйнує греблі й все, що на дорозі... (М. Коцюбинський). 12. А коли дійшло в балачці до царів, то згадували Петра-царя та Катерину-царицю таким словом, що й ворогові не побажати (В. Таль). 13. Дивіться, малята: в снігу берізка виглядає, немов наречена у весільній сукні (В. Сухар). 14. На квітці метелик, мов свічечка (П. Тичина). 15. Якби зустрілися ми знову, Чи ти злякалася б, чи ні? (Т. Шевченко). 16. Йде зерно! Куди зсипати? (з журналу). 17. — Осьде жити буду я! Осьде хатка моя! (П. Глазовий). 18. Ти прогулюєшся мимо огорожі зі стрижених грабів, Милуєшся цвітінням верби, Коли в шибках лікарні Гасне останній промінь (П. Мідянка). 19. Господиня поклала мені на спину руку з гострим манікюром, фарбовані нігті боляче вп'ялися мені у шкіру (В. Шевчук).

## Дисиміляція

 **Вправа 27.** Знайдіть і выпишіть із українськомовної преси речення зі словами, у яких наявна дисиміляція. Схарактеризуйте це явище за схемою, поданою нижче.

### **Схема характеристики дисиміляції звуків**

- 1) за напрямком (прогресивна, регресивна);
- 2) за суміжністю (контактна, дистантна);
- 3) за повнотою (повна/ часткова);
- 4) за характером (за місцем творення, за способом творення);
- 5) закріплена чи не закріплена на письмі.

### **Зразок виконання завдання**


Хто виживе від захмарних цін на газ? (заголовок) (Молодий Буковинець. — неділя 29 січня 2012 р.).

/хто/, [хто]


дисиміляція приголосних звуків [кт]→[хт]

- 1) регресивна;
- 2) контактна;

- 3) повна;
- 4) за способом творення;
- 5) закріплена на письмі.


 **Вправа 28.** Знайдіть і схарактеризуйте дисимілятивні явища у поданих нижче словах. Уведіть слова у контекст.

Вищий, кращий, лицар, мести, мірошник, ніхто, прясти, рибалка, рушник.

 **Вправа 29.** Випишіть із поданих речень слова, в яких наявна дисиміляція, схарактеризуйте її за всіма ознаками.

1. — Коли ти справжній лицар, то шукай ту дівчину, що як сміється — з уст її вилітає ружа, а коли ступає, на тому місці виростає срібний сад, — долинуло до нього з піднебесся, і невдовзі пташинна зграя, прилаштувавшись у ключ, пролетіла над озером (О. Гаврош). 2. Ллється чисте срібло з відер на маки й калину, на завітчану у місяць срібну Україну (Є. Гуцало). 3. Максим знав, що нічю дорогою обов'язково хтось пройде. Обов'язково хтось пройде його схованку, і, звичайно, заплатиться за це (В. Худенко). 4. Де б я не ходила, де б я не була, Я своїй сестриці дякувала: «Дякую тобі, сестро, що навчила косу плести...» (з народної пісні). 5. На зріст, мабуть, вищий за мене на сім-десять сантиметрів, отже близько ста вісімдесяти п'яти (І. Стефанюк). 6. Як є в хаті дівчина, то хату годиться замітати від порога під піч. А по заході сонця зовсім не годиться мести (народна прикмета). 7. То я й засну, а він порається біля млина — і засипа, і одсипа, неначе мірошник (О. Стороженко). 8. Як гарно босоніж зайти у воду й помалу брести поміж осоками, поміж ситнягами, спочиваючи на купках, і знову брести (І. Багрянний). 9. Рідна мати моя, ти ночей не доспала, Ти водила мене у поля край села, І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, І рушник вишиваний на щастя дала (А. Малишко). 10. Нічого було робити дідові: треба вести, хоч і шкода рідну кровиночку (з української народної казки). 11. Соняшник дивився на Сонце, Дуже довго дивився на Сонце, І здалося йому, що Сонце — Квітка така ж, як він (Д. Павличко). 12. — Я вже йому так годжу: і смачненьке, і свіженьке; навіть те, що раніше любив, а він, а він...ані рисоньки, сердешний, до рота не бере (В. Шевчук).

## Фонетичні чергування

 **Вправа 30.** Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Доберіть до слів словоформи, у яких виявляються фонетичні чергування голосних і приголосних звуків (див. нижче зразок виконання завдання).


Балочка, боротьба, велич, весна, віконце, голубка, день, звечора, кісьба, легенький, людина, міцний, молотити, ніготь, обтесаний, пізній, пісня, полегшено, поріг, просьба, свій, сонце, у клітці, ущемити.

### Зразок виконання завдання


принести – приніши – принесений

[прин<sup>е</sup>ст<sup>и</sup>] – [прин'іш:и] – [прин<sup>е</sup>с<sup>и</sup>еній]

[н] // [н']; [с] // [ш:]; [е<sup>и</sup>] // [е].


 **Вправа 31.** Запишіть фонетичною транскрипцією подані речення. Знайдіть слова, у яких можуть відбуватися позиційні (фонетичні) чергування, проаналізуйте їх (див. зразок виконання у праві 30).

1. За церковними правилами, називати дитину треба іменем, яке є у святцях. 2. В Орегоні, одному з найбільш гористих і лісистих штатів Америки, є поселення, в якому будинки розміщені на деревах. Дев'ять компактних будиночків побудовані в кронах дерев і з'єднані між собою висячими містками, сходами з мотузок і критими дерев'яними переходами. 3. Кожен із нас може зареєструватися на інтернет-порталі та показати фотографії визначних місць рідного краю. Це полегшить організацію відпусток і вихідних. 4. Чому професор Іван Огієнко — мовознавець, богослов — у п'ятдесят вісім років вирішив прийняти духовний сан і став владикою Іларіоном? (із газет).


 **Вправа 32.** Запишіть речення фонематичною і фонетичною транскрипціями. Визначте основні, комбінаторні та позиційні вияви фонем; усі випадки асиміляції та дисиміляції.

Віддавна так повелося, що на Миколая – 19 грудня – разом збираються родичі й сусіди. Усі щедрі та гостинні, а ті, що були

у сварці, обов'язково миряться, і всі прощають одне одному. Справді-бо, кожне свято має бути веселим, а свято Миколая – особливе. За що ж вшановують свято радісними піснями? Бо він – другий після Бога заступник, завжди допомагав людям у найскрутніші хвилини життя, захищав усіх бідних, знедолених, скривджених, та найбільше Миколай опікувався дітьми. Старшенькі хлопчики та дівчатка знають, що подарунки «від Миколая!» насправді купують батьки. Та ці подарунки – своєрідне вшанування пам'яті Святого. А Миколай справді дарує нам дуже багато – радість і надію на щастя. Адже жити набагато веселіше, коли знаєш, що хтось добрий і могутній опікується тобою. Отож, засинайте всі спокійно. Ми не кинуті напризволяще в космічному безмежжі. Є святі сили, що підтримують наші прагнення до добра, справедливості, гармонії (з інтернет-видання).

 **Вправа 33.** *Перекладіть українською мовою наведені нижче слова і запишіть їх фонетичною транскрипцією. Зверніть увагу на вимову приголосних за твердістю / м'якістю в російській та українських мовах.*


Аптекарь, верфь, восемь, вратарь, гонец, девять, кровь, курьер, месяц, молодец, мяч, нашатырь, немец, палец, панцирь, перец, печь, пишешь, подъём, пять, режь, роскошь, секретарь, сельский, семь, семьдесят, серьёзный, соловьи, спишь, степень, степь, тоньше, узкий, украинец, уменьшит, царь.

 **Вправа 34.** *Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки комбінаторних і позиційних модифікацій фонем. Опишіть характер кожної зміни.*


Бик — бики, відбивати — відбив, вода — водою — водяний, ворог — ворожий, голуб — голубка, грудень — грудня, дно — ден, доле — долі, дядько — дядина, женити — жонатий, князь — княже — княгиня, любов — любов'ю, мороз — на морозі, пекти — пік — печений, пісня — пісні, поле — полю, сивий — сивенький, терпіти — терплячий, тихий — тихі, черниця — чорний — чорніти, яка — які.




## Історичні чергування


 **Вправа 35.** Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Доберіть до них споріднені чи форми одного і того слова з усіма можливими історичними чергуваннями голосних і приголосних звуків.


Аптека, батьків, береза, бідолаха, бродити, витекти, він, Віталієва, возити, втіха, горох, двір, етика, женити, замітати, звечора, звитяга, їздити, корівка, корінь, купити, ловлю, нести, нога, онуків, перемогти, писати, піч, плачу, поріг, порядність, посуха, пташка, ремінь, річка, робити, розвідка, рости, Сергіїв, сікти, слово, сміх, сокіл, стіл, тиша, товаришів, фонотека, шестеро.

 **Вправа 36.** Запишіть фонетичною транскрипцією подані речення. Знайдіть слова, у яких можуть відбуватися історичні чергування, проаналізуйте їх.


Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що виносять з біди малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо...(М. Стельмах).

 **Вправа 37.** Випишіть із періодичних видань 5 речень зі словами, у яких може відбуватися чергування /о/, /е/ з нулем фонем.


 **Вправа 38.** Випишіть із публіцистичних текстів речення зі словами, що ілюструють випадки відхилень від закономірності чергування /о/, /е/ з /і/. Поясніть причини відхилення.

 **Вправа 39.** До поданих лексем доберіть споріднені слова або форми того самого слова, щоб проілюструвати всі можливі чергування голосних фонем. Поясніть випадки, коли чергування не відбувається.

Бджола, беру, блоха, вечір, вихор, віз, вінок, гідність, голів, гребти, дерти, дно, закон, замітати, зводити, зелененько, киселик, кишень, кізонька, конверт, корова, котити, кріт, лізти, лікоть, ліс, лоб, могли, на столі, нитки, ноги, озон, пагорбок, переповни, пісні, піч, посол, почерк, пташок, ремінь, рік, село, скочити, слова, солі, сон, стелити, схожості, творчість, терен, у ріці, черниця, чобіток, чудес, шостий.

 **Вправа 40.** До поданих слів доберіть споріднені слова з усіма можливими чергуваннями приголосних фонем. Дайте історичне пояснення кожній фонеморфологічній зміні.


Батіг, буркіт, вік, дорога, друг, захищений, земля, кішці, книжка, ломити, луг, люблю, муха, напік, на стрічці, нитці, нога, парубоцький, пасіка, плакати, плескати, приїздити, просити, простити, пряжа, п'ю, різати, ріка, садити, свекрушин, сікти, стіжок, сусідка, тарілочка, топлю, у колисці, утікати, у шапочці, ходити, яблуко.

 **Вправа 41.** Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Знайдіть у поданих реченнях випадки подвоєння та подовження приголосних. З'ясуйте причини їхнього виникнення.


1. Щоночі снівся йому один і той же сон: нібито валиться висотний дім, а гуркоту не чути: спочатку відколюються карнизи, обриваються балкони, потім відвалюються стіни, врешті розламується навпіл весь будинок; беззвучний землетрус перемінює його в піраміду з цегли, штукатурки, потрощених балок, й утікають з-під неї не люди, а щури — тих щурів тьма, і всі розбігаються по закомарках, по норах, залазять у каналізаційні люки, гризуться, пищать і врешті зникають; полковник прокидався весь мокрий від поту, наслуховував, чи не чути кроків на сходах, потім, ховаючись за фіранку, визирав на вулицю — і так кожного дня... (Р. Іванчук). 2. Скульптури його були зроблені з дерева чи глини, а зверху вкриті кованою міддю (Ю. Логвин). 3. Якийсь момент — і Гума підріс на цілу голову, а його амбітний, горділивий погляд, здалося, заледве не піднісся до небес. Може

би й піднісся, та на заваді була стеля (В. Врублевський). 4. Дико закричали, залементували гунни, миттю скочили на коней і погнали навтьоки (В. Малик). 5. — Вигадуйте, вигадуйте, то таки візьме вас Хо в торбу... Ну, проказуйте знов: «Хліб наш щоденний дай нам сьогодні...» (М. Коцюбинський). 6. Жмайло радив, щоб таки зараз відгуляли весілля, та Чепіль стояв при своїм, що весілля його одиначки буде славним, і пан кошовий, певно, на весілля приїде (А. Чайковський). 7. Віддавна смілості й одвазі Шумить по всесвіту хвала (М. Рильський). 8. А поки що на фронті затишшя, тільки вартові маячать уздовж шанців, мов журавлі, й там, при окопі на долині, стоїть поручик молодий, йому щохвилі виринає зітхання із грудей — достоту, як у тій пісні, вперше почутій під час Здвигу в Українському городі у Львові... (Р. Іваничук). 9. Частину возів тягли коні, частину — москалі й козаки, порятунок був у тому, щоб ворог не розірвав цей возовий оборонний ланцюг (Ю. Мушкетик). 10. Море було досить мілким, і заходити в нього можна було довго, з повним відчуттям повільної насолоди від поступового занурення в легку прохолоду нагрітої сонцем води (І. Роздобудько). 11. Ти бачиш — я лишаюсь колишнім — відданий, незмінний, який не має нікого й нічого дорожчого за тебе у світі (І. Корсак). 12. Сперлася обома руками на стіл, а волосся впало та й плечі закрило, та й крісло (В. Стефанік). 13. — Бабусю, ти й справді як у Ісландії якійсь. Не знаю, як у інших минає старість, але твоя мені нагадує віддалений острів (О. Чупа). 14. Тиняється, як сорока попідтинню (українська народна приказка). 15. Батьки кинулися в райвно, райраду — скрізь з ними не хочуть говорити, скрізь мовчання й натяки: гніздо націоналізму, адже все — українською. Й тоді гурт матерів зібрався йти у міськком партії; батьки остереглися, знали, що це загрожує звільненням з роботи (Ю. Мушкетик). 16. Крайнім, як правило, найчастіше перепадало від наглядача: вони завжди на виду, і кожний промах, кожне намагання зменшити зусилля, хоч трохи перепочити не могли приховатися від його пильного ока (В. Малик). 17. Марії здавалось, що її оточує якийсь ірреальний приємний світ!!! (Л. Когут). 18. Вона, ця людина, — це не легендарний герой легендарних часів людської історії, оспіваний поетами й трубадурами всіх епох і народів, — ані Ахілл, ані Зигфрід, ані Микита Кожум'яка, ані якийсь там інший велетень, що стає на прю з усіма темними силами — драконами, зміями-гориничами й іншими почварами стоголовими — й перемагає їх казкови-

ми чарами та міццю своєю богатирською (І. Багрянйй). 19. А ось сюрреалізм рівня Сальвадора Далі — ще знайшли глиняний горщик, у якому слово «горушна» — гірчиця — написано всередині глека, а не ззовні (А. Мухарський). 20. Витрати на інновації у обсягах реалізованої промислової продукції мають становити не менше 2,5 % (Ю. Кіндзерський).

 **Вправа 42.** Запишіть текст обома видами транскрипції. Зробіть повний фонетико-фонематичний аналіз виділених слів.

Проте у газетному мовленні, на жаль, **трапляються** численні відхилення від мовностилістичних норм на рівні лексики, фразеології, у системі граматики, що є показником певних тенденцій, які виникають в умовах **білінгвізму** та виявляють здатність до переходу в **закономірності** внаслідок складних соціопсихічних процесів, що постають через взаємодію двох **контактуючих** мов — української та російської. Аналіз причин таких відступів у лінгвістичному та **екстралінгвістичному** планах засвідчує, що вони зумовлюються, зокрема, недостатнім **опануванням** норм **літературної** мови, впливом просторічних елементів, усного мовлення, діалектного оточення, в якому перебуває чи з якого вийшов журналіст, **міжмовною інтерференцією**, особливо на лексичному рівні.

 **Вправа 43.** Випишіть із газети речення. Зробіть повний фонетико-фонематичний розбір кількох слів у ньому (на вибір).

## Схема фонетико-фонематичного аналізу слова

1. Слово (записати орфографічно, фонематичною та фонетичною транскрипцією).
2. Наголос (основний і, де можливий, побічний).
3. Кількість складів (фонетичних), їх характеристика (відкритий, закритий, прикритий, непокритий, наголошений, ненаголошений, побічно наголошений).
4. Кількість у слові літер (назвати їх), фонем і звуків. У разі кількісної чи якісної невідповідності між літерами, фонемами і звуками пояснити причини.

5. Характеристика звукових виявів голосних фонем:
- а) місце творення (ряд — передній, середній, задній);
  - б) спосіб творення (піднесення — високе, середнє, низьке);
  - в) наголошеність (наголошений, ненаголошений, побічно наголошений);
  - г) лабіалізованість (лабіалізований, нелабіалізований);
  - г) напруженість (сильно напружений, слабо напружений, ненапружений);
  - д) повнота творення (повного творення чи нескладовий);
  - е) вияв фонем — головний чи алофон (позиційний, комбінаторний, додатковий тощо).
6. Характеристика звукових виявів приголосних фонем:
- а) участь голосу і шуму (сонорний чи шумний, для шумних — дзвінкий чи глухий);
  - б) місце творення за активним мовним органом (губний — губно-губний, губно-зубний; язиковий — передньоязиковий (дорсальний, апікальний, какумінальний), середньоязиковий, задньоязиковий; глотковий (гортанний));
  - в) спосіб творення (проривний, щілинний, африката, зімкнено-прохідний (дрижачий, або вібрант, боковий, носовий));
  - г) твердість — м'якість (твердий, м'який, пом'якшений, напівпом'якшений);
  - г) вияв фонем (як для голосних).

### Зразок фонетико-фонематичного аналізу слова

Звістка про те, що Ліна Костенко дає тур містами України, здивувала **багатьох** її шанувальників, адже протягом двадцяти років поетеса перебувала у внутрішній ізоляції: не друкувалася, не спілкувалася з пресою та прихильниками, тому на початку лютого сотні харків'ян зібралися біля ХАТОБу, щоб зустрітися з поеткою. (Харківський університет. — вівторок 24 січня 2012 р. — № 3).

Багатьох — 8 букв (бе, а, ге, а, те, м'який знак, ха);  
 /багат'ох/ — 7 фонем /б/, /а/, /г/, /а/, /т'/, /о/, /х/;  
 [ба̠га̠т'ох] — 7 звуків [б], [а], [г], [а̠], [т'], [о̠], [х].

Кількісна невідповідність між буквами і фонемами зумовлюється тим, що літера «м'який знак» не позначає окремої фонемі. Якісна відмінність існує між фонемами і звуками /а/-[а̠], /о/-[о̠].

У слові 3 фонетичні склади [ба<sub>0</sub>— га<sup>·</sup>— т<sup>·</sup>о́х] — перший і другий відкриті, прикриті, 1-й побічно наголошений, 2-й ненаголошений, третій закритий, прикритий, наголошений.

### Характеристика звукових виявів фонем

/б/ – [б] приголосний, шумний, дзвінкий, губний, проривний, твердий, основний вияв фонемі;

/а/ – [а] голосний, заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненапружений, побічно наголошений, основний вияв фонемі;


/г/ – [г] приголосний, шумний, дзвінкий, глотковий, щілинний, твердий, основний вияв фонемі;

/а/ – [а<sup>·</sup>] голосний, задньо-середнього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненапружений, ненаголошений, комбінаторний вияв фонемі;

/т'/ – [т'] приголосний, шумний, глухий, середньоязиковий, проривний, м'який, основний вияв фонемі;


/о/ – [о<sup>·</sup>] голосний, задньо-середнього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, ненапружений, наголошений, комбінаторний вияв фонемі;

/х/ – [х] приголосний, шумний, глухий, задньоязиковий, щілинний, твердий, основний вияв фонемі.


 **Вправа 44.** Зробіть повний фонетико-фонематичний аналіз наведених слів, поясніть усі можливі звукові зміни в словах.

Могутній, на стежці, почорнів, вівці, молотьба, легко, вищий, обличчя, залізо, поштар, ось де, щастя, денний, бджола, створити, сільський, сіллю, нести.


## Засоби милозвучності української мови

 **Вправа 45.** Прочитайте подані речення, з'ясуйте, як у них досягається милозвучність.


Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі (нар. творчість).  
 2. Учорашнього дня і стома кіньми не наздоженеш (нар. творчість).  
 3. Стоїть на видноколі мати — у неї вчись (Б. Олійник).  
 4. Місяць пливе оглядять і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко).  
 5. Восени і заєць багатий (нар. творчість).

 **Вправа 46.** У наведених нижче прикладах знайдіть випадки порушень евфонічності української мови. Виправте помилки.


Був в Умані, будівля в дворі, було в «Вечірньому Києві», вата і йод, війна і мир, груші й яблуні, дні і ночі, досягнення в сфері політики, злагода і єдність, ішли й їхали, острів у океані, події у світі, свої і чужі, сказано у зверненні.

 **Вправа 47.** З'ясуйте, які засоби усунення немилозвучного збігу голосних і приголосних використані у наведених прикладах.


Він би сказав, він же написав, вітаю зі святом, вона б сказала, з поваги до вас, з пошаною, зі зброєю в руках, зібрались учні, зібралися вчителі, знов устиг, знову встиг, зробив би, зробили б, лист із Сумщини, над нами, наді мною, перед тобою, переді мною, пізніше зрозумів, пізніш усвідомив, сталось уночі, сталося вночі, я ж написав.


 **Вправа 48.** Подані нижче слова запишіть фонетичною транскрипцією, прокоментуйте евфонічні закономірності в них.

Варіант, весна, весен, відчинити, відімкнути, вікно, вікон, вулиця, гострий, дякон, їжджу, кавказький, козаччина, кременчуцький, криворізький, павук, пацієнт, піщаний, проїзний, роздоріжжя, руїна, рушник, ткацтво, товариство, хто, щасливий, якісний.

 **Вправа 49.** Перебудуйте подані речення так, щоб на межі слів не виникали немилозвучні збіги звуків.

Водій дійсно спізнився. 2. Ці цінні пропозиції стануть нам у пригоді. 3. Був вітер. 4. В цієї машини велика кабіна.

 **Вправа 50.** Знайдіть у рекламних текстах приклади порушень евфонічності української мови. Прокоментуйте помилки і виправте їх.


 **Вправа 51. 1.** Прочитайте та прокоментуйте подані нижче приклади. Доберіть вдаліші з погляду евфонії синтаксичні конструкції.


1. Бадьорість, життєрадісність, окриленість, свіжість — найпривабливіші риси його віршів. 2. Любов людини до рідної землі


багато важить в житті. 3. Питання про святкування ще не розглядалось. 4. Князь Ярослав збудував Софію Київську.

**II. Напишіть твір-мініатюру «У звуках втілена об'єднана енергія народу»** (В. Гумбольдт).


## Склад і складоподіл

 **Вправа 52.** Знайдіть у мовознавчій літературі та проаналізуйте різні визначення поняття **склад**.

 **Вправа 53.** Наведіть слова, які б склалися: 1) із двох закритих складів; 2) із закритого й відкритого складу; 3) із двох відкритих складів; 4) із одного закритого, але неприкритого складу; 5) з одного прикритого, але відкритого складу; 6) з одного відкритого й неприкритого складу; 7) із відкритого й закритого складу.

 **Вправа 54.** Запишіть слова фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади. Визначте, скільки літер і звуків у кожному складі.

Більший, бренькіт, будьмо, буття, віддзеркалювати, військовозобов'язаний, вміння, вчення, джемпер, джентльмен, джерело, духмянний, знання, їжак, кукурудза, люблять, матір'ю, одинадцять, окраєць, подвір'я, подружжя, польовий, приятель, серйозний, сільськогосподарський, трьох, український, цього, щедрівка, яблунька, Ярослав.

 **Вправа 55.** У поданих словах рискою покажіть фонетичний складоподіл та морфемне членування.

Борозна, віжки, вітрець, дитячий, дріжджі, збирати, мандрівка, передумови, під'їзд, підростати, повчав, помітний, прийдешній, спецодяг, співучасник, чудний.


### Зразок виконання завдання

Фонетичний складоподіл

пе — ре — гляд

Морфемне членування

пере — гляд


 **Вправа 56.** Запишіть текст фонетичною транскрипцією, слова поділіть на склади.



Ви також повинні навчитися розуміти цей інформаційний простір, який одні порівнюють з морем, інші з швидкісною магістраллю, треті з бібліотекою. Насправді, в інформаційному просторі, як в бібліотеці, за допомогою посилань можна знайти дорогу до необхідної вам інформації. Або, як на світському прийомі, переходячи із залу в зал, обговорити різні питання, що цікавлять вас, з іншими гостями. Його, як телефон, можна використовувати для зв'язку з потрібною вам людиною. З його допомогою можна поширювати новини або рекламу, що в наше інформаційне століття може виявитися прибутковою справою.

Проте подорожувати цим інформаційним простором обов'язково треба самому. Лише за допомогою особистого досвіду можна навчитися плавати в морі, вести машину по швидкісній магістралі або отримати необхідну інформацію в світовій бібліотеці.


(Елан Бойл, головний редактор журналу Glasnews, редактор міжнародного відділу The Seattle Post- intelligencer).


 **Вправа 57.** *Запишіть речення фонетичною транскрипцією і виділіть фонетичні слова, які містять проклітики та енклітики.*

1. Генпрокуратура відсторонила Суркісів від торгів за «Вінницяобленерго» (заголовок). 2. Нагадаємо, що податок на нерухомість сплачується до місцевого бюджету за місцем реєстрації об'єкта житлової нерухомості. 3. А Петрик П'яточкин не хотів би звідси втекти! (заголовок). 4. Юні інспектори підготували листи до водіїв маршрутних транспортних засобів з проханням не порушувати Правила дорожнього руху, бути уважними та обережними на дорогах міста, дбати про безпеку своїх пасажирів та інших учасників дорожнього руху. 5. Жарти жартами, але ж знаєте, хлопці, хтось же ж таки в цю ніч не вип'є навіть шампанського. 6. Фахівці з оборонних питань шоковані цим призначенням, вони не знають нічого про військовий досвід Саламатіна. 7. Місцеві органи влади в Індонезії будуть переказувати зарплати одружених держслужбовців безпосередньо на банківські рахунки їхніх дружин — аби запобігти позашлюбним зв'язкам чоловіків, повідомляє БІ-БІ-СІ. Прес-секретар адміністрації провінції Горонтало на острові Сулавесі повідомив, що раніше дружини чиновників скаржилися, що чоловіки приховують розміри


зарплати і видають їм гроші тільки на їжу. Жінки підозрювали, що чоловіки витрачаються на інших жінок. Нововведення не поширюється на держслужбовців жіночої статі (із газет).

## СЛОВЕСНИЙ НАГОЛОС


 **Вправа 58.** Користуючись орфоепічним словником, доберіть 10 слів, у яких залежно від місця наголосу змінюється лексичне значення слова, і 10 — у яких змінюється граматичне значення.


 **Вправа 59.** Поставте наголос у поданих словах, перевірте правильність за орфоепічним словником.


Апартаменти, асиметрія, ведеш, верба, визвольний, виразний, відповісти, вісімдесят, внести, втрутитися, гіркий, двірник, дворище, дворовий, дзвонять, документ, дочка, дрова, загалом, задобрити, захворіти, зимовий, значимий, зобразити, іграшка, іграшковий, каталог, квартал, кілометр, котрий, кропива, кропив'янка, ласкавий, легкий, листопад, медикаменти, одинадцятий, принесеш, принести, разом, рукопис, спина, статуя, фартух, ходжу, цемент, циган, чотирнадцять.

 **Вправа 60.** Поставте наголос у поданих словах, обґрунтуйте особливості наголошення правилами. Зробіть повний фонетико-фонематичний аналіз виділених слів.


Агент, агрономія, алфавіт, байдуже, барометр, біля мене, Буковина, була, буття, везти, вигода, випадок, виховання, виробіток, високо, **вміння**, Галичина, гаряче, глибоко, гуртом, діалог, до того, живопис, качки, копійки, ластівки, мене, Миколаївщина, несемо, Полтавщина, посмішка, при цьому, приятель, сантиметр, **сільськогосподарський**, спання, Сумщина, тихий, тонкоголосий, Харківщина, **Хмельниччина**, цьому, швидкий, широко.

 **Вправа 61.** Запишіть 10 слів, які викликають труднощі, сумніви щодо наголошення. Правильність наголошення перевірте за орфоепічним словником.


 **Вправа 62.** Прослухайте кілька українськомовних радіопередач, простежте за дотриманням їх учасниками норм наголошування слів.

 **Вправа 63.** Користуючись орфоепічним словником, поставте наголос у поданих словах, прокоментуйте відповідь (відзначте випадки подвійного наголошування, зміни в значенні слова залежно від місця наголосу тощо).


Адресний, ажуровий, азбестовий, алфавітний, апокриф, апopleксія, атлас, бавовниковий, багновище, бадьоренький, бадьористий, байдуже, байковий, басма, басовий, батьківство, батьківщина, вантажівка, варення, верхи, весело, весняний, викликати, глотковий, горошина, дискурс, довідник, доглядач, докір, жадоба, завжди, звірина, злодійка, індустрія, калиновий, ненавидіти, обіцянка, приєднання, сумісництво, хаос, черствий, бородавка, бюрократія, веретено, вибоїна, видобуток, вимова, випадок, вишиваний, вірші, вітчим, гетьманський, горихвістка, грушевий, допізна, допоміжний, дочка, донька, живопис, забавка, загадка, замолоду, засуха, іконопис, каталог, кілометр, клітковина, колесо, комбайнер, корогва, коромисло, котрий, кропива, кухонний, лапки, локшина, набожний, навпіл, ненавидіти, обруч, ознака, олень, осока, параліч, первоцвіт, перелік, подруга, показ, помилка, порядковий, постаріти, призов, ремісник, решето, росяний, русло, середина, спина, старіти, столяр, тигровий, трійня, усмішка, фартух, феномен, циган, черговий, читання, чорнозем, чорнослив, шовковий, щілина, юродивий, ялинковий.

 **Вправа 65.** Поставте наголос у словах і словосполученнях. Відповідь обґрунтуйте.

Дуби (Н. відм. мн.) – три дуби, шлях – шляхи – два шляхи, дочка – дочко (Кл. відм. одн.), дочка – чотири дочки, голуби (Н. відм. мн.) – два голуби.

 **Вправа 66.** Подані в парах слова вживаються з різним наголосом. Поясніть, як залежно від місця наголосу змінюється лексичне чи граматичне значення слова.


Лікарський – ліка́рський, ви́ходити – вихо́дити, а́тлас – атла́с, ві́домість – відо́мість, ви́кликати – виклика́ти, се́ла – села́, дере́ва – де́рева.

 **Вправа 67.** На прикладі поданих слів схарактеризуйте природу українського словесного наголосу, зокрема: 1) укажіть, на які склади може падати наголос; 2) покажіть на прикладах,


чому український наголос визначається як рухомий; 3) поставте, де слід, головний і побічний наголоси. Користуйтеся орфоепічним словником.

Аеропорт, акомпаніатор, береза, березневий, березень, бурлак, бурякосіяльний, ватянка, вела, вивела, вів, веселитись, веселе, весело, виблискування, вибракувати, викладач, використовуваний, гора, доволочити, догосподарюватися, живописець, жолобок, заслання, засувка, затишний, зачерствілий, зашморг, зблизька, зброносець, звести, імпровізувати, імунодефіцит, індивідуалізувати, інтенсифікувати, інтернаціоналізований, іржавіти, їжак, карточка, кулька, навсправжки, неврастенічка, недопалок, неодноразовий, помах, помахати, помахувати, присуд, присуджений, присудити, психіатрія, радіологія, ручка, середньовіччя, сторчголов, утихомирювати, хліб, хлібець, хутір, черепно-мозковий, чотирискладовий, щучка, юриспруденція.


## Особливості орфоєпії сучасної української літературної мови

 **Вправа 68.** Прочитайте слова та проаналізуйте їхню вимову щодо відповідності орфоепічним нормам. Виправте помилки.

[гараш], [зозул'а], [весна], [загатка], [борот'ба], [джер], [дивишс'а], [вивчит'с'а], [стежц'і], [т'ітчин], [вир'іши], [нев'істчин], [безжурн'і].


 **Вправа 69.** Знайдіть порушення законів милозвучності української мови та виправте їх.

Живемо у Одесі, оселились в Києві, оселилися у Ужгороді, зайшов в вагон, робітники і інженери, наука і освіта, дерева і кущі, прийшов й запитав, в кімнаті у Оксани, Степан й Галина, троянди і айстри, вовк й ягня. В своїй хаті й стіни допомагають. Й баран буцне, як зачепиш. У всякої троянди свої колючки. І удень з каганцем його не знайдеш. Мліє степ в малинових променах передвечірнього сонця. Поспіли груші і яблука на Спаса. Малина і ожина одійшли давно.

 **Вправа 70.** Виразно й літературно правильно прочитайте текст уголос. Знайдіть помилки у фонетичному записі тексту.

*Підготуйте свій уривок тексту до правильного прочитання та фонетичного запису.*

<p>...Вільний, заллятий сонцем Дніпро, він більше, ніж небо, світить своїм простором. Літають по сліпучій гладіні легко- крилі байдарки; гострі, мов шуки, човни заводських спортсменів; мчать недавно завезені сюди каное, торохкотять моторки, зблискуючи веслами, їдуть четвірки, вісімки, ритмічно погойдуються смагляваті тіла, плавно опускаються весла на воду і знову злітають – червоні, жовті, оранжеві.</p> <p>О. Гончар «Собор»</p>	<p>[/ʊ'іл'ний зал':атий сон- цем д'н'іпро, ʊін б'іл'ше, н'іж небо, с'в'ітит' своїм просто- ром. л'ітайут' по с'л'іпуч'ій глад'ін'і лехкокрил'і байдар- ки; гостр'і моу шчучки, чоуни заводз'ких спорцмен'іу, мчат' недавно завезен'і с'уди кан- ное, торохкот'ат' моторки, зблискуючи ъеслами, йдуд' четв'ірки, ъіс'імки, ритм'ічно погойдуйуц':а смагл'уват'і т'іла, плауно опускайуц':а ъесла на ъоду і знову зл'ітайут' / червон'і, жоу'т'і, оранжев'і]</p>
---	--

 **Вправа 71.** Випишіть із газети речення. Проаналізуйте вимову кількох слів у ньому (на вибір).

## Схема орфоепічного аналізу

1. Подати слово або речення в орфографічному записі.
2. Записати слово або речення фонетичною транскрипцією.
3. Пояснити вимову голосних звуків у виділеному слові (або в усіх словах речення).
4. Пояснити вимову приголосних у виділеному слові (або в усіх словах речення).
5. Виявити й схарактеризувати можливі варіанти вимови голосних, приголосних, їхніх сполук, що відповідають літературній нормі.

### Зразок виконання завдання

Хоча, як запевняє газета, цього разу, хороми Віктора Федоровича були приховані від погляду пілота стіною лісу з **беріз**

і сосен (Як журналісти політали над «Межигір'ям» Януковича // ТАБЛО ІД. — 14.04.2011).

1. Беріз

2. [б<sup>и</sup>р'із].

3. Голосний [е] вимовляється в ненаголошеній позиції з наближенням до [и] і в транскрипції позначається як [e]; наголошений звук [і] звучить чітко.

4. Приголосний [б] вимовляється твердо перед наступним голосним [е]; звук [р] перед [і] вимовляється пом'якшено і в транскрипції позначається як [р']. Приголосний [з] у кінці слова вимовляється дзвінко без оглушення.

5. —

**Вправа 72.** Складіть таблицю вимови голосних звуків.

Звук	Позиція	Вимова	Приклади

**Вправа 73.** Складіть таблицю вимови приголосних звуків.


Звук	Позиція	Вимова	Приклади

**Вправа 74.** Складіть таблицю вимови звукосполучень.


Звуки	Позиція	Вимова	Приклади

**Вправа 75.** Вимовте правильно наведені нижче аббревіатури.


АСОД, АТС, АУП, ДАІ, ДІНАУ, ДПА, ДТСААФ, ЕОМ, загс, ІТА, КНР, КПРС, КРС, КЮЗ, ЛАЗ, ЛПУ, МАРС, МВС, МВФ, МЗС, міськвно, МНС, МХАТ, НАНУ, НБУ, НЛЮ, ноп, облвно, ООН, райвно, СБУ, СДПУ, СООЗ, США, Т— 35, ТЮГ, УПА, УТН, ФРН, ЦСКА.

 **Вправа 76.** Подані слова іншомовного походження запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості вимови.


Адміністратор, аміак, артезіанський, артеріальний, архіваріус, атестат, аудієнція, барельєф, бензин, бісквіт, вакуум, варіація, вимпел, гігієна, джемпер, дизель, егоїст, ефір, ілюстрація, імбир, інтерв'ю, лекція, кипарис, кіпріот, колоквиум, компостний, котедж, лауреат, мільярд, мозаїка, нігілізм, паранджа, пацієнт, пінгвін, президія, пріоритет, режим, речитатив, силогізм, телеграма, тріумф, факт.

 **Вправа 77.** Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Укажіть, у яких сполученнях є приголосні, що не вимовляються (спрошуються у вимові).


Арештантський, гігантський, голландський, інтелігентський, кістлявий, кістці, невістка, пестливий, поїздка, пропагандистський, студентство, хвастливий, хустці, шістдесят.

 **Вправа 78.** Прочитайте подані слова, назвіть групи приголосних звуків, у яких відбулося спрощення, зіставте їхню вимову і позначення на письмі.

Абонентський, агентство, активістці, альпіністці, артистці, аспірантський, бандуристці, власний, гігантський, депутатський, дилетантський, жалісний, жалісливий, журналістський, захисний, звістці, злісний, індивідуалістський, інтелігентський, кількісно, кожний, контрастний, кореспондентський, корисливий, корисний, масний, міський, місце, невістці, ненависний, обласний, очисний, парламентський, перехресний, писнути, піаністці, пізно, пристрасний, проїзний, радісний, ремісник, серце, скло, сонце, студентський, студентці, тижневий, тиснути, туристський, улесливий, умисний, учасник, хруснути, цілісний, чесний, щасливий, швидкісний, шелесне, шістдесят, шістсот, якісний.


 **Вправа 79.** Напишіть твір-мініатюру «Люди схожі на слова: якщо не поставити їх на своє місце, вони втрачають своє значення» (П. Буаст).


## Графічна система сучасної української літературної мови

 **Вправа 80.** Розташуйте за алфавітом усі слова наведеного уривка.

Із настанням потепління на вулиці перед комунальними службами міста постала нова проблема: значні обсяги снігу, що накопичилися на дахах будинків, почали активно танути, утворюючи подекуди великі бурульки. Вони нависають над тротуарами і загрожують здоров'ю чернівчан.


(Із газети)

 **Вправа 81.** Складіть перелік навчальних дисциплін, що вивчаються на вашій спеціальності, запишіть їх в алфавітному порядку.

 **Вправа 82.** Запишіть букви сучасного алфавіту у співвіднесенні з фонемами сучасної української літературної мови. Відповідь проілюструйте прикладами.

### Зразок виконання завдання

Літера	Фонема	Приклади
а (а)	/а/	абетка /абетка/
б (бе)	/б/	база /база/

 **Вправа 83.** Впишіть із газети 2-3 речення. Зробіть графічний аналіз слів у ньому за поданою нижче схемою.

### Схема графічного аналізу

1. Подайте текст, речення чи слово в орфографічному записі.
2. Запишіть його фонематичною транскрипцією.
3. Проаналізуйте слова. Визначте: а) кількість букв, їх назви; б) кількість графем, їх назви.
4. З'ясуйте відповідність між графемами і фонемами.
5. Укажіть принципи позначення фонем на письмі.



### Зразок виконання завдання

У перевірках **народжується** істина (Споживач.info. — п'ятниця 17 лютого, 2012 р.).

1. Народжується


2. /народ жуйет'с'а/.


3. Букв — 12: ен, а, ер, о, де, же, у, є, те, м'який знак, ес, я; графем — 10: ен, а, ер, о, де + же, у, є, те + м'який знак, ес, я; фонем — 11: /н/, /а/, /р/, /о/, /дж/, /у/, /й/, /е/, /т'/, /с'/, /а/.

4. Відповідність між графемами і фонемами: н — /н/, а — /а/, р — /р/, о — /о/, дж — /дж/, у — /у/, є — /й/ + /е/, ть — /т'/, с + я — /с'/ + /а/.


5. Графем н, а, р, о, у — вживаються за фонематичним принципом, дж, є, ть — за традиційним, с, я — за позиційно-складовим.

## Орфографія


 **Вправа 84.** Ознайомтесь з останнім виданням українського правопису. Зверніть увагу на ті слова, написання яких викликає у вас труднощі, сумніви тощо.

 **Вправа 85.** Пригадайте правило. Замість крапок поставте, де треба, м'який знак, апостроф.


Близ...кий, бракон...ер, бур...ян, гал...ці, Гал...ці, десятиріч..., землян...ці, киц...чин, кін...чик, кур...йоз, Малан...ці, мен...ший, міс...кком, низ...ка, нян...чити, підвод...ся, Пол...ща, промін...чик, розріс...ся, тон...ший, тюр...ма, указ...ці, Уман...щина, Хар...ків, Х...юстон, шіст...десят, жен...шен..., різ...бяр, монпанс.є, міл...йонер, колодяз...ний, біл...чення, миш...як, т...мянний, кін...с...кий, виправ...те, цвірін...чати, Ман...чжурія.

 **Вправа 86.** Зніміть ризку, запишіть правильно слова. 5 слів (на вибір) запишіть у фонетичній транскрипції.


Арф/яр, бур/ячиння, валер/янка, верб/я, в/юнкий, дзв/якнути, духм/яний, зав/язь, знічев/я, ін/екція, крем/яний, Лук/ян, мавп/ячий, мереп/янський, миш/як, моркв/яний, пів/Європи, пів/юрти, пів/ящика, різьб/яр, рум/яний, тім/я, торф/яний, тьм/яний, цв/ях, черв/як, Мін/юст, дит/ясла, супер/яхта, обв/язати, перед/ювілейний, м/юзикл, дво/поверховий.

 **Вправа 87.** *Перепишіть, вставте пропущені літери. Відповідь обґрунтуйте. Запишіть слова у фонетичній транскрипції.*


Пр(е,и)красний, пр(е,и)краса, пр(е,и)мовляти, пр(е,и)боркати, пр(е,и)вілей, пр(е,и)добрий, пр(е,и)стол, пр(е,и)цемент, бе(з,с)турботний, ро(з,с)повсюдити, ві(д,т)правити, (з,ш)ити, (з,с)фотографувати, пр(и,і)рвистий, (з,зі,с)псований, о(д,т)бігти, пр(е,и)добрий, пр(е,и)добрити.

 **Вправа 88.** *Перепишіть, уставте, де потрібно, пропущені букви. Обґрунтуйте відповідь.*

Шіс...надцять, швидкіс...ний, контраст...ний, тяжкий – тя(щ,жч)ий, сирота – сирі...кий, Великий Бурлук – великобурлу...кий, Сиваш – сива...кий, Абхазія – абха...кий, Ірак – іра...кий, шіс...сот, поїз...ний, хвас...нути, Карабах – караба...кий, шах – ша...кий, в'ї(з,жд)жати, Лейпциг – лейпци...кий, гіган...кий, віс...ник, пес...ливість, модерніс...ський, Париж – пари...кий, форпос...ний, консультан...ський, дошка – до...аний, рекрут – рекру...ина, медаліс...ці.

 **Вправа 89.** *Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса -ськ- (ий). Поясніть правопис.*

Абхазія, баск, Бахмач, боягуз, Буг, брат, Волга, волох, Гаага, Галичина, грек, гуцул, Дрогобич, Запоріжжя, Збруч, казах, Кременчук, Кривий Ріг, Ладога, латиш, Лейпциг, матрос, Норвегія, Овруч, Одеса, Онега, Париж, Прага, представник, Прилуки, Рига, робітник, таджик, ткач, товариш, Токмак, Тулуза, Туреччина, турист, тюрк, узбек, Умань, француз, Черемош, черкес, чех, Чукотка, чумак, юнак, якут.

 **Вправа 90.** *Вставте потрібні літери. Поясніть правило подовження/ подвоєння приголосних.*

Освячен...ий, священ...ий, священ...к, розкіш...ю, віст...ю, війсь...ком, брут...о, марок...анський, мадон...а, стат...ей, ім...іграція, л...яний, Ген...адій, Ал...ах, здоровен...ий, оздоровлен...ий, ов...а, Ал...а, узбіч...я, узбіч..., голубін...ю, кист...ю, ан...али, інтермец...о, ем...іграція, бов...аніють, неждан...ий, буд...зим, хоб...і, печал...ю, верф...ю, Прус...ія, прус...ький, іп...одром.



**Вправа 91. I.** У словах іншомовного походження замість крапок напишіть *и, і* або *ї*. Поясніть правопис.

Агност...ц...зм, ч...пси, Ч...лі, Верг...л...й, ауд...єнц...я, ...нду...зм, д...в...з...я, ант...б...от...к, шас..., р...тор...ка, м...рт, Ка...р, к...бернет...ка, С...рія, Колх...да, К...пар...с, Ф...ладельф...я, С...ракузи, моза...ка, Мекс...ка, л...м...т, сто...ц...зм, д...ф...рамб, ...нгред...єнт, аж...отаж, єп...скоп, п...рам...да, глад...олус, сп...р...т...зм, л...мон, м...кстура, кофе...н, Пак...стан, К...л...манджаро, д...сплей, пер...од...зац...я, с...єста, брав...с...мо, коло...ди, аз...мут, Лу...зіана, в...мпел.

**II.** *Перекладіть українською мовою. Поясніть правопис.*

Голландія, інтермеццо, колегія, колектив, лиссабонський, мулла, Миссисіпі, нетто, панна, Руссо, територія, тонна, троллейбус, Хеллоун, хоку, ефект, шосе.



**Вправа 93.** *Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо. Обґрунтуйте правопис.*


Напів/імла, південно/східний, лейб/медик, темно/колірний, темно/гнідий, тридцяти/п'яти/мільйонний, військово/зобов'язаний, біло/сніжний, військово/спортивний, пів/порції, ясно/блакитний, ясно/крилий, професійно/технічний, народно/поетичний, край/небо, пів/зошита, рок/група, жень/шень, сімсот/п'ятдесяти/річчя, народно/обрядовий, народно/визвольний, темно/русий, червоно/гарячий, світло/волосий, світло/русий, суспільно/корисний, супер/обкладинка, екс/король, пів/відра, пів/ящика, місце/проживання, місце/знаходження, віце/адмірал, фельд/маршал, розмай/зілля, соціально/побутовий, сто/сорока/п'яти/тисячний, біло/сніжний, м'ясо/молочний, м'ясо/промисловий, гала/концерт.



**Вправа 94.** *Розкрийте дужки, ставлячи, де потрібно, велику літеру і лапки. Обґрунтуйте правопис.*

(к)улішівська проза, (р)ада (б)езпеки, (п)алац (к)ультури (у)країна, (ш)експірівський (в)ечір, (к)оран, (к)арельська (а)втономна (р)еспубліка, (к)ієво-(п)ечерський (з)аповідник, (б)ожа (м)атір, (к)інотеатр ім. О. Довженка, (м)іністерство (о)світи і (н)ауки (у)країни, (з)аслужений (а)ртист (у)країни, (з)аслужений (д)іяч (м)истецтв (у)країни, (б)іловезька (п)уща, (д)ень (н)езалежності (у)країни, (к)нижкова (п)алата,

(д)овженків щоденник, (м)едадь (з)а (з)аслуги, (ч)асослов, (п)етрів (б)атіг, (п)отебнянські (ч)итання, (м)асниця, (п)івденно- (з)ахідна (з)алізниця, (д)емократична (р)еспубліка (с)удан, (ф)ранківська рима, (м)алишкові сонети, (о)стрів (н)ова (г)вінея, (ж)итомирська (а)втострада, (х)арківський (о)бразотворчий (м)узей, (д)октор (ф)ілологічний (н)аук, (е)зопівська мова, (є)вангеліє, (п)рокрустове ложе, (п)окровський (с)обор.

 **Вправа 95.** Напишіть потрібну літеру. Обґрунтуйте вибір.

Вогн...ще, плет...во, мар...во, воз...чок, круж...чок, душ...чка, горл...чка, вар...во, мар...во, стол...чок, Ол...чка, верш...чок.

## Рекомендована література

1. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення / І. В. Борисюк. — К. : Наук. думка, 1990. — 202 с.
2. Брахов В. М. Явища асиміляції в консонантизмі української мови / В. М. Барханов. — К. : Наук. думка, 1970. — 102 с.
3. Бровченко Т. О. Словесний наголос у сучасній українській мові / Т. О. Бровченко. — К. : Наук. думка, 1969. — 112 с.
4. Булаховський Л. А. Голосні повного творення / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в 5-ти томах. — Т. 2. — К. : Наук. думка, 1981. — С. 238—261.
5. Булаховський Л. А. Деякі особливості українського консонантизму / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в 5-ти томах. — Т. 2. — К. : Наук. думка, 1981. — С. 262—271.
6. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. — Київ, Львів : Рад. шк., 1947. — 54 с.
7. Булаховський Л. А. Фонетика / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. — Т. II. — К. : Наук. думка, 1977. — С. 238—271.
8. Винницький В. М. Наголос в сучасній українській мові / В. М. Винницький. — К. : Рад. шк., 1984. — 160 с.
9. Вишня Л. І. Вивчення складу у зв'язку з правилами переносу / Л. І. Вишня // Українська мова і література в школі. — 1979. — №3. — С. 46—50.
10. Вовк П. С. Теорія центрів і периферії фонологічної та акцентологічної системи: Навч. посібник / П. С. Вовк. — К. : ІЗМН, 1997. — 124 с.

11. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова / О. Т. Волох. — К. : Вища шк., 1986. — С. 28—130.

12. Глібчук Н. М. Погляди Курило О. на систему фонем української мови / Н. М. Глібчук // Мовознавство. — 1993. — №6. — С. 3—12.

13. Гнатенко Л. А. Староукраїнський правопис останньої чверті 14 – першої чверті 17 ст. у зв'язку з проблемою другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу: Букви на позначення голосних звуків : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1997. — 28 с.

14. Гнатюк І. С. Про зміни в українському правописі / І. С. Гнатюк // Українська мова і література в школі. — 1991. — №8. — С. 12—16.

15. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова / Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. ; За ред. А. П. Грищенка. — К. : Вища шк., 1997. — С. 11—97.

16. Жовтобрюх М. А. Основи і принципи української літературної вимови / М. А. Жовтобрюх // Українська мова і література в школі. — 1976. — № 6. — С. 63 — 75.

17. Жовтобрюх М. А. Приголосні в українському усному літературному мовленні / М. А. Жовтобрюх // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. — К. : Наук. думка, 1965. — С. 75 — 84.

18. Залеський А. М. Як треба вимовляти шиплячі звуки? / А. М. Залеський // Рідне слово. — К. : Наук. думка, 1974. — С. 38 — 45.

19. Златоустова Л. В. Общая й прикладная фонетика : [Учебное пособие] / Златоустова Л. В., Потапова Р. К., Потапов В. В., Трунин-Донской В. Н. — 2-е изд. — М. : Изд-во МГУ, 1997. — 416 с.

20. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української мови : [Навч. посібник для студентів філологічних факультетів] / Ю. О. Карпенко. — Одеса : Чорномор'я, 1996. — 144 с.

21. Кващук А. Г. Уподібнення і розподібнення приголосних / А. Г. Кващук // Українська мова і література в школі. — 1968. — №9. — С. 18—26.

22. Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови: [Курс лекцій для студентів філологічного факультету] / П. П. Коструба. — Ч. 1. — Львів, 1963. — 100 с.

23. Микитин М. Л. Становлення орфоепічних норм української літературної мови (кінець XVII – 60 роки XIX ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук. — К., 1990. — 19 с.

24. Москаленко А. А. Історія українського правопису (радянський період) / А. А. Москаленко. — Одеса, 1968. — 61 с.

25. Николаева Т. М. Три интонационных слоя звучащей фразы / Т. М. Николаева // Звуковой строй языка. — М. : Наука, 1979. — С. 220—222.

26. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури і історії / В. В. Німчук // Мовознавство. — 1990. — №1, 2, 3, 6.

27. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови / В. С. Перебийніс. — К. : Наук. думка, 1970. — 272 с.

28. Плевако Н. Г. До питання про складоподіл, морфологічну будову слова і правила переносу (консультація) / Н. Г. Плевако // Українська мова і література в школі. — 1974. — №1. — С. 51—53.

29. Про український правопис і проблеми мови. — Нью-Йорк — Львів, 1997. — 234 с.

30. Прокопова Л. І. Приголосні фонemi сучасної української літературної мови / Л. І. Прокопова // Експериментально-фонетичне дослідження. — К. : Вид-во КДУ, 1958. — 149 с.

31. Росетті А. Вступ до фонетики / А. Росетті. — К. : Вища шк., 1974. — 138 с.

32. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів / Л. М. Симоненкова. — К. : Рад. шк., 1981. — 134 с.

33. Сучасна українська літературна мова: [Вступ. Фонетика] / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 436 с.

34. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. — К. : Вища шк., 1981. — 183 с.

35. Тоцька Н. І. Голосні фонemi української літературної мови / Н. І. Тоцька. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. — 193 с.

36. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 352 с.

37. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. — К. : Укр. енцикл., 2000. — 752 с.

38. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. — К. : Либідь, 2004. — С. 59—148.

39. Якобсон Р. О. Звук и значение. Речевая коммуникация. Язык в отношении к другим системам коммуникации / Якобсон Р. О. // Избранные работы. — М., 1985. — С. 30—91, 306—330.

**СЛОВНИКИ**

1. Головащук С. І. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. — К. : Либідь, 1995. — 192 с.

2. Орфографічний словник української мови / Укл. Головащук С. І., Пещак М. М., Русанівський В. М., Тараненко О. О. — К. : Довіра, 1994. — 864 с.


3. Орфоепічний словник / Укл. Погрібний М. І. — К. : Рад. шк., 1983. — 629 с.

4. Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник. — К. : Наук. думка, 1973. — 724 с.


5. Український орфографічний словник / Уклад. : М. М. Пещак та ін. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2002. — 1006 с.

# МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР


---

 **Вправа 1.** Розмежуйте слова із закінченнями (флексіями) і без них (нульова флексія). Поясніть причини відсутності флексії.


Дрібен, мовчки, зошитом, батьків, чудового, вдень, трьохсот, якійсь, привітайся, юнь, двомастами, події, по-українськи, морів, зробіть, босоніж, стережись, викликаний, потемнілий, напередодні, таким, козацький.

 **Вправа 2.** Визначте серед поданих слів змінні і незмінні, у змінних словах виділіть флексію.

Танцюючи, натхненно, працюючи, кава, радісно, кашне, радісний, по-українськи, козацтво, кав'ярня, старатися, старанно, старанність, мовчання, по-моєму, пожежа, пожежний, салямі, чекати, піднявши, ліс.


 **Вправа 3.** Випишіть слова за різновидом основи (похідна/ непохідна, вільна/ зв'язана).

Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства (О. Довженко).


 **Вправа 4.** Виділіть у словах морфему і схарактеризуйте основу.

Шістсот, пишуть, усміхнувся, виготовляється, навичка, заклад, провулками, квіточка, підвищуватися, дзвіночок, піщинка, спікся, юнацтво, вогненний, службовець, старість, всесвітній, розбудувати, ілюмінатор.




 **Вправа 5.** Доведіть, що подані слова є спорідненими. Відповідь обґрунтуйте.


Тиждень, тижневик; сісти, сидіти, висиджування; наука, неук, навчати; світ, свічка, світиться; будівельник, будувати, пробудитись, прибудьте, будова, будинок, будучи.

 **Вправа 6.** Утворіть слова із поданими коренями. З'ясуйте, чи є дібрані слова спорідненими. Виділіть в утворених словах усі морфеми.


Мог, мож, маг, між, міг; сух, суш, сох; рік, ріц, річ, роц.

 **Вправа 7.** Визначте корені споріднених слів, поясніть виникнення варіантів кореня.

Птах, пташиний, птаство, рука, у руці, рученька, рукавиця, рушник, приручений, прощення, простити, купувати, покупка, викуплений, зігнати, заганяти, загонити, їзда, їздити, проїжджий, переїздити.

 **Вправа 8.** Утворіть від поданих слів за допомогою різних префіксів нові слова. Поясніть лексичне значення утворених слів.

Малювати, стелити, тримати, пустити, говорити, чудовий, жовтий, тонкий, круглий.

 **Вправа 9.** Виділіть у словах суфікси. З'ясуйте, якого значення вони надають словам? Які із суфіксів є синонімічними?

Сьогодні за хмари сховалося сонце.

Краплинки дощу стукотять у віконце,

І стежить за ними Маринка сумна:

— Погана погода! — зітхає вона.


А в полі зеленім хвилюються сходи:

— Хороша погода! Найкраща погода!

Ой дощик, дощик, лий, поливай,


Готуй для людей золотий урожай!

(Н. Забіла)


 **Вправа 10.** Поділіть наведені слова на групи за будовою: 1) слово складається з кореня (чиста основа), 2) кореня і закінчення, 3) кореня та суфікса/суфіксів, 4) префікса, кореня, закінчення,


5) префікса, кореня, суфікса, б) префікса, кореня, суфікса, закінчення, 7) інша будова.

Мишва, закосичений, життя, студентство, студентський, перевтілення, гість, теля, всесвіт, святковий, безмежний, дівочий, зібравшись, завтра, пошепки, прекрасний, тихесенько, призьба, здалека, стоять, радіємо, стаття.

 **Вправа 11.** З'ясуйте, чи всі наведені слова утворені за допомогою префікса пре-. Відповідь обґрунтуйте.

Прекрасний, препарат, препозиція, Пречиста, престол, препоганий, превелебний, прерогатива, пресувальник, предобрий, престол, премудрий.

 **Вправа 12.** Запишіть слова (не менше 10) із суфіксами -ець та -ин, поділіть їх на групи за значенням, якого надає суфікс.

 **Вправа 13.** Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса -ськ-. Поясніть фонетичні зміни і правопис слів. Пригадайте винятки із цього правила.

Убогий, молодець, киргиз, Полісся, тюрк, товариш, печеніг, козак, чех, якут, латиш, юнак, Овруч, Кривий Ріг, Кавказ, перекладач, Кременчук.

 **Вправа 14.** Зробіть морфемний аналіз слів.

Усміхнувся, виявлений, по-школярському, того, переписувала, заклик.

## Схема морфемного аналізу

1. Запишіть слово, визначте його частиномовну належність.
2. З'ясуйте, змінюване слово чи ні.
3. Схарактеризуйте флексію (матеріально виражена чи нульова; значення флексії).
4. Схарактеризуйте основу (проста / складна, похідна / непохідна, вільна / зв'язана).
5. Обґрунтуйте корінь добором спільнокоренових слів.
6. Визначте афіксальні морфи (префікс, суфікс, постфікс, інтерфікс). Доведіть існування кожного морфа, навівши інші слова з цим же морфом. Укажіть його значення та функцію.



**Вправа 15.** Побудуйте словотвірне гніздо поданих слів. Назвіть твірну основу та формант кожного похідного слова.

Школа, спати, мудрий.



**Вправа 16.** Наведіть приклади словотвору на основі лексико-семантичного способу (не менше 5).



**Вправа 17.** Розподіліть слова на похідні і непохідні. До кожного похідного запишіть твірне, визначте засіб творення.

Літо, літній, працівник, праця, працювати, говорити, говір, говоріння, говіркий, думка, думати, задумливість, свято, святковий, святкування, молочний, молоко, рушійний, рух, рухливий.



**Вправа 18.** До наведених слів запишіть твірні слова, з'ясуйте звукові зміни.

Доручення, метушня, молочний, бездоріжжя, передранковий, новонароджений, дошкільник, привітання, морфеміка.



**Вправа 19.** Доберіть мотивуючі слова, виділіть твірну основу та словотвірні афікси.

Козацький, насмілившись, учитель, кидок, лісонасадження, звіролов, сімдесят, запізнитися, безкоштовно, убозтво, лінуватися.



**Вправа 20.** Утворіть від поданих слів нові зі зменшено-пестливим значенням.

Юля, дочка, син, сестра Микола, кіт, Ольга, Олена, Марія, мама, птах, милий, малий, їсти, спати, весело, далеко.




**Вправа 21.** Замініть словосполучення одним складним словом, визначте його будову та спосіб творення; уведіть слова у контекст.

Високий авторитет; той, хто возить воду; той, хто любить один раз; той, хто віщує зло; лівий берег; той, хто поклоняється сонцю.





**Вправа 22.** Поясніть, як утворені подані слова (назвіть спосіб словотвору). Пригадайте правила правопису таких слів.

Зірвіголова, світло-русий, шістдесят, милозвучний, всюдихід, метеослужба, високоповажний, молот-риба, металокераміка, кашовар.


 **Вправа 23.** Розподіліть наведені слова за способом творення. Визначте словотвірні засоби і поясніть правопис слів.

Десятилітній, кислувато-солодкий, легкорозчинний, Іван-чай, темно-зелений, правописний, рудоволосий, швидкоплинний, Вернидуб, густоволосий.


 **Вправа 24.** Доберіть споріднені слова до слова **серце**, виділіть твірну основу та засіб творення.

 **Вправа 25.** Визначте спосіб творення поданих слів.


Протизапальний, безсердечний, довічний, середземний, міжнародний.

 **Вправа 26.** Визначте дериваційну базу поданих слів. Назвіть спосіб творення.


Хлібороб, завкафедри, виконком, МОН, студрада, ООН, філфак, спецкор, мопед, медпункт.

 **Вправа 27.** Продовжіть низку слів, утворених лексико-семантичним способом. Поясніть відповідь.

Корінь – частина рослини, частина слова, математичний знак.  
Ніс – людини, пароплава, будинку.

 **Вправа 28.** До виділених слів наведіть слова, утворені морфолого-синтаксичним способом. Наведіть свої приклади такого способу словотвору.

З їжачихою їжак ходить **кругом так** і сяк. Отакий **собі** маленький їжачок.

 **Вправа 29.** Згрупуйте слова, утворені 1) префіксально-суфіксальним способом; 2) префіксально-постфіксальним способом; 3) суфіксально-постфіксальним способом; 4) префіксально-суфіксально-постфіксальним способом.

Піднебесний, по-українському, безмежність, розбігтися, розговоритися, наїстися, відбудова, наспіватися, сумніватися,

довідатися, підкладка, захворіти, по-святковому, жовтизна, передчасний, прибутковий, придорожній, наловчитися, розвиднятися, супровідний, затемнити, відданість.



**Вправа 30.** Зробіть словотвірний аналіз слів.

Будова, сузір'я, ткацтво, відмичка, проїзний, гуртожиток, виборець.

### Схема словотвірного аналізу

1. Запишіть слово і його початкову форму. Визначте частини слова належність слова.
2. Зіставивши споріднені слова, з'ясуйте, похідне чи непохідне аналізоване слово.
3. Для похідного слова (деривата) визначте мотиваційні відношення (яке слово із гнізда споріднених є базовим для творення аналізованого слова).
4. Виділіть твірну основу й словотвірні афікси (формант).
5. Установіть словотвірне значення форманта.
6. Визначте продуктивність словотвірного типу.
7. Назвіть спосіб творення слова.

### Рекомендована література

1. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1987. — 212 с.
2. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові / Т. М. Возний. — Львів : Вища шк., 1981. — 186 с.
3. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір / В. О. Горпинич. — К. : Рад. шк., 1977. — 118 с.
4. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. — Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. — 190 с.
5. Гринчишин Д. Т. Явище субстантивації в українській мові / Д. Т. Гринчишин. — К. : Наук. думка, 1965. — 112 с.
6. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. — К. : ІЗМН, 1998. — 182 с.
7. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1984. — 252 с.

8. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська. — К. : ІМ-НАН, 1998. — 162 с.

9. Моисеев А. Й. Основные вопросы словообразования в современном русском языке / А. Й. Моисеев. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. — 208 с.

10. Муромцев І. В. Морфеміка і словотвір сучасної української мови: [Навчальний посібник] / І. В. Муромцев. — Харків : Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1980. — 60 с.

11. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / М. Я. Плющ. — К. : Рад. шк., 1969. — 132 с.

12. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1979. — 406 с.


13. Цыганенко Г. П. Русский язык. Морфемика. Словообразование. Этимология / Цыганенко Г. П. — Донецк : КИТИС, 1999. — 314 с.

14. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. — 310 с.

# МОРФОЛОГІЯ

---

## Основні поняття морфології. Частина мови. Явище конверсії

 **Вправа 1.** Визначте лексичні значення слів. Чи всі слова мають лексичне значення? Встановіть граматичні значення повнозначних слів, мовні засоби їхнього вираження.

I. Мені відкрилась істина печальна:

життя зникає, як ріка Почайна.

Через віки, а то й через роки,


ріка вже стане спогадом ріки.

I тільки верби знатимуть старі:

киян хрестили в ній, а не в Дніпрі.


(Л. Костенко)

II. Кажуть, що на світі Сонце найясніше, Та всміхнеться  
мама — I стає світліше. Кажуть, що на світі Сонце найніжніше,  
Та пригорне мама — I стає тепліше. Кажуть, що без сонця Не роз-  
квітнуть квіти. А хіба без мами Є щасливі діти? Ні, нема нічого  
На землі усенькій, Що було б рідніше I дорожче ньеньки (П. Бон-  
дарчук).


 **Вправа 2.** З'ясуйте, до якої частини мови належить кожне зі слів наведеного тексту. Схарактеризуйте слова за такими ознаками: повнозначність / неповнозначність, змінність / незмінність.

Дні нашого життя часом бувають подібні до осінніх. Зранку весело грає сонце, веселить землю, голубить поля й діброви, щедро сіє радість на серці. А під обід, гляди, війне холодний вітер, нахмариться, засіче в шибки косим дощем, почне періщити дрібними крупинками. А там — сніг, надвечір розхристану землю ще й нагло обценьками стисне мороз.


Погода змінилася. Залишилося тільки зітхати за літнім теплом. По небу мчали наввипередки низькі сірі хмари, по осінньому важкі, холодні. Лише інколи в просвітках між хмарами з'явилося на мить небо, але воно вже було не те — низьке й вицвіле. Гуділи й хилились донизу вершечки дерев, навіть ліс не міг спинити настирливих поривів північного вітру (за Ю. Збанацьким).

 **Вправа 3.** Випишіть усі слова, що належать до іменних частин мови. Подумайте, чим відрізняється їх загальнокатегоріальне значення.

Я – будяк та ще й колючий! Але бджоли мед пахучий з мене радо вибирають, ще й «спасибі» заспівають. Ти ж мене не пробуй рвати, бо колючку будеш мати! (К. Перелісна).

 **Вправа 4.** Визначте, до якої частини мови належать виділені слова.


1. Глянув на годинник – **уже** за двадцять друга, додому лишилось **близько** години їзди (Є. Гуцало). 2. **Близько**, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видко було у п'ятмі (М. Коцюбинський). 3. Виноград любить, **щоб коло** нього ходили (М. Коцюбинський). 4. **Нема** сім'ї, **немає** хати, **Немає** брата, ні сестри, **Щоб незаплакані** години, Не катувалися в тюрмі (Т. Шевченко). 5. Ніхто **не має** більшої любові, **Як** той, хто душу поклада за друзів (Л. Українка). 6. Всі обступили Славу, вона накреслила паличкою на землі **коло**, а **в середині** кола написала дві літери (А. Головка). 7. Вони в житті не сердилися й **разу**. І діти гарні, **й** любий чоловік. Але **як що** вважали за образу, — вони мовчали страшно і **навік** (Л. Костенко).

 **Вправа 5.** Визначте частиномовну належність слів, урахувуючи явища переходу з однієї частини мови в іншу.

Сійся-родися, ніжне «Будь ласка», вдячне «Спасибі», «Виbach» тремтливе (В. Гринько). 2. Учений іде, а за ним неук спотикається (нар. тв.). 3. Жили собі чоловік та жінка, і було у них три сини (нар. тв.). 4. Чимало слів було сказано при зустрічі (з газети). 5. Океан людей зібрався коло церкви (Н.-Левицький), 6. Іде Надя, а я — ах! (О. Богачук). 7. Тричі тьху на тебе (з журн.). 8. Як ми і сподівалися, наші прийшли в місто (О. Коломієць). 9. Треба




зважити всі «за» і «проти» (з газети). 10. Господи! Який світ прекрасний! (з журналу). 11. У такий день на столі стояло і печене, і варене, і смажене... (з журн.). 12. Як один другому не допомагав, то світ би пропав (нар. тв.).


 **Вправа 6.** Випишіть із журналів / газет по 2 приклади на всі види конверсії.

## Частини мови


### Іменник

 **Вправа 7.** З'ясуйте особливості категоріального значення іменників порівняно з іншими частинами мови. Уведіть написані іменники в речення.


Мрія, мрійник, мрійно, мрійний; зелень, зелено, зеленіти, зелений, три, трійко, тричі, по-третє, трійка.

 **Вправа 8.** Поділіть наведені іменники на дві групи: а) назви істот; б) назви неістот. Поясніть, за якими семантико-граматичними ознаками відбувається розрізнення. Поставте виділені слова у форму знахідного відмінка однини і множини (якщо це можливо).

**Народ**, курча, стипендія, зірка, **декан**, група, блискавка, лісовик, вареники, челядь, уява, Дунай, джміль, **цвях**, амеба, сирота, бактерія, **козацтво**, Венера, муха, відьма, бацила, **двірник**, мандрівник, **кінь**, **ніж**, **лист**, лялька, море, **жайворонок**, труп, гуска, подвір'я, **гомін**, зверхність, **помічник**.


 **Вправа 9.** Поділіть іменники на дві групи: а) з конкретним значенням; б) з абстрактним значенням. Відповідь обґрунтуйте. Назвіть граматичні особливості конкретних та абстрактних іменників.

Любощі, вечір, поле, земляцтво, реалізм, канікули, мужність, молотьба, пиво, благання, дебати, оглядини, воля, цибулина, проводи, нахабство, тиждень, Харків.


 **Вправа 10. I.** Складіть речення, у яких кожне з поданих слів уживалося б із конкретним та абстрактним значенням.

Книга, джерело, вітер, латка, стежина, ключ, лід.


**II.** Випишіть із українськомовних газет або журналів 3 приклади слів, які, залежно від контексту, є конкретними або абстрактними іменниками.

 **Вправа 11.** Випишіть із тексту іменники — власні і загальні назви. Визначте семантику, граматичні ознаки. Поясніть можливість переходу власних назв у загальні і навпаки.


Валерій Шевчук та Микола Вінграновський – літературні новобранці, колумби одного часу. Їх навіть не розмежовували ранні творчі інтереси, себто – поезія. Правда, кожен сам у собі скоро розбереться, як і кудою йти, щоб ще зовсім молодими стати Валерієм Шевчуком і Миколою Вінграновським. «Я був тоді, – згадуватиме Шевчук через багато років, – поет і скоро влився в життя літературної богеми, т.з. богів, атлантів літератури, моїми ровесниками були І. Драч, М. Вінграновський, І. Жиленко, В. Підпалій, М. Сингаївський та інші. Скоро я відчув, що в поезії мені тісно, і з 1960 року почав писати новели, ще досить слабенькі. Вірші мої ніхто друкувати не хотів, хоч я розсилав їх чи розносив по журналах та газетах, зате в 1961 році дебютував досить слабким оповіданням про Т. Шевченка «Настунька». Недавно з'явилася книга спогадів, есеїв, листів, інтерв'ю близького оточення поета «Маршал Вінграновський». У ній вміщено і спогад Валерія Шевчука «Слово про Миколу Вінграновського», в якому він розмову веде з перших днів знайомства, тобто із молодих кроків входження у літературу. «З'явився Микола, – згадує Шевчук, – у київському літературному світі в кінці п'ятдесятих... з'явився молодик із зовнішністю Аполлона, який витав в емпіреях; велоголосно почав декламувати, при тому артистично (не рівня нам, завивальникам та бекальникам) свої поезії, я поставився до нього з певною резервою. З другого боку, не міг не помітити і яскравої талановитості цього геракла літератури, справжнього донкіхота, яку вимічав, звісно не в переліченні тоталітарних партій, а в інших естетичніших витворах, з несподіваною метафориною та поетичним блиском» (Укр. літ. газета).

 **Вправа 12.** Розкрийте дужки, ставлячи, де потрібно, велику літеру і лапки. Пригадайте правила правопису таких слів і словосполучень.

(К)абінет (м)іністрів (у)країни, (а)кт (п)роголошення (н)езалежності (у)країни, (д)ержавний (а)кадемічний (т)еатр (о)пери та (б)алету, (б)іблія, (м)едаль (з)а (з)аслуги, (ш)евченків (щ)оденник, (п)іфагорова (т)еорема, (в)еликий (п)іст, (н)ародний (а)ртист (у)країни, (г)оголівська (к)онференція, (п)резидент (а)кадемії (н)аук (у)країни, (д)ніпрові (б)ереги, (п)івденно-(а)фриканська (р)еспубліка, (б)улонський (л)іс, (с)тадіон (м)еталіст, (к)ієво-(п)ечерська (л)авра, (д)ержачівський (р)айон (х)арківської (о)бласті, (і)нститут (м)овознавства ім. О. О. Потебні, (б)уковина, (п)івденно-(з)ахідна (з)алізниця, (с)узир'я (в)еликого (п)са, (л)ауреат (д)ержавної (п)ремії (у)країни, (з)аслужений (д)іяч (м)истецтв (у)країни, (к)ав'ярня (м)рія, (е)поха (в)ідродження, (с)есія (х)арківської (о)бласної (р)ади, (д)амоклів (м)еч, (п)івнічний (л)ьодовитий (о)кеан.


 **Вправа 13.** Випишіть іменники, що називають: а) збірні поняття; б) речовинні. Поясніть їх семантико-граматичні ознаки. Пригадайте, як від таких іменників утворюються сингулятиви (одиночні іменники). Наведіть приклади.

1. Теплий камінь співає про Київську Русь, про той край, що, від ворога, випивши горя, побратавши слов'янство, крилом розмахнувсь до студеного дальнього моря (із журн.).  
 2. Людство як море. Ідуть та ідуть хвиль покоління (Д. Павличко).  
 3. Яке коріння, таке насіння (нар. тв.).  
 4. Череп'я довше живе, як цілий глек (нар. тв.).  
 5. Недоля вже нитку сувору снує, а згадую знову і знову каміння вмуроване в серце твоє, незнаний, незвіданий Львове (В. Стус).  
 6. Це не жито, не пшениця, ген без краю, без межі — досягають паляниці, булки, сайки і коржі (І. Жиленко).  
 7. Я все життя збирався тільки жити, дивитись, слухати і пити нектар краси (О. Олесь).  
 8. Родина, родина — в ній вся Україна з глибоким корінням, з високим гіллям (В. Крищенко).

 **Вправа 14.** Визначте граматичний рід поданих іменників за наведеною схемою.


Іменник	Рід	Ознаки граматичного роду		
		Морфологічні	Семантичні	Синтаксичний зв'язок
Плакса	чол., жін.	—	—	Маленька плакса; маленький плакса
Хлопець	чол.	-ець	назва особи чоловічої статі	високий, молодий
Поле	сер.	-е	—	широке, зелене

Білка, зал, ведмежа, господиня, небо, завідувач, собака, суддя, батько, дубище, Євген, вирій, трудяга, воєвода, родич, могорич, Людмила, яворонько, журналіст, дипломниця, тренер, окуляри, обійми, курча, колега, промінь, мрійник, психолог, рева, краса, цуценя.


 **Вправа 15.** Визначте граматичне значення вираження роду іменників іншомовного походження. Уведіть подані слова у контекст.

кольрабі, торнадо, кашне, динго, колі, кюре, марабу, бістро, комюніке, фрекен, аташе, турне, фіаско, цунамі, цеце, івасі, алібі, лечо, пенсне, кенгуру, леді, таксі, суфле, жури;


Арагві, Тбілісі, Сухумі, Ай-Петрі, Міссісіпі, Сан-Франциско, Поті, Туапсе, Марокко.

 **Вправа 16.** До якого роду належать слова-аббревіатури? Уведіть 5 із них у контекст (на вибір). Наведені аббревіатури поділіть на дві групи — відмінювані і невідмінювані.


АТС, ВНЗ, СТО, ЖКГ, філфак, медбрат, НДІ, АЗС, ЦНБ, Мін'юст, студрада, профбюро, облдержадміністрація, НЛО, США, ДАК, МВС.

 **Вправа 17.** *Перекладіть іменники українською мовою, визначте їх рід, увівши до складу словосполучень. Якщо можливі подвійні форми, зазначте це, поясніть різницю в уживанні.*


Собака, корь, жираф, мозоль, Сибирь, ярмарка, клавиша, насморк, степень, живопись, запись, рояль, тополь, продажа, накипь, рукопись, пар, польнь, путь.


 **Вправа 18.** *Від поданих іменників чоловічого або жіночого роду утворіть іменники середнього роду. Відповідь обґрунтуйте.*

Горлиця, лебідь, жайворонок, сова, ластівка, зозуля, заєць, качка, їжак, собака, олень, ведмідь, вовк, тигр, курка, гуска.


 **Вправа 19.** *Від поданих іменників чоловічого роду утворіть, якщо можливо, іменники жіночого роду. Визначте словотворчий афікс, поясніть сферу уживання таких слів.*

Дипломник, журналіст, пацієнт, доцент, професор, санітар, юрист, мер, лейтенант, читач, тренер, ректор, завуч, жнець, водій, жартівник, керівник, ворожка, поет, газда, перукар, абітурієнт, кравець, диспетчер.

 **Вправа 20.** *До слів бельгієць, виноградар, зозуля, поляк, зять, грабар, грабіж доберіть, якщо можливо, однокорінні іменники іншого роду. Визначте, які іменники мають співвідносну родову пару без різниці в лексичному значенні, а які з різницею в значенні.*

 **Вправа 21.** *Визначте, чи правильно утворені родові пари слів. Відповідь обґрунтуйте.*

Асистент — асистентка, швейцар — швейцарка, штукатур — штукатурка, піаніст — піаністка, технік — технічка, прач — прачка, голландець — голанка, друкар — друкарка, китаєць — китайка, митник — митниця.

 **Вправа 22.** *З'ясуйте лексичне значення слів варивода, неотеса, гаркуша, сомнамбула, рюма, горопаха, недоріка, чванько, дока, недоторка. Визначте їх рід, увівши до складу речень. Поясніть стиль уживання наведених слів.*



**Вправа 23. I.** Поділіть наведені іменники на три групи: 1) іменники, що вживаються в однині і множині; 2) іменники, що вживаються лише в однині; 3) іменники, що вживаються лише в множині. До іменників першої групи допишіть співвідносні форми множини.

Людство, примовка, листя, буяння, співак, курча, аудиторія, крейда, фінанси, Харків, вада, сметана, стеля, торба, будні, дрібнота, вершки, Чернівці, весілля, стіна, сміливість, малеча, плем'я, збирач, розлука, туга, кров, зоря.

**II.** виправте граматичні помилки та обґрунтуйте відповідь.

У кіоску продають сувеніри з символіками чемпіонату. Виставка-ярмарок вражає асортиментами продукції. Просимо вказати вартість упакувань і транспортувань. Багато гіль було зрубано. Канцелярські приладдя надійшли на склад. По всьому пляжу розкидані тверді каміння. У цього дерева міцні коріння. Запахні зілля охайно розкладено на столі. Саме тоді він отримав дещо з вищезгаданої мебелі як сюрприз від працівників. Увесь дріт і пиломатеріал знаходиться на базі. Вам будь-яку шпалеру показати? Моя улюблена страва – рибна консерва. Люди йшли на похорони, щоб віддати останню шану своєму землякові. Братом почищені взуття.



**Вправа 24.** Утворіть від поданих іменників, де можливо: а) форми множини; б) збірні іменники. Укажіть на їхні формально-семантичні чи семантико-граматичні ознаки.


Людина, аспірин, кінь, сад, цемент, масло, глина, молоко, курча, вояк, комаха, кава, вишня, учитель, солома, мед, миша, волосся, дріжджі, шовк, жінка, бублик, цукор, береза.



**Вправа 25.** Визначте відмінок виділених іменників; яким засобом виражені відмінкові форми, яке значення вони виражають? Чи будуть ці форми омонімічними? Відповідь обґрунтуйте.

Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє, радіють люде, що одпочинуть, а я дивлюся ... і серцем лину в темний **садочок** на Україну (Т. Шевченко). 2. Наталочка і Петрик дитячий **садочок** відвідують із задоволенням (з журн.). 3. Білі мухи налетіли — все **подвір'я** стало біле (М. Рильський). 4. Моїй сім'ї довелось розширяти **подвір'я** за рахунок саду (з журн.).


5. Всі наші сльози тугою палкою опадуть на **серце** — **серце** запалає (Леся Українка). 6. Ні долі, ні **волі** у мене нема, зосталась тільки надія одна (Леся Українка). 7. Час, моя пісне, по **волі** буяти (Леся Українка).

 **Вправа 26. I.** Визначте відміну і тип відмінювання іменників. З'ясуйте критерії поділу іменників на відміни і групи. Запишіть парадигми виділених слів, ураховуючи й варіанти закінчень.

Анатомія, гість, груша, горище, узбіччя, клей, бюро, море, усвідомлення, суддя, **курча**, ніч, канікули, днище, хворий, **курчатко**, **пальто**, **секретар**, газетяр, людоджер, інвентар, хабар, **звір**, Ігор, воротар, базар, розгубленість, весілля, кошеня, кошенятко, тираж, прізвище, Ілля, плакса, верба, річ, подія, спостерігач, лоша, **плем'я**, коліща, дівча, мати, **думка**, **плющ**, вежа, узбережжя, намисто, серце, комар, поросля, інтерв'ю, кров, **нехворощ**, щастя, сани, повінь, каміння, зайченятко, лебідь, повість, стежка, **декан**, двері.


**II.** Розкрийте дужки, поставте іменники у потрібному відмінку (якщо потрібно, з прийменником).

Оплачувати (проїзд, послуга, рахунок), платити (проїзд, послуга, рахунок), повідомити (начальник), інформувати (керівник), вживати (захід), завдавати (збитки), зазнати (втрати), бачити (власні очі), хворіти (грип), слабувати (очі), перекладати (українська мова), заперечувати (факт), ігнорувати (пропозиція), додержувати (порядок), додержуватися (закон), наголошувати (помилка), читати (англійська мова), повідомити (телефон), їхати (автобус), свідчити (факти), відзначати (успіх), довести (інформація), опанувати (професія), злочинець оволодів (зброя, чуже майно), завідувач (кафедра), зрадити (товариш), потребувати (допомога), навчати (мова), наслідувати (старші), попереджувати (небезпека), запобігати (хвороба), пробачити (колега), властивий (люди), характерний (особа), багатий (залізна руда), постачати (сировина).


 **Вправа 27.** Запишіть подані іменники в родовому відмінку однини. Відповідь обґрунтуйте.

Евкаліпт, спирт, метрополітен, долар, шлунок, тонзиліт, альпінізм, Лісабон, Донбас, потяг, листопад, джин, термін, міст, тип, хокей, вогонь, іній, пароплав, грип, хліб, гараж, інститут,


кекс, млин, борщ, міраж, інтерес, біль, страх, нежить, гнів, параграф, авторитет, тур, пояс, санітар, лист, вальс, Дон.

 **Вправа 28.** *Запишіть подані іменники в орудному відмінку однини. Відповідь обґрунтуйте. Якщо можливі паралельні форми, укажіть їх.*


Діамант, серце, Ася, межа, вдача, пісняр, комар, льотчиця, ювіляр, плем'я, звір, воротар, кобзар, орля, панцир, бджоляр, Ігор, зниковілість, емаль, подорож, кров, смерть, верф, ожеледь, гниль, мати, вихор, лектор, бунтар, харч, розкіш, нехворощ, фальш, поміч.

 **Вправа 29.** *Поставте подані іменники в родовий відмінок множини.*


Апельсини, болгари, бояри, вірмени, галичани, гальма, гастролі, городяни, грами, джинси, житла, ікла, кеди, корективи, міріади, панчохи, підошва, плаття, сандалі, солдати, туфлі, шорти, кримчани, кочерги, кілограми.

 **Вправа 30.** *Поставте подані іменники в давальний та місцевий відмінки однини і множини. Поясніть правопис.*

Гай, друг, виконавець, поверх, шибка, гілочка, каталог, мачуха, рух, критика, селянин, випадок, розпродаж, рай, тиждень, читач, вовчиха, ласка, Ядвіга.

 **Вправа 31.** *Поставте іменники в кличний відмінок. Відповідь обґрунтуйте.*


Марія, доля, теща, сестра, дядько, Володимир, Юрій, Фрідріх, друг, хлопець, Явтух, козак, радість, Ігор, швець, кравець, прохач, Жак, товариш, Олег, Ілля, Микита, Галя, Генріх, кум, парубок, пастух, Маруся, поштар, газетяр, ректор, професор, розкіш, теля, любов, добродій секретар, товариш майор, пан голова, тітка Ірина, пан Геннадій, друг Степан, депутат Котов.

 **Вправа 32.** *Перекладіть українською мовою, поставте слова у місцевий і кличний відмінки.*


Степан Васильевич, Марина Александровна, Геннадий Филиппович, Владимир Генрихович, Стефания Дмитриевна, Светлана Никитична, Надежда Ильинична, Мария Григорьевна,




Олег Тимофеевич, Ольга Васильевна, Оксана Модестовна, Федор Юрьевич, Ефросинья Кузьминична.

 **Вправа 33.** *З'ясуйте, значення яких відмінків мають невідмінювані іменники у словосполученнях. Пригадайте, якого роду ці невідмінювані слова. Відповідь обґрунтуйте.*

Перебували в Токіо, виконував соло, познайомились у турне, поласували салями, ставили підпис під комюніке, смачне ескімо, катались на поні, приготувала рагу, фотографувались із шимпанзе, має голос сопрано.

 **Вправа 34.** *Провідмінійте подані іменники. Якщо можливі паралельні форми, укажіть їх.*

Граблі, діти, сани, кури, хабар, тім'я, лицар, вежа, грузин, санчата, ігуменя, німкеня, рукопис, Крим, Карпати.

 **Вправа 35. I.** *Провідмінійте наведені імена та прізвища.*  
Наталка Бойко, Олег Голик, Мирослава Шимко, Василь Брага, Шота Руставелі, Григір Ухач, Павло Гриців, Світлана Завгородня.

**II.** *Запишіть у формі давального та родового відмінків однини.*

Петрів Костянтин Кирилович, Товстуха Остап Микитович, Хміль Леон Емільович, Худаш Юхим Львович, Федів Андрій Корнійович, Кавич Лев Денисович, Тихолід Ілля Любомирович, Смілко Лук'ян Петрович, студент Костюк, ректор професор Терещук Олександр Васильович, перекладач Демченко Тетяна Юріївна, секретар Дмитро, колега Захар, лаборант Комар, академік Іщенко Владислав Павлович, начальник Сидорчук Іван Тихонович, директор Марчук Олександр Вікторович, генерал Шевченко Ростислав Дмитрович, проректор Самохвалов Станіслав Миколайович, президент Погрібний Василь Петрович, редактор Смолинчук Ніна Петрівна, кореспондент Тимошко Катерина Юріївна, Колодяжна Василина Кирилівна, Савич Леонід Олегович, Дмитро Ілліч, Вудаш Тимофій Львович, Христич Петро Олексійович, Шульга Софія Анатоліївна, Соляник Вікторія Леонтіївна, Харковець Єлизавета Платонівна.

**III.** *Від поданих імен утворіть форми імен по батькові для осіб жіночої та чоловічої статі. Запишіть їх у давальному відмінку.*

Хома, Яків, Олег, Броніслав, Сава, Юрій, Тимофій, Микита, Марко, Нестір, Федір, Арсен, Данило, Ничипір, Кузьма, Савелій,

Семен, Захар, Ілля, Микола, Денис, Потап, Андрій, Богдан, Борис, Василь, В'ячеслав, Віталій, Валерій, Гліб, Григорій, Герасим, Дементій, Дмитро, Євдоким, Євген, Євгеній, Зіновій, Ілля, Ігор, Іларіон, Йосип, Купріян, Кирило, Костянтин, Леонід, Лука, Михайло, Мефодій, Микола, Прокіп, Петро, Руслан.

 **Вправа 36.** Зробіть морфологічний аналіз виділених слів за поданою схемою.

### Схема морфологічного аналізу іменника

1. Записати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму (Називний відмінок однини).

2. Установити лексико-граматичні розряди: власна/ загальна назва; назва істоти/ неістоти; позначає конкретне чи абстрактне поняття; збірний, одиничний чи матеріально-речовинний іменник.

3. Визначити граматичні категорії: рід, число, відмінок.

4. Указати відміну, групу (якщо є); чи поза відмінами.

5. З'ясувати синтаксичну роль.

6. Особливості правопису.

Невідані і безкінечні лабіринти пізнання **ікони!** Десь творчий пошук підпаде під терня анафеми як подоба світського в сакральному, десь вигнання несприйняттям буде формою **благословіння**. Канон – це не клітка, це вказівник у **простір** невичерпної свободи в осягненні глибини Святого Духу!

Дмитро Гордіца – один із тих сучасних молодих художників, творчість яких викликає не тільки інтерес **шанувальників** образотворчого мистецтва, а й дискусії серед утаємничених мистецтвознавців і навіть у **богословів**. Народився 26 листопада 1981 року на **Буковині**. **Дитинство** пройшло на Івано-Франківщині. Закінчив Косівський **коледж** прикладного та декоративного мистецтва ім. В. І. Касіяна. Львівську національну академію мистецтв, навчався в асистентурі стажування Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури у Києві. З 2009 р. керує Центром досліджень української сакральної культури при Культурно-мистецькому центрі НаУКМА, яким за цей час організовано і проведено низку мистецьких проектів, видано

кілька альбомів сучасного сакрального **малярства**, працює студія іконографії, проводяться наукові дослідження українського іконопису. **Учасник** більше двох десятків художніх колективних виставок (Укр. літ. газета).



**Вправа 37.** *Відредагуйте словосполучення.*

Лейпцігська ярмарка, важкий путь, командуючій дівізії, за межою, дружне відношення, одержати навики, старий кашне, зустріти Ігора, приємні звуки фортепіана, набридливий цеце, придбати маленького порося, охота за комарем, сонячні проміння, високі бадилля, старовинна мебель, фіолетові чорнила, письмові приладдя, золоті колосся, гарячий кофе, зла собака, наукова ступінь, сильна головна біль, десять гривнів.




**Вправа 38.** *Відредагуйте речення й обґрунтуйте зроблені виправлення.*

1. Дуже цікавим був мій останній переліт з Варшави до Лондону (з газ.). 2. Серйозних втрат Вікторе Володимировичу зазнав у т.зв. іміджу «соціал- демократа», причому наголос треба робити на другій частині терміну (з газ.). 3. «А мене вчора собака вкусила!» — «Скажена, мабуть?» — «Ні, нормальна. Чого б це я скажену за хвоста смикав!». (з газ.). 4. У підприємця вимагали хабаря розміром 100 000 гривнів (з газ.). 5. Оновлений зоопарк замовив чарівну яскраву какаду і маленьку руду поні (з газ.). 6. Засідання мало проходити в Золочівському Районному Суді. Позивачкою виступала керівничка Бродівського БУ № 2 Л. Гусева (з газ.). 7. Росія проти України, або яйця проти кур (з газ.). 8. Юра, Оля! Від усього нашого колектива вітаємо вас з ювілеєм (з газ.). 9. Приємно, що занурюючись у дані глобальні проблеми, ви не втрачаєте контроль за сьогоднішнім днем (з газ.). 10. Такого страшного й загадкового звіря, як чупакабра, у цій місцевості ще не було (з газ.). 11. Буцька Н.І. працює технологом з 1990 року. За цей час вона виявила себе як великий трудяга і чуйна людина (з хар.). 12. На останній сесії райради щиро вітали вдалий виступ Марії Павленка (з газ.). 13. В опозиції не вистачило силів відстояти власних однопартійців (з газ.). 14. Головному редактору Олександру Соловку вручено диплом Лауреата (з газ.). 15. Біля метро черговий раз роздавали пакетики шампуня та реклами компанії «Оріфлейм» (з газ.). 16. УВАН (Українська Вільна Ака-


демія Наук) був започаткований у листопаді 1945 року в Австрії групою українських учених-емігрантів. 17. Кожного року у нашому вузі проводиться студентське свято Весна Першокурсника. На жаль, на протязі даного періоду часу студентами занедбується навчання.

## Прикметник


 **Вправа 39.** *Впишіть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визначте лексичне значення прикметників, граматичні ознаки, синтаксичні функції.*

Кажуть, люди вчаться на своїх помилках. Може воно й так. Але чому вони так вперто час від часу наступають на одні й ті ж самі великі граблі? Вкотре ми опиняємося обличчям перед доленосними виборами. Вкотре переконані, що від нас нічого не залежить, бо все вже давно вирішено. І в той же час неодмінно купимося на дешеві аргументи, нібито здійснюючи акт громадянського волевиявлення. Мабуть, така наша доля! Водночас інтелектуально прудкіші цікавляться ще й особливостями технологічного просування в маси «залізних фактів» на користь майбутніх учасників виборів. У першу чергу, ідеться про політичні сили. Між тим, фактично не припиняючись ніколи, змагання за «душі» виборців поки що відбуваються «за зачиненими дверима». Тоді як технологіями досить активно напрацьовуються плани та виробляються методики переможного поступу по електральному полю. Класика виборчих технологій передбачає маніпулювання очікуваннями мас, рідше надіями й сподіваннями. Все залежить від того, на що і як ми зорієнтовані. Чому віддаємо перевагу: бездумному проживанню, покладаючись на волю «господаря» і разом із тим, обвинувачуючи його в усіх наших негараздах? Чи наміру відбутися як цілісна Людина, котра без жодних вагань і пересторог перебирає відповідальність за своє існування на себе? Очевидно, українців у переважній масі влаштовує саме буденне проживання. Чом би й ні, бо ж народ у нас дурний, мовчазний і терплячий. Торгувати на кожному кутку й кроці власним сумлінням, а надто гідністю та людяністю. Коли ще залишилося хоч чимось торгувати. А коли ні, то вже й ніхто з нами не панькатиметься. От і виходить, що за критичного духовного зубожіння мас, «німого» носія «голосу» ліпше «гнати» до


виборчих дільниць під тиском страху, аніж заманювати обіцянками та подачками. Так значно дешевше, а, можливо, і надійніше. Ми скачуємося в безодню ситуативної невизначеності, за якою бовваніє остаточна втрата суверенітету чи переродження в дійсно бананову республіку, з таким собі диктатором-«людоджером» на чолі, або ж розпад держави на антагоністичні «шматки», не потрібні ані сусідам, ані світу. Покласти край цьому можливо лише за умови поступового відродження нас самих. Задля цього ми мусимо для початку прискіпливо переглянути власні переконання й цінності на предмет їх «вошивості». Щоб надалі спільними зусиллями розбудовувати новий простір спільного помешкання. Спільний простір, де б не було місця людській нищоті. В усій повноті її проявів (Укр. правда).

 **Вправа 40.** У поданих словосполученнях визначте розряд прикметників (якісний, відносний, присвійний, порядковий, якісно-відносний, відносно-якісний, присвійно-відносний, порядково-якісний). Поясніть відповідь.


Журнальний стіл, навколишні села, легендарна дивізія, ліричний герой, шоколадний колір, шоколадна цукерка, Вікторів конспект, лисяча нора, лікарів халат, кришталева вода, сьомий зошит, морська вода, золотий медальйон, золоті руки, золота осінь, дерев'яні двері, дерев'яне обличчя, теляча шкіра, телячі ніжності, жовте листя, Жовте море, чорна земля, Чорне море, ведмежа послуга, солов'їний голос, перший студент на курсі, медова розмова, весняний настрій, собача лапа, собача зграя, собача вірність, бліде обличчя, бліда поганка, третій сорт (товару).

 **Вправа 41.** Подані прикметники уведіть у речення так, щоб в одному випадку вони були вжиті в прямому значенні, в іншому — у переносному. З'ясуйте їхню семантику та розряд. Визначте вид перенесень.


Лисячий, вишневий, твердий, живий, білий, важкий, лебединий, оксамитовий, швидкий, соболинний, Франків, сталевий, вовчий, добрий.

 **Вправа 42.** Запишіть 10 прислів'їв / приказок, у складі яких є два і більше прикметників. Визначте з-поміж них якісні, з'ясуйте їх семантику, форму (повну стягнену чи нестягнену;


коротку). Дайте відповідь на питання, прикметники якої форми вживаються найчастіше.

 **Вправа 43.** Утворіть від поданих прикметників ступені співвідносної та безвідносної міри якості (синтетичні й аналітичні форми). Поясніть, від яких прикметників ці форми не утворюються.


Низький, завеликий, голий, синюватий, гарний, дорогий, качиний, глибокий, поганий, вузький, глухий, лимонний, Маріїн, великий, товстий, жовтий.

 **Вправа 44.** Утворіть від поданих прикметників форми суб'єктивної оцінки якості. Укажіть, в яких стилях можливе уживання таких форм. Наведіть приклади, увівши утворені форми прикметників у речення.


Малий, рудий, тонкий, гарний, зелений, поганий.

 **Вправа 45.** Від поданих слів утворіть усі можливі похідні прикметники, поясніть способи творення.

Правда, гора, інститут, життя, озеро, гроза, льотчик, жовтень, океан, персона.

 **Вправа 46.** Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники. Пригадайте, як утворюються такі прикметники.


Ректор, баба, університет, Юля, Ольга, Валерія, ведмідь, качка, учитель, свекруха, кіт, невістка, батальйон, Олексій, вовк, дідусь, лікар, брат, мавпа, Тарас, таксист, підприємство, лицар, Ївга, спікер.

 **Вправа 47.** Згрупуйте подані прикметники за типами відмінювання. Провідмініайте виділені прикметники.


**Круглолиці**, вчорашні, відповідальні, давні, осінні, міцні, **Вікторові**, чарівні, **подружні**, важливі, домашні, **голошії**, апельсинові, повнолиці, **гарні**.

 **Вправа 48.** Провідмініайте прикметники з іменниками.


Повнолиций хлопець, жовтеньке курча, кривошиє каченя, безкрай степ, поважний науковець, безмежна радість, Валеріїв зошит, жваве теля, справжній лицар, материна хустка.

 **Вправа 49.** До наведених форм прикметників доберіть можливі варіанти, з'ясуйте стилістичні особливості паралельних форм.


Правий, гордий, зелен, солодка, ладен, сміливії, благо-  
словенний, мутен, у білім (садочку), жовтеє, у легкім (вагоні).

 **Вправа 50.** Визначте прикметник, який випадає з низки подібних (за лексико-граматичним розрядом, парадигмою тощо).

1. Літній, вечірній, морський, молочний, великий.
2. Радісні, бадьорі, веселі, житні, запашні.
3. Гірська дорога, дерев'яна хода, медична установа, університетський диплом, яблуневий цвіт.

 **Вправа 51.** Пригадайте правило та запишіть слова разом, через дефіс чи окремо. Розподіліть прикметники за розрядами.

Соціально/побутовий, біло/сніжний, м'ясо/молочний, м'ясо/промисловий, військово/зобов'язаний, народно/обрядовий, народно/визвольний, темно/русь, червоно/гарячий, світло/волосий, світло/русь, суспільно/корисний, військово/спортивний, ясно/блакитний, ясно/крилий, професійно/технічний, народно/поетичний.

 **Вправа 52. I.** Перекладіть речення українською мовою. Порівняйте використання в українській і російській мовах повної і короткої форм прикметників, аналітичної і синтетичної форм ступенів порівняння прикметників.

1. Отдельные особи морских черепах весят около тонны. Они пережили динозавров. Однако сейчас кожистые морские черепахи, которые считаются одним из самых крупных, древних и широко расселенных видов морских животных, находятся на верном пути к полному исчезновению. Сегодня кожистые морские черепахи находятся в большей опасности, чем другие их виды. Морские существа, достигающие 2,7 метров в длину, 1,8 метров в ширину, попадают в жаберные рыболовные сети в воде. На суше за их яйцами постоянно охотятся. И места их обитания и размножения уничтожаются со стремительной скоростью. Кожистые морские черепахи, пережившие климатические изменения и падения астероидов, могут полностью исчезнуть через 10 – 20 лет, если не принять самые радикальные

меры по их спасению. Уже осталось меньше чем 1 500 женских особей кожистых морских черепах, откладывающих велико-лепные яйца на побережьях Азиатско-Тихоокеанского региона. В тропических лесах и саваннах, а также в мангровых болотах и коралловых рифах дикие животные находятся в такой большой опасности, что зоологи называют современную эру самым мас-совым периодом вымирания (Энциклопедия животных).

2. Азартные игры в жизни самых богатых и знаменитых занимают далеко не самое последнее место. Как свидетельствуют многочисленные публикации на страницах желтой прессы, ничто человеческое звездам кино и шоу-бизнеса, как отечественного разлива, так и иностранным, не чуждо. Развлечения упомянутых публичных персон отличаются от культурного отдыха простых смертных разве что наибольшим размахом. И далеко не последнее место в них занимают азартные игры, следуя сразу за процессом релакса на золотых пляжах всемирно известных курортов и зажигательными вечеринками. Не упуская ни одной подходящей возможности посетить самые популярные игровые заведения во время своих зарубежных поездок и будучи постоянной посетительницей казино, актриса оставила в их кассах немало денег, ведь фортуна, увы, не делает исключений даже для персон такого ранга. Замеченными в пристрастии к игре на деньги оказались и самые настоящие голливудские знаменитости. Взять хотя бы Джека Николсона или Тимоти Далтона, к которым частенько присоединяются Роберт Патрик или Ким Кардашьян. Естественно, подобный интерес не может не приветствоваться владельцами наибольших игровых заведений, ведь визиты звезд подобной величины, за жизнью которых пристально следит общественность всего мира и которые для многих являются примером для подражания, можно считать наилучшей рекламой азартного бизнеса (Энциклопедия кино).

## *II. виправте помилки, обґрунтуйте відповідь.*

Самий розумний мандрівник, самий улюблений процес, більш відвертіші слова, менш зрозуміліші поняття, найбільш вдаліший експеримент, найменш перспективніший науковець, вища міра покарання, кращі кадри фірми, кращі результати пошуку, брат молодше мене, старша моєї мами, практика корисніша навчання, прибуток більший затрат, мигдаль дорожчий




арахісу, вищий дерева, літо краще зими, калина нижча явора, слова солодші меду, обличчя біліше молока.

 **Вправа 53.** Зробіть морфологічний аналіз прикметників за поданою схемою.

### Схема морфологічного аналізу прикметника


1. Записати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму (Називний відмінок однини).
2. Установити лексико-граматичний розряд (якісний, відносний, присвійний, порядковий, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний).
3. Визначити ступінь порівняння (нульовий, вищий, найвищий (синтетична чи аналітична форма)) і форму для якісних прикметників (повна (стягнена/ нестягнена) чи коротка).
4. Визначити граматичні категорії: рід (тільки в однині), число, відмінок, тип відмінювання (твердий, м'який чи мішаний).
5. З'ясувати синтаксичну роль.
6. Особливості правопису.

Багато кімнатних рослин, особливо з районів із субтропічним кліматом або прохолодних гірських районів тропіків, будуть вдячні вам за літнє перебування на відкритому повітрі. Це значною мірою сприяє росту молодих пагонів і їхньому подальшому найкращому цвітінню, а пістряві листяні рослини набувають особливо інтенсивного забарвлення. Рослини переносять із кімнати на балкон, як тільки пройде ймовірність найбільших заморозків, тобто в першій декаді або середині червня. Спочатку вони можуть болісно реагувати на нові для них умови — добові перепади температури, сонячний перегрів. Тому попередньо рослини слід підготувати до винесення на балкон, потримавши їх кілька разів при відкритому вікні, особливо в нічний час. Переносити рослини краще в найбільш похмурий день і перші дні притінювати від сонця. Маючи у своєму розпорядженні різноманітніші рослини з різною формою росту, можна прикрасити балкон тільки кімнатними видами, не використовуючи рослини відкритого ґрунту (з журн.).


 **Вправа 54.** Відредагуйте речення й обґрунтуйте зроблені виправлення.

Відгомін помаранчової революції цього року став практично нечутним (із газ.). 2. Даними призами нагороджують гірших акторів і сценаристів (із журн.). 3. Такого природнього явища вчені раніше ще ніколи не фіксували (з газ.). 4. Політики постійно говорять, що стають все більш ближчими до свого народу (з газ.). 5. У нас самі низькі ціни (із рекл.). 6. У цій ситуації обов'язково має бути обратній зворотній процес (із газ.). 7. «Найменше провалля, — писав Ніцше, — важче всього подолати» (із журн.). 8. Питання — як уникнути неконструктивної боротьби різних кандидатів від громадсько-політичних ініціатив, що сповідують однакові принципи — але одночасно обрати більш спроможніших із них представляти увесь пул «нових громадян» у політиці (із газ.). 9. Я думаю, трагедія України не в тому, що в нас президент Янукович купував собі золоті унітази і тратив сотні мільйонів на своє утримання, а в тому, що в нас відбувається найбільш абсолютніша девальвація моралі. А приклад Тимошенко – просто самий яскравий (із газ.). 10. А російським — дешевшим західних — іміджмейкерам, було глибоко байдуже, хто платить зараз і хто платитиме у майбутньому (із газ.). 11. Ви вмiєте швидше інших вловлювати сутність речей. 12. Більш модернізованіший корпус буде запущено в наступному кварталі.


## Числівник

 **Вправа 55.** Визначте, до яких частин мови належать подані слова. Випишіть числівники. Відповідь обґрунтуйте.


Подвійний, двійко, два, подвоїти, двійня, двоє, двічі, удвох, подвоєний, п'ятак, п'ятеро, вп'ятьох, п'ятірка, вп'яте, п'ятилітний, п'ятий, дві четвертих, чверть, чотири, вчотирьох, четвірко, мільйон, мільйонний, мільйонер.

 **Вправа 56.** У поданих реченнях визначте числівники, їх розряд за значенням (означено-кількісний: власне кількісний, збірний, дробовий; неозначено-кількісний) і групу за будовою (простий, складний, складений).


Двісті років тому народився Євген Гребінка, якого називають «бабою-повитухою» модерної української літератури. Другого лютого (за новим стилем) тисяча вісімсот дванадцятого року — два століття тому — в родинному маєтку Убіжище (тепер — село Мар'янівна) на Полтавщині народився Євген Гребінка — поет, прозаїк, видавець та один з «винуватців» викупу Тараса Шевченка з кріпацтва. Лише тридцять шість років прожив Гребінка, але увійшов до історії своєї Вітчизни не лише виданням в тисяча вісімсот сорок першому першої антології української літератури — альманаху «Ластівка». А також морем «пречудових», за оцінкою Івана Франка, байок, які три чверті українців (тобто сила людей) читали хоч би в свої шкільні роки. Газета «День» наполягала двадцять шостого грудня дві тисячі восьмого року: «Для справедливого уявлення про масштаби заслуг Євгена Павловича перед Україною досить буде, мабуть, згадати лише про те, що саме завдяки в першу чергу його ініціативі, його зусиллям з'явилося на світ перше видання шевченкового „Кобзаря”» (Укр. правда).

 **Вправа 57.** З'ясуйте, яку синтаксичну функцію в реченні виконують виділені слова. До якої частини мови вони належать?


Є **тисячі** доріг, **мільйон** вузьких стежок, Є **тисячі** ланів, але **один** лиш мій (В. Симоненко). 2. За **одного** вченого **двох** невчених дають (нар. тв.). 3. На **тисяча дев'ятсот сорок сьомий** рік було назв, утворених від ім'я Іван, понад **триста**, від імені Петро — щось до **чотирьохсот** (з газ.). 4. **Багато** ж тих корінців — **страх** як **багато**. **Один, два, три...десять, ціла жменя, ціла купа** (М. Коцюбинський). 5. Кине дурінь камінь у воду — **десятеро** розумних не витягнуть (нар. тв.).

 **Вправа 58.** Перекладіть і запишіть українською мовою словосполучення.

Более суток, в первом часу дня, быть готовым к шести утра, два часа пополудни, мальчик семи лет, получить более семидесяти гривен, захватить пятерых друзей, пятнадцать минут четвертого, без 20 минут 9, четверть шестого, в 9 часов, половина четвертого, 7 часов 23 минуты, час ночи, в пятом часу.


 **Вправа 59.** Усі числа запишіть словами, укажіть паралельні форми.

До 972 додати 59; від 1576 відняти 243; скласти 352 156 з 23728352; скільки разів 7 міститься в 196; сума чисел дорівнює 723.

 **Вправа 60.** Провідмініяйте а) числівники 15; 78; 196; 1200089; тридцятєро, дві четвєртки; б) числівники з іменниками 16 дівчат; 80 олівців, 200 студентів.

 **Вправа 61.** Поясніть значення фразеологізмів і складіть із ними речення.

Десята вода на киселі. 2. Був за тридев'ять земель. 3. Грати першу скрипку. 4. Немає дев'ятої клепки. 5. Сім п'ятниць на тиждень. 6. Одного поля ягода. 7. Наговорити з три короби.

 **Вправа 62.** Числа і скорочення запишіть словами. Укажіть паралельні форми.

1. Земля разом з 8 іншими планетами рухається навколо Сонця. Відстань її до Сонця змінюється від 147 млн км на початку січня до 152 млн км на початку липня. Період обертання Землі дорівнює 365, 242 доби, а навколо своєї осі — 23 год 56 хв 5 с. Довжина земного екватора вимірюється 40075704 м. Уся поверхня Землі становить 510 млн кв км, причому на 361 млн кв км її, тобто на 71 проценті, розлився Світовий океан (з енц.).

Найдовшим серіалом у світі є «Направляюче світло» (Guiding Light). Його історія налічує 15 762 серії, які транслювалися на американському телебаченні з 1952 по 2009 рік. Загальна тривалість серіалу становить 164 дні 4 години 30 хвилин, або 236 430 хвилин. Якщо щодня дивитись по 8 серій серіалу на день, а це приблизно по 6 годин, то знадобиться 2 роки, щоб переглянути його повністю. Сам серіал розповідає про життя 6 американських родин в передмісті Чикаго. Другим за тривалістю є серіал «Як обертається світ» (As the world turns). Він налічує 13 858 серій, які виходили з 1956 по 2010 рік. Сюжет цієї мильної опери побудований навколо жителів містечка Окдейл, з їх побутовими проблемами та мріями. У серіалі знімалися такі голлівудські знаменитості, як Мартін Шин, Мег Райан та Кортні Кокс. Третє місце з 10 625 серіями посідає серіал «Одне життя,


щоб жити» (One Life to Live). Його сюжет побудований навколо життя деяких жителів вигаданого містечка Ланв'ю. У серіалі, який знімався 20 років і був закритий у 2009, ролі грали такі відомі актори, як Томмі Лі Джонс, Лоуренс Фішберн, Том Беренджер (з енц.).



**Вправа 63.** *Перекладіть текст українською мовою.*

1. Індонезія (индон. Indonesia), офіційне названня — Республіка Індонезія (индон. Republik Indonesia) — держава в Юго-Восточній Азії. Населення, по офіційним даним на червень 2010 року, становить більше 237,5 мільйонів чоловік (по оціночним даним на липень 2011 року більше 245,6 мільйонів чоловік), територія — 1 919 440 км<sup>2</sup>, по обоим цим показателям являється найбільшою країною регіону. Займає 4 місце в світі за кількістю населення і 14 по території. Столиця — Джакарта. Державна мова — індонезійська. Унітарна держава, президентська республіка. По станом на січень 2011 року пост президента займає Сусіло Бамбанг Юдойоно, віце-президента — Будионо. Поділяється на 33 адміністративно-територіальні одиниці, 31 з яких являється провінцією і 2 представляють собою особливі округи, прирівнені за статусом до провінцій. Розташована на островах Малайського архіпелагу і західній частині острова Нова Гвінея. Омивається водами Тихого і Індійського океанів. Являється найбільшим островним державством в світі. Значительна частина островів належить до Зондських, які в свою чергу поділяються на Великі Зондські і Малі Зондські острови. Має сухопутну межу з Малайзією (на острові Калимантан), Папуа — Новою Гвінеєю (на острові Нова Гвінея) і Східним Тимором (на острові Тимор). Відзначається значительним етнокультурним різноманітністю. Велика частина віруючих (близько 88 % населення) исповідує іслам, що робить Індонезію найбільшою мусульманською країною світу.

Аграрно-індустріальна країна з динамічно розвиваючою економікою. Об'єм ВВП за 2010 рік становив 1,03 трильйона доларів США (близько 4300 доларів США на душу населення). Державна одиниця — індонезійська рупія (усереднений курс за 2018 рік — 9170 рупій за 1 долар США) (із енц.).

 **Вправа 64.** У поданих словосполученнях поставте іменники в потрібну форму. Відповідь обґрунтуйте.


Три (місяць), два (апельсин), чотири (княнин), два (стіл), півтора (раз), п'ять з половиною (кілограм), три з половиною (літр), п'ять цілих і п'ять десятих (метр), двоє (хлопчик), сімдесят три (вила), чотири (ножиці), сто двадцять чотири (теля), півтора (рік), двадцять два (училище), сім десятих (процент), з першим (лютий).

 **Вправа 65.** Зробіть морфологічний аналіз числівників за поданою схемою.

Сімсот соколят на одній подушці сплять (нар. тв.). 2. Один бранець пасе тисячу овець (нар. тв.). 3. Площа басейну дорівнює одному мільйону вісімдесяти тисячам квадратних кілометрів (з газ.). 4. Висота Джомолунгми дорівнює восьми тисячам семистам сімдесяти чотирьом метрам (з газ.). 5. Їх зустріла елегантна міс років п'ятдесяти (з газ.).

### Схема морфологічного аналізу числівника


1. Записати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму (Називний відмінок).
2. Установити семантичну групу: означено-кількісний (власне кількісний, збірний, дробовий) чи неозначено-кількісний.
3. Указати розряд за будовою: простий, складний, складений.
4. Визначити граматичні категорії: відмінок, рід, число.
5. З'ясувати синтаксичну роль.
6. Особливості правопису.

 **Вправа 66.** Відредагуйте речення й обґрунтуйте зроблені виправлення.

1. Вітаємо Вас, шановний Андрій Миколайович, з семидесятиріччям (з газ.). 2. Сьогодні Україна вже не може похвалитися п'ятидесятидвомільйонним населенням (із газ.). 3. Дощі не вщухали троє діб (із газ.). 4. Перша поштова марка побачила світ у тисячу дев'ятисот сороковому році (із журн.). 5. Прагнемо бути якомога більш універсальнішою газетою, газетою для


всіх, для більшості, пам'ятаючи, що сьогодні родина передплачує, якщо може, звісно, одну, а не троє-четверо видань, як колись (із газ.). 6. Уже першого дня нового року нездужало 302 львів'ян (із газ.). 7. Через глобальне потепління, можливо, за пару років доведеться вдягати валянки (з газ.). 8. Довелося рахувати аж до чотириста (із журн.). 9. Черепаха живе біля треста років (з енци.). 10. Статутний капітал цього підприємства становить 54, 5 мільярд гривнів (із газ.). 11. Науковці підраховали, що серце людини на протязі року може скорочуватись до сорок мільйонів раз (із газ.). 12. З'явилася на місці події місцева поліція, заарештувала 4 чоловік демонстрантів. 13. Він рахується самим сильним студентом в нашій багаточисленній групі. 14. На протязі трьох днів на мій адрес надійшло два листа і відкритка.

## Займенник

 **Вправа 67.** Випишіть із тексту займенники, визначте, з якою частиною мови вони співвідносні. З'ясуйте розряд займенників та граматичні ознаки.

Тут він справді вдома; тут колись закопана його пуповина, якою прив'язано до світу скороминуще тлінне тіло – поміж цими гінкими сливками-дичками, котрі ростуть довкола – і попід дерев'яною батьківською хатою, обкладеною червоною цеглою, і в їхньому просторому садку, й за старим глиняним хлівом, уздовж огорожі над дорогою, і далі до межі, і за межею; навесні, тільки-но сходять зчорнілі, виснажені примхливим березнем сніги, і земля, пригріта першими весняними променями сонця, вранці на стежках і вздовж шляхів по краях починає підпливати водою, так наче якась невидима, але навдивовижу потужна і нестримна сила виштовхує їх на поверхню, і вище – до осяйного світла; ніким не саджені, невибагливі сливки щовесни дружно зацвітають, обливаючись сліпучим – аж очам боляче дивитися – біло-молочним намистом, і стоять хвилястою стіною, пишно красуючись перед усім предивним світом, такі ошатно-ніжні, врочисто-празникові, радіючи первісному диву буття і втішаючись швидкоплинній марноті; їхнє свято шаленого буйноцвіття триває зовсім недовго, чи не якийсь куций тиждень наприкінці квітня, другого місяця весни, – тоді, коли з полів, котрі розлого,


вільготно простяглися аж до Журбинців, дмуть теплі південні вітри, висушуючи землю і здіймаючи хмари піску, а сонце в полудень піднімається все вище й вище в чисті, вимиті щедрими весняними дощами небеса, вигріваючи видолинки і даруючи скупі надію земної радості кожній розквітлій квіточці й зеленому листочку, кожнісінькій найтоншій, найніжнішій травиночці, найменшій стеблинці, і вістуючи буяння розкішного літа, на згадку якого сливи рясно дарують – неодмінно щороку – солодкі синьобокі і жовтобокі плоди любові землі і неба... Тут спиняється час, тут він забуває про будь-яку марноту куцих, швидкоплинних днів, після яких на серці залишається хіба що осад гіркоти і притлумленого, тупого болю, забуває про нервові стреси, постійну зобов'язаність перед кимось і постійну необхідність щось робити, виконувати безкінечні обіцянки, котрі наздоганяють одна одну, лаштуючись у довжелезну чергу без краю без кінця, і повсякчас перебувати в якомусь стані, здавалося б, начебто нічим не мотивованої напруги, жити похапцем, вкрадьки, ніби позиченим у самого себе, і на якийсь непевний час, сповненим незрозумілих тривог і очікувань, зворохобленим тимчасовим життям (із газети).

 **Вправа 68.** Поясніть значення поданих фразеологізмів, складіть із ними речення. Випишіть займенники, визначте їх розряд за значенням.

Вірний собі; скрутити собі в'язи; забивати собі голову; землі під собою не чути, знайти себе; собі на умі; переломити себе; пробивати собі дорогу; брати своє; знати, як свої п'ять пальців; не по собі; за будь-яку ціну.

 **Вправа 69.** Провідмініайте займенники.

Свій, дехто, будь-хто, щось, абиякий, він, їхній, нічого, її, та, казна-що, я.


 **Вправа 70.** Запишіть правильно займенники (разом, окремо або через дефіс). Поясніть правопис.


Ні(з)ким, казна/чий, аби/хто, ні/котрий, де(з)ким, ні/хто, що/сь, ні(на)що, ні(з)яким, де(у)кого, стільки/то, ми/от, ані/чий, хтозна/чий, будь(з)ким.




 **Вправа 71.** Перекладіть українською мовою.

Прийти с ней, сделать вопреки ему, становится между тобой и ею, состояться благодаря ему, работать с ними, жить без нее, быть выше ее, все за исключением их, распорядиться насчет их, жить лучше их, стоять над всеми ими, в одном и том же месте, ни под каким видом.


 **Вправа 72.** Придумайте і запишіть по 5 речень із неозначеними і заперечними займенниками. Назвіть спільне і відмінне між займенниками на всіх мовних рівнях.


 **Вправа 73.** Розподіліть речення із займенниками **його, її, їх** на дві групи — з особовими займенниками і присвійними. Установіть смислові зв'язки займенників з іншими словами, визначте синтаксичну функцію всіх наявних у тексті займенників.

Не до жартів риби, коли її під жабри зачепили. 2. Не дивись на чоловіка, а на його діло. 3. Просились злидні на три дні, та чорт їх довіку викликає. 4. Біда здибає легко, а трудно її позбутися. 5. По горі не треба іти за море — його й дома вистачає. 6. Гірке його життя, як полин. 7. Правду кожний хвалить, та не кожний її любить. 8. Ластівка день починає, а соловей його кінчає. 9. Хоч чоловік убогий, та слово його тепле (нар. тв.).

 **Вправа 74.** З'ясуйте, у яких реченнях **що** є займенником. Відповідь обґрунтуйте.

Тим рак страшний, що ззаду очі. 2. Добрі зуби, що кисіль їдять. 3. У кого що болить, той про те й гомонить. 4. Те, що природа дала, ніяким милом не змиєш. 5. Є такі люди, що й солов'я не люблять. 6. Мудрий не все каже, що знає, а дуринь не все знає, що каже (нар. тв.).


 **Вправа 75.** Випишіть із газети /журналу текст на 200–250 слів, зробіть аналіз функціональних особливостей займенників у цьому тексті.

 **Вправа 76.** Зробіть морфологічний аналіз займенників за поданою схемою.

## Схема морфологічного аналізу займенника

1. Записати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму.
2. Установити розряд за значенням: особовий, зворотний, присвійний, означальний, вказівний, питальний, відносний, неозначений, заперечний.
3. Указати групу за співвідношенням з іншими частинами мови: з іменником, прикметником, числівником.
4. Визначити граматичні категорії: рід, число, відмінок.
5. З'ясувати синтаксичну роль.
6. Особливості правопису.

Останнє пленарне засідання дев'ятої сесії Верховної Ради України чинного скликання її спікер закривав із неабияким неприхованим почуттям радості та полегшення. Вперше за останні декілька місяців у нього з'явилася можливість дещо перевести подих, оговтатися й по можливості – набратися сил напередодні нового політичного сезону... Звісно, у будь-якого політика, який здебільшого звик виступати в якості гравця, що веде власну гру, отака роль викликала б обурення. Більше того, спікер звик бути «потрібен». І завжди вмів із цього (всякої ситуації) вдало користатися наперекір численним звинуваченням у конформізмі й пристосованості (Укр. правда).


 **Вправа 77. І.** Відредагуйте речення й обґрунтуйте зроблені виправлення.

У нашому класі є всякі учні. 2. Люба дитина потребує уваги й тепла (із газ.). 3. Свого товариша я не бачив уже десять років (із журн.). 4. Відомо, що розтягування строків сіви — це значні втрати майбутнього врожаю. Та, на жаль, цього дотримуються не скрізь (із газ.). 5. Дитячі голівки схиляються над акуратними квадратами на асфальті, в яких вони кольоровою крейдою зображують своє видіння світу (із газ.). 6. Якщо світло й надалі вимикатимуть, то про ніякі природи виробництва навіть не йтиметься (з газ.). 7. Коли перечитуєш мудрі тексти, написані редакторами й публіцистами поважних ЗМІ, зауважуєш, що кожен із них має іншу, дедалі більш похмурішу візію, що нас чекає в цьому столітті (із газ.). 8. Для капітального ремонту нам підійде любий матеріал.


**II. Подайте до російських конструкцій українські відповідники, зробіть висновки.**

Ожидать его, к которому часу, мечтать о чем-то, иними словами, спрашивать о них, переживать из-за него, все время, приблизиться к нему, гордиться собой, никто из нас, нечего сердиться.


## Дієслово

 **Вправа 78.** *Випишіть із тексту всі дієслівні форми. З'ясуйте, які з них змінні, а які незмінні.*


20 січня 2012 року в «Українській правді» була опублікована моя невеличка стаття під назвою «Моя мрія про Соборність». Деякі читачі прокоментували цю статтю. Здебільшого вони написали, що годі жити мріями – треба діяти, а один навіть зауважив, що в 1991 році був зроблений живий ланцюг від Івано-Франківська через Львів аж до Києва... Ми не змінимо ситуації на краще тільки засуджуючи та проклинаючи. Справжнє відродження нашого народу, з бажаним усіма справедливим порядком, може здійснитися (буде здійснюватися) лише тоді, коли між нами запанує справжня людяність. З християнської чи просто з людської точки зору, «тверде слово» дає протилежну реакцію: людина борониться і не виправляється. Натомість слова співчуття «жаль мені тебе» роззброюють навіть когось дуже злобного. Прочитайте Євангеліє і хай буде з вами Бог (із журн.).

 **Вправа 79.** *Визначте основу інфінітива та основу теперішнього (майбутнього) часу поданих дієслів. Пригадайте правило.*


Переходити, вступати, подивитись, засміятися, нагадувати, стояти, косити, жати, сіяти, конспектувати, тоншати, клеїти, витирати, колоти, стояти, хотіти, чути, плакати, садити.

 **Вправа 80.** *Установіть форму інфінітива та сформулюйте правило.*


Любиш, робив, роздаєш, зраділа, терпиш, мок, борешся, ріс, вирву, печеш, бажав, ходжу, закричав, постукала, розбудять, біг, муркочеш, муркотиш, колеш, стелиш.

 **Вправа 81.** *Випишіть із тексту дієслівні форми, визначте їх видове значення.*


Майже дев'ять років пройшло з того часу, як вийшла моя перша поетична збірка «Дзвінок у двері». За цей час багато чого змінилося в моєму світосприйнятті, що позначилось на творчій манері письма та якості текстів. Я не видавалася, бо не було спонсора. Безкоштовно видати книжку «нерозкрученому» поету можна тільки шляхом перемоги у літературному конкурсі для молоді. На сьогодні в Україні найбільш престижним вважається «Смолоскип». До речі, цього року я стала лауреатом. Зараз уже готується нова книжка. А розміщення поезії в Інтернеті дозволяє значно розширити коло читачів, дізнатися думки інших письменників та просто шанувальників. Читають мене і за кордоном, навіть пишуть невеликі рецензії на електронку. На жаль, я не можу відповідати на всі коментарі, але ціную кожен відгук. Про переваги електронних публікацій всім відомо, тому не скажу нічого нового: оперативність, широкий доступ, «живий» контакт, і... море смайликів. Мережа – це прекрасно! Про що Ваша майбутня книжка і де планується її публікація? Відкрию невеликий секрет: зараз я готую дві поетичні збірки (Укр. літ. газ.).

 **Вправа 82.** *Від поданих дієслів утворіть співвідносні видові форми, визначте мовний засіб творення. Чому такі форми утворюються не від усіх дієслів?*


Пригорнутися, прибирати, жаліти, милувати, женити, нездужати, чекати, телефонувати, поперемивати, задумувати, заробляти, учити, досипати, інформувати, конфіскувати, констатувати.

 **Вправа 83.** *Утворіть від поданих дієслів доконаного виду дієслова недоконаного виду за допомогою суфіксів.*


Заспівати, витягти, зігріти, оббити, випекти, розвинути, лягти, грюкнути, образити, махнути.


 **Вправа 84.** *Складіть речення, у яких подані слова були б перехідними і неперехідними. Відповідь обґрунтуйте.*

Вітати, обгорнути, визначити, співати, будувати, прокласти, купувати, доглядати, з'ясувати.


 **Вправа 85.** *Визначте стан дієслів. Відповідь обґрунтуйте.*

Цінність наукових і творчих здобутків О. Деко безперечна. Його наукові відкриття доповнюють та уточнюють багато аспектів історії української літератури. Зокрема, роман «Солов'ї співають на світанні» – перша спроба відтворити в художній літературі образ українського поета-романтика першої половини XIX століття Віктора Миколайовича Забіли (1808 – 1869), автора славнозвісних віршів «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку». Високу оцінку цьому твору дав корифей українського літературознавства Степан Крижанівський, відзначивши цілу низку важливих знахідок та уточнень стосовно фактів з життя і творчості Віктора Забіли... Якщо досі чимало відомостей про його життя будувалися лише на здогадах, уривчастих згадках, а то й зовсім не були ясними, то праця О. Деко «До біографії Віктора Забіли» («Рад. літературознавство», 1969, №6, с. 71—74) вносить у них повну ясність і визначеність. Автор добре «покопався» на «чорному дворі науки», в архівах та музеях, і ця праця принесла багато нових фактів... Архівні дані стверджують, що Забіла спочатку зустрічався з Любов'ю Михайлівною, бачився із сестрами Надією та Олександрюю... (Укр. літ. газ.).


 **Вправа 86.** *Випишіть із газет / журналів по 2 приклади на всі різновиди зворотних дієслів. Подумайте про стилістичні функції таких дієслів.*


 **Вправа 87.** *Визначте дієвідміну поданих дієслів за основою інфінітива. Поставте дієслова у форму 2 особи однини. Відповідь обґрунтуйте.*


Бідувати, колоти, муркотіти, муркотати, слати, брести, бродити, клекотіти, клекотати, іржати, бігти, біліти, білити, прати, мести, гоїти, стукотіти, стукотати, боротися, ревіти, досягнути, відвернути, полоти, старіти, різати, бурмотати, бурмотіти, заповісти, молоти, вишивати, хотіти, напувати.


 **Вправа 88.** *Визначте дієвідміну дієслів. Від двох дієслів кожної групи (на вибір) запишіть усі особові форми теперішнього (майбутнього) часу дійсного способу, форми наказового способу.*

Вирощувати, мовчати, розводити, дорожити, гризти, шкодувати, засуджувати, жити, повзти, гнутися, просити, зупинятися, світити, різати.


 **Вправа 89.** Утворіть усі особові форми одн. і мн. тепер. і майбут. часів від дієслів писати, бігти, колоти, намазати, побілити, гуркотіти, косити, сидіти.

 **Вправа 90.** Утворіть усі форми наказового способу від дієслів різати, ночувати, плести, відвідати, слати, їсти, волокати.

 **Вправа 91.** Утворіть усі можливі способові форми від дієслів робити, висловлюватися, запізнитися.


 **Вправа 92.** Знайдіть у поданих реченнях безособові дієслова; особові, ужиті в безособовому значенні; особові, у яких особа означена, узагальнена, неозначена. З'ясуйте їхню стилістичну роль.

1. Погнався за тим і за цим, а пішов ні з чим (нар. тв.). 2. Шукайте цензора в собі (Л. Костенко). 3. Не вірилося, що це сон (з журн.). 4. Той чоловік, якого я не знала, минув усі дороги і вокзали, втопив у морі весла і вітрила, та, щоб мені жилося неспокійно, приніс в дарунок ... лебедині крила (Г. Чубач). 5. Хилиться до вечора, проте спека не спадає (з журн.). 6. Народ не вибирають. Для нього і живуть, за нього і вмирають, ох, не тому, що він — найкращий на землі (Л. Костенко). 7. Зима довго не хотіла стелитися, а тоді як закуріло, завихрило — світу не видно. Котить, верне, нагортає перемети, заносить вулиці, хати (І. Гордієнко). 8. Уважно вдивляйтесь у прибережжя острова (з журн.). 9. Опустила в криницю відерце, зачерпнула з пісочком води. Рідний дім залишається в серці, як далеко від нього не йди (Г. Чубач).


 **Вправа 93.** Випишіть із тексту дієприкметники і слова, з якими вони пов'язані. Назвіть дієслівні і прикметникові ознаки кожного дієприкметника, виділіть формотворчий суфікс.


1. Не берусь внести ясність у це вічне запитання, бо й навіть Євген Маланюк, довго покружлявши над цією проблемою, дійшов, як на мене, до красиво висловленого, та все ж дещо загального висновку, що «поезія – це вірш, налаштований енергією, подібною до електричності» (з газ). 2. Анатолій Качан створив свій художній світ (із газ). Він дуже виразний, рельєфний, системно виявлений, його аура має високу консистенцію – і через те вона наділена вельми потужною здатністю настроювати душу (з газ). 3. Нещодавно відроджений театр української традиції «Дзерка-


ло» представив киянам прем'єру «Вій», що приурочується до 200-річчя Миколи Гоголя (з газ). 4. Однак далі події не дозволили здійснити ці настанови, й УУЗ не були скликані (з газ). 5. Уже Київ був залитий вишневим і каштановим цвітом (із газ). 6. По зруділих стернях, затканих бабиним літом, ми збирали останні квіти (із журн.). 7. Висохлий за літо ставок темнів під зеленим спраглим віттям (із журн.). 8. Дикий щавель, пересаджений на вигноєну землю, розрісся на всі боки (із журн.). 9. Йому в голову вдарила дивовижна приголомшлива думка (із журн.).


 **Вправа 94.** Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметників. Відповідь обґрунтуйте.


Настояти, виливати, спустити, зомліти, знепритомніти, прославляти, сидіти, здійснити, горнути, прогнати, повідомити, актуалізувати.

 **Вправа 95.** Складіть 10 речень із пасивними дієприкметниками, утвореними за допомогою різних суфіксів. Обґрунтуйте вживання формотворчого суфікса, назвіть граматичні значення дієприкметників.


 **Вправа 96.** Складіть 10 речень із активними дієприкметниками. Назвіть граматичні значення дієприкметників; дієслово й основу, від яких утворено дієприкметники.

 **Вправа 97.** Перекладіть конструкції українською мовою. Воспитывавшийся в тепличных условиях; внушающая сила медиа; ведущий способ; существующие отличия; знающий иностранные языки; обострившийся интерес; контактирующие языки; человек, остававшийся в бездействии; желающий помочь; продолжающий настаивать на том, что; привыкший к условиям; замедляющиеся темпы; господствующие общественные институты; взаимоотношения с окружающими; существующие показатели; растущие потребности; статья, содержащая ценные данные о.; стремящийся достичь; продолжающий утверждать; доминирующая тенденция; действующий закон; существующие ресурсы; фактор, закрепляющий тенденции; снижающийся уровень безработицы; исчезнувший симптом; движущая сила; преобладающая роль; повышающийся уровень жизни; упражнения, развивающие память.

 **Вправа 98.** Випишіть із газет / журналів 6— 7 речень, які б ілюстрували процес ад'єктивації та субстантивації дієприкметників.


 **Вправа 99.** Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Складіть із ними речення.

Окружающий мир, следующий через станцию поезд, следующий советам врача пациент, освещаемый вопрос, следующим выступает, употребляемое выражение, начинающий специалист, отдыхающие в лагере дети, вызываются следующие лица, ведущий специалист, соединяющие провода.


 **Вправа 100.** Випишіть із тексту дієприслівники і дієслова, від яких вони залежать.


Зустрівшись з режисером-патріотом театру Володимиром Івановичем Петранюком, я поцікавилась історією театру та новими виставами, які презентуватиме театр. Але дуже часто буває так, що молода людина, маючи неабиякі амбіції й талант, потрапивши в іменитий театр на довгі роки поринає у вторинні, а то й епізодичні ролі, позаяк усе там заточено під метрів (із газ.). 2. Під соусом органу установчої влади нам підсовують дорадчий орган при президенті, тим самим дискредитуючи саму ідею Конституанти. Цього разу влада збирається вкотре замилити очі Європі, запропонувавши нібито демократичний спосіб формування недієздатного «спеціального допоміжного органу». А тепер пригадаємо преамбулу: «спираючись на багатовікову історію українського державотворення», тобто законодавчі акти попередніх державних утворень України можна брати до уваги при ухваленні рішень (із журн.). 3. Євро, реагуючи на рішення ЄС, оновив семитижневі максимуми. У свою чергу, долар знизився проти основних конкурентів, досягнувши нових багатотижневих мінімумів в парах з євро, австралійським долларом і швейцарським франком, а також довгострокового мінімуму в парі з єною після того, як звіт по ВВП США показав зростання економіки у третьому кварталі вище прогнозів — плюс 2,5%. Дані за третій квартал показали істотне відновлення активності, враховуючи несприятливі умови на ринках (із газ.).



 **Вправа 101.** Утворіть від поданих дієслів усі можливі форми дієприслівників, складіть із ними речення. Відповідь обґрунтуйте.

Розповісти, перебороти, листуватися, вишити, слухати, сміятися, доїхати.

 **Вправа 102.** Випишіть із газет / журналів 6—7 речень із дієприслівниками, утвореними за допомогою різних суфіксів, назвіть граматичні значення.

 **Вправа 103.** Зробіть морфологічний аналіз усіх дієслівних форм за поданими схемами.

### Дієслово (особові та родові)

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму (інфінітив).
2. Особова чи родова форма.
3. Граматичні категорії: вид, перехідність/неперехідність, стан (для перехідних дієслів), спосіб, час (для форм дійсного способу), особа, число, рід (для форм однини минулого часу та умовного способу).
4. Дієвідміна.
5. Синтаксична функція.

### Інфінітив

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.
2. Граматичні категорії: вид, перехідність/ неперехідність, стан (для перехідних дієслів).
3. Дієвідміна.
4. Синтаксична функція.

### Дієприкметник

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність і початкову форму (інфінітив).
2. Граматичні категорії: вид, від перехідного чи неперехідного дієслова утворений, стан, час, число, рід (в однині), відмінок.

3. Від якої основи утворений (інфінітива чи теперішнього часу) і за допомогою якого суфікса.
4. Синтаксична функція.


### **Дієприслівник**

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.
2. Граматичні категорії: вид, від перехідного чи неперехідного дієслова утворений.
3. Назвати дієслово-присудок, що пояснюється дієприслівником.
4. Ознаки якого часу має.
5. Від якої основи утворений (інфінітива чи теперішнього часу) і за допомогою якого суфікса.
6. Синтаксична функція.

### **Дієслівні форми на -но, -то**


1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.
2. Граматичні категорії: вид, перехідність.
3. Синтаксична функція.

1. Подорожуючи різними країнами, у тому числі екзотичними, і спостерігаючи, як живуть люди в різних куточках планети, всякий раз задаюся одним і тим же питанням: чому ж ми досі «не спромоглися» налагодити своє життя? (з газ.). 2. Значне погіршення показників дозволило знизити вартість «Київенерго». Це зроблено цілеспрямовано. Ахметов придбав державні енергоактиви в 2—3 рази менше, ніж вони коштують навіть в аграрних африканських і латиноамериканських країнах. Аналогічним способом була занижена вартість і «Укртелекому». До моменту оголошення конкурсу з продажу 96% акцій цього ВАТ її керівництво цілеспрямовано (протягом 6 років) погіршувало фінансові показники компанії. 3. Не випадково нинішнє керівництво Фонду держмайна розгорнуло широкомасштабну пропагандистську кампанію, покликану переконати громадян, що ціна проданих об'єктів (починаючи з «Шахти Засядька», «Укртелекому», «Міжнародних авіаліній України», Київського ЦУМу, «Західенерго», «Київенерго», «Донецькобленерго», «Дніпроенерго») в сьогоднішніх умовах значно перевищує ринкову їх вартість (із газ.).

 **Вправа 104.** Знайдіть помилки й обґрунтуйте зроблені виправлення.


Вони боряться за чистоту нації (з газ.). 2. Нарешті її запросили на довгоочікуваний захід: приходіть, мовляв, будемо вам раді (з журн.). 3. Якщо ви їхали на машині і вас сильно труснуло, то вийдіть і подивитися на бампери (з журн.). 4. Телеканал «Студія 1+1» надала приблизно однакову кількість ефіру всім кандидатам у президенти (із газ.). 5. Доярки ходили поміж рядами корів, вилискуючи червоними спинами (з газ.). 6. Починаючи вечір, я спочатку була невпевнена у його необхідності (з газ.). 7. Граючи в лотерею, йому завжди щастить (із газ.). 8. Працюючи місяць, роман був завершений (з журн.). 9. Відпочиваючи, не забувайте здавати ключі від своїх номерів для прибирання (з газ.). 10. Я радив вам зробити цю заяву якомога швидше (з газ.). 11. Менше знаєш — краще спиш, більше знаєш — краще їсиш (із журн.). 12. Телефонні терористи все ніяк не можуть заспокоїться (з газ.). 13. Його постійно колять якимись новими препаратами, що начебто необхідні для покращення здоров'я (з газ.).

## Прислівник


 **Вправа 105.** Випишіть із тексту прислівники. Назвіть розряд прислівника за значенням.

1. Отже, віршувати я почав ще в школі, з молодших класів, трохи згодом друкував це в місцевій газеті (з журн.). 2. Улітку, на початку червня минулого року, на правах професора-візитента Варшавського університету я вперше прочитав кілька коротких курсів з лінгвопоетики для студентів-україністів, головно магістерської підготовки (з журн.). 3. То буде вельми оригінальна стаття, вона ще вище піднесе Тараса в очах редактора (з газ.). 4. Я поволі випростуюсь і піду собі далі подорожувати (з газ.). 5. Недавно, на презентації першого тому «Російського-українського словника» в 4-х томах, хтось з упорядників віч-на-віч обмовився словом, що під час укладання користувалися «Словником...» М. Уманця і А. Спілки за 1893 рік (із журн.). 6. Він крадькома босоніж прибіг до своєї коханої, щоб досхочу намілуватися любовою (з журн.). 7. Звичайно, мене чимдуж зацікавили перера-


ховані прізвища, позаяк в українському мовознавстві не так-то й багато знаних імен, а тут, виявляється, – облом... Уперше чую названих добродіїв, а мо' й добродійок (із журн.).

 **Вправа 106.** Складіть речення, в яких подані прислівники виступали б такими, що належать до різних розрядів за значенням.


Жарко, гаряче, світло, сонячно, очевидно, нарешті, спокійно, навпаки, природно, безсумнівно.

 **Вправа 107.** Розкрийте дужки і напишіть правильно подані прислівники. Сформулюйте правило.


Усього/на/всього, (з,с)під/лоба, сам/на/сам, день/у/день, по/трьох, на/трьох, в/третє, у/тричі, по/третє, на/зло, зо/зла, без/угаву, на/жаль, віч/на/віч, по/філософськи, як/от, як/найкраще, рік/у/рік, честь/честю, аби/як, де/небудь, в/нічию, по/шестеро, на/шестеро, по/шосте, коли/не/коли, рік/у/рік, (з,с)прожогу, до/речі, по/київськи, пліч/о/пліч, сам/на/сам, будь/що/будь, на/силу, на/диво, по/латині, без/устанку, з/давніх/давен.

 **Вправа 108.** Складіть і запишіть речення з поданими прислівниками і співзвучними з ними словами. Пригадайте, як називаються такі слова? Які критерії їх розрізнення?

По-старому — по старому; удень — у день; надвір — на двір; вп'ятьох — у п'ятьох; укупі — у купі; угору — у гору; по-нашому — по нашому; нарівні — на рівні; нарешті — на решті.

 **Вправа 109.** Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння прислівників.

Тихенько, низько, легко, міцно, гірко, високо, добре, солодко, веселенько.

 **Вправа 110.** Зробіть морфологічний аналіз прислівників за поданою схемою.

### Схема морфологічного аналізу прислівника

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.

2. Визначити розряд і групу за значенням: означальний (якісно-означальний, способу дії, кількісно-означальний) чи обставинний (місця, часу, причини, мети).

3. Ступінь порівняння для якісно-означальних.


4. Група за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відприкметниковий, відзайменниковий, відчислівниковий, віддієслівний, відприслівниковий).

5. Синтаксична функція.

6. Особливості правопису.

1. У приміщенні стає все темніше, пахне смаженим... (із газ.).  
 2. Ополудні я йду до моря і здаля бачу, що воно сміється, як маля (з журн.). 3. Зелений лист іще нівроку (з журн.). 4. Хлопець спідлоба понуро подивився на неї і замовк (із журн.). 5. Натовп зріс майже вдвічі (з газ.). 6. Вперше самостійно опрацювавши тему, журналісти все-таки припустилися дрібних помилок (із газ.). 7. Михайлик витягнув наперед руки і пішов назустріч батькам (із журн.).


## Прийменник

 **Вправа 111.** *Випишіть із тексту всі службові частини мови. Визначте їх частиномовну належність.*


1. Реформа освіти – одна із найдискусійніших реформ у сучасній Україні. Одні її хвалять, інші – безжально критикують. Закон «Про освіту» збурих навіть міжнародну спільноту. Концепція Нової української школи викликає багато запитань і породжує численні міфи. Їх активно поширюють деякі ЗМІ, не розібравшись до кінця у нюансах нововведень. «Медіакритика» вирішила проаналізувати публікації, які стосуються реформи освіти, у популярних українських інтернет-медіа і поділити їх за принципом соціальних мереж на раду і перемогу.

2. Журналіст, особливо телевізійник, щодня має справу з камерою, знімаючи сюжети. А от як його бачить кінокамера і як показують медійників на великих екранах, у фільмах? Чи сценаристи і режисери уповні розуміють усі тонкощі роботи у медіасфері, чи коректно висвітлюють роботу журналіста? Вирішили розібратися у цьому, проаналізувавши три кінострічки, де роз-


повідують про функціонування конкретних редакцій ЗМІ (з інтернет-видань).

 **Вправа 112.** *Визначте морфологічну будову і походження прийменників.*


З, на, заради, поряд, з-поміж, з-за, на відміну від, об, між, при, з огляду на.

 **Вправа 113.** *Складіть речення, у яких би подані слова і словосполучення ілюстрували явище препозитивації.*

Близько, протягом, коштом, шляхом, починаючи з, з погляду.

 **Вправа 114.** *Перекладіть словосполучення українською мовою.*

Идти по тропинке, плыть по течению, отпуск по болезни, по целым дням, вызывать по делам службы, инспектор по технике безопасности, по столовой ложке, чемпионат по футболу, дежурный по этажу, добрый по натуре, по прибытии поезда, сейчас без четверти восемь, получить в рассрочку, превратит в шутку, сказать в двух словах, идти за водой, говорит на трех языках, издеваться над тобой, при исполнении служебных обязанностей, согласно приказу, идти около часа, при жизни, необычный по вкусу.

 **Вправа 115.** *Зробіть морфологічний аналіз прийменників за поданою схемою.*

### **Схема морфологічного аналізу прийменника**

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.
2. Група: а) за будовою: простий, складний чи складений; б) за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відприслівниковий, віддієслівний).
3. Визначити, які смислові відношення виражає разом із керованим словом (просторові, часові тощо).
4. Особливості правопису.

Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставилися як до святині!. Про нього народ створив багато повір'їв і легенд, які мали

практичний і ритуальний зміст. Коли хтось знаходив на дорозі краєць, не можна було через нього переступати. Треба підняти, обтрусити й покласти на видному місці птахам. Не позичали нікому з дому хліб, коли йшли вперше сіяти, бо не вродить. Крихти зі столу ніколи не змітали на долівку, ретельно збирали й віддавали курям, а крихти свяченої паски — худобі і курям. На Прикарпатті сіяли їх по городу до схід сонця. Вірили, що від тих крихт виростають квіти марунки, які мають цілющі властивості (із журн.).



**Вправа 116.** *Відредагуйте речення. Поясніть виправлення.*

При старій владі не тільки у магазинах нічого не було... (з газ.). 2. Своїх героїв треба знати по іменам (із газ.). 3. Згідно сюжету стрічки, герої все одно мають одружитися (з газ.). 4. Домовленість можлива тільки при умові спільних поступок (із газ.). 5. Свідки по цій справі не хочуть з'являтися в міліцію (із газ.). 6. Стрічка засвідчує про добру тенденцію — знімати українські серіали. 7. Два рази в рік вони їздять за кордон (із журн.). 8. Винесено вердикт по київській справі (з газ.). 9. Контракт був розірваний по їх ініціативі (з газ.). 10. При вашій допомозі ми можемо виконати замовлення (з газ.). 11. Більша половина студентів поступила в Національний Університет «Львівська Політехніка» по результатам екзаменів, які вони здавали після підготовчих курсів. 12. В адрес директора були сказані багато хороших слів.

## Сполучник. Частка. Вигук



**Вправа 117.** *Складіть речення з поданими: а) сполучниками й однозвучними з ними сполученнями слів; б) частками й омонімічними словами. Назвіть критерії розрізнення омонімічних форм.*


Проте — про те, отже — от же, якщо — як що, щоб — що б, якби — як би, притому — при тому, зате — за те.



**Вправа 118.** *Випишіть із поданого тексту сполучники сурядності і підрядності; визначте групи за значенням.*


Є вірш – і, якщо в ньому згусток твоєї долі, це головне, решта – не суттєве. Поезія – в ідеалі своєму – така всевиснажувальна відкритість душі перед світом і людьми, що, як на мене, про-


сто несила чимось доповнювати «проказане вустами Евтерпи». Не розумію, коли дехто хвалиться рясним листуванням із читачами. Суджу, може, надуже категорично й різко, але... інакше не вмію. Не пригадую, щоб у селянській нашій родині перемивали коли-небудь очі в сусідських борщах. Батько, наспіх вечеряючи по п'ятнадцяти чи й вісімнадцятигодинній жнивній днині, бідкався, сердився й журився, що хтось там із його однобригadierників-трактористів бездушний до машин. Мати, як вдавалося відкряяти яку дещицю від домашніх, нещедрих далєбі, статків, скупю казала: «Віднеси-но гладущик молока тітці Катрі, у них корова саме переходжує». Доля моя нітрохи й нічим не різниться від доль нечисленних моїх політників, надто ж із східної околиці України, котрого віщувало осиротілим спустошеним селам уже близький, неймовірно трудний мир. ...Що скупю виходжу на люди, то це не примхливість. Таким уже вдався: можу зорієнтуватися, відібрати з написаного варте людських очей аж тоді, коли відчую в собі іншу нову творчу якість. Коли зрозумію: все, що кипіло й боліло в душі, минулося, мов одрубане, треба рости в іншу віть. Читачеві справді цікаво знати якусь третину написаного, що є суттю прожитого «циклу». Нащо йому й «проби пера» й «пошуки себе»? Доскіпливий, може, помітив, що майже нічого з дотеперішніх моїх журнальних публікацій – переважно у «Вітчизні» – не ввійшло ні до «Теорії крила», ні до «Теперішнього часу». Якщо формування першої збірчини мало залежало від автора, то вкладання «Теперішнього часу» цілковито на його сумлінні. Поезія – це час. Відтинок буття, необхідний для осмислення і пережиття в собі (і це передусім) усього, що зветься життям. Повеєнні труднощі закарбувалися рубцями так, що іноді, коли почнемо згадувати з матір'ю, як відкладав я на інший раз (свідомо) розполовинений крайчик важкого, як мило, хліба з перемеленого на жорнах бурякового насіння (за селом був насінницький радгосп), вона – до крутої сльози – не вірить моїй пам'ятливості: «Лишенько, тобі ж лише третій рочок тоді йшов!..» (із газети).

 **Вправа 119.** *Із наведених часток виберіть лише формотворчі й запишіть усі можливі граматичні форми, які можуть утворюватися за допомогою цих часток.*


Тільки, хай, ось, нехай, лише, ж, бо, би, майже, бодай, ні, саме, б, авжеж, хоч, ся, най.



 **Вправа 120.** Випишіть із газет/ журналів 10 речень, в яких є частки, і визначте, до якого розряду вони належать.

 **Вправа 121.** Прочитайте речення, знайдіть вигуки. Установіть групу за походженням і за значенням.

Ой Морозе, Морозенку, ой ти славний козаче, гей, гей! За тобою, Морозенку, вся Україна плаче (нар. тв.). 2. Тьху! Куди його чорти несуть проти ночі (М. Стельмах). 3. Ах! Стій! Він пригадав, де чув сей мотив (Г. Хоткевич). 4. Люлі-люлі моїй доні Юлі, трохи полюблюю та й заколисаю (нар. тв.). 5. Ой, журавлі, журавлики, так вони журиються, кру-кру-кру... (з газ.). 6. Ой вишеньки-черешеньки, червоні, спілі, чого ж бо ви так високо вирости на гіллі? (Леся Українка). 7. Дзелень, дзелень, пролунав останній дзвоник (із газ.).

 **Вправа 122.** Випишіть із поданого тексту сполучники, частки, вигуки і зробіть морфологічний аналіз за такою схемою.

### Схема морфологічного аналізу сполучника

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.

2. Група: а) за будовою: простий, складний чи складений; б) за походженням: первинний чи вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); в) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; г) за значенням: 1) сурядний: єднальний, протиставний, зіставний, розділовий, градаційний, приєднувальний; 2) підрядний: з'ясувальний, часовий, причинний, мети, умовний, порівняльний, допустовий, пояснювальний, наслідковий; д) за вживанням: одиничний, повторюваний, парний.

3. З'ясувати, що сполучає: члени речення чи частини складного речення.

### Схема морфологічного аналізу частки

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.

2. Група: а) за походженням: первинна чи вторинна (відзайменникова, відприслівникова, відсполучникова, віддієслівна); б) за будовою: проста чи складена.

3. Визначити функціональний розряд (фразова чи формотвірна), група для фразових (питальна, підсилювальна, заперечна, стверджувальна, вказівна, означальна, видільна, власне модальна, спонукальна).

### Схема морфологічного аналізу вигуку

1. Виписати слово, визначити його частиномовну належність.

2. Група: а) за будовою: простий чи складений; б) за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відзайменниковий, віддієслівний, від фразеологізмів).

3. Розряд за значенням: емоційний, імперативний (наказовий, спонукальний), етикетний, вокативний.

4. Власне вигук чи звуконаслідувальне слово.

1. О, країно, де мода захоплюватися чужим знову стає хворобою віку. Бідна країно умалення великих, світе понівечених, невизнаних, нереалізованих талантів, румовище понижених доль, знетямлених душ, вічних завидків, як же тебе не осудити і не затаврувати!?! (з газ.) 2. Іноді складається враження, що справжньої літератури в Україні немає, що все затопила попса, а ті, що пишуть, женуть ширвжиток, аби потрапити в добру кон'юнктуру. Ох-ох, справді, на видноті багато пересічі, навіть одвертої графоманії, що шокує, так звані «розкручені» тексти забуваєш на другий день після прочитання, якщо, звісно, спримаєшся їх перетравити (з газ.). 3. Я працював над нею саме в той час, коли Юрко іноді наїжджав до мене. Якимось ми разом відвідали майстерню скульптора Мердака, який тоді ще жив у Тернополі, мали гарне враження од його скульптур, принесли кілька світлин додому, а вечором я хотів би запропонувати Юркові разом проаналізувати їх (із газ.). 4. Нехай вони збираються в дорогу, а ми залишимося тут. 5. Оповідка фабульно проста й сюжетно невибаглива... загни сиділи по спеціальних вежах при великих шляхах і стежили, аби турецькі свати й купці не постраждали «від гайдуків та чорногорців, а від кого б іще!». Але Якуб Булюбаша не тільки вартував на своїй вежі, а він іще й співав. Та от «невдовзі з'ясувалося, що Якуб співає не тому, аби розвіяти самотність на Вигнішті, а

щоб заманити піснею жінок». Що було в його голосі, як каже оповідач, відомо лише жіночому вуху, та тільки не минали Вигнішта ні молоді, ні старі, ні шелихвістки, ні поважні матері сімейств. І от громада вирішує покласти такому безчестю край, запросивши для цієї справи зуха Вука Алексича. Можливо, те й знали, та я не запам'ятав, щоб про це розказувати (з газ.).

## Рекомендована література

1. Арполенко Г. П. Числівники української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Т. Х. Щербатюк. — К. : Наук. думка, 1980. — 241 с.

2. Баранник Д. Х. Морфологічні особливості числівника / Д. Х. Баранник // Укр. мова і літ. в шк. — 1968. — №6. — С.15—19.

3. Безпояско О. К. Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.

4. Білоусенко П. І. Прислівники часу в сучасній українській літературній мові / П. І. Білоусенко // Укр. мова і літ. в шк. — 1982. — №7. — С. 43—45.

5. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення / М. М. Богдан // Укр. мова і літ. в шк. — 1979. — № 1. — С. 69—75.

6. Борщ Е. Г. Особові значення дієслів минулого часу / Е. Г. Борщ // Укр. мова і літ. в шк. — 1974. — № 9. — С. 36—43.

7. Борщ Е. Г. Пряме й переносне вживання особових форм дієслів теперішньо-майбутнього часу / Е. Г. Борщ // Укр. мова і літ. в шк. — 1973. — №3. — С. 23—30.

8. Вакула В. Г. Категорія істот і неістот в українській мові / В. Г. Вакула // Укр. мова і літ. в шк. — 1965. — №6. — С. 19—25.

9. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.

10. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.

11. Возний Т. М. Структурно-семантичні групи дієслів у сучасній українській мові / Т. М. Возний // Укр. мова і літ. в шк. — 1976. — №3. — С. 27—31.

12. Волохина Г. А. Слова категории состояния — эквиваленты глаголов / Г. А. Волохина, З. Д. Попова // Рус. яз. в шк. — 1975. — №6. — С. 87—93.

13. Гамалій А. Т. Загальне поняття про сполучник / А. Т. Гамалій // Укр. мова і літ. в шк. — 1970. — № 3. — С. 60–62.
14. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів / К. Ф. Герман // Укр. мова і літ. в шк. — 1970. — №5. — С. 54–56.
15. Германович А. И. Междометия русского языка / А. И. Германович. — К. : Рад. шк., 1966. — 170 с.
16. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. — К. : Наук. думка, 1982. — 248 с.
17. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивзації в українській мові / Д. Г. Гринчишин. — К. : Наук. думка, 1965. — 112 с.
18. Грищенко А. П. Прикметники в українській мові / А. П. Грищенко. — К. : Наук. думка, 1978. — 207 с.
19. Дзендзелівський Й. О. Проніміналізація в українській мові / Й. О. Дзендзелівський // Укр. мова в шк. — 1955. — №1. — С.14–20.
20. Дудик П. С. Іменники з кінцевим -р в українській мові / П. С. Дудик // Укр. мова і літ. в шк. — 1969. — № 1.— С. 31–33.
21. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці й парадигматиці / А. П. Загнітко. — К. : УМКВО, 1990. — 130 с.
22. Загнітко А. П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. — К. : УМКВО, 1989. — 64 с.
23. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. — К. : Вища шк., 1991. — 80 с.
24. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) / А. П. Загнітко. — К. : ІСД, 1993. — 344 с.
25. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 436 с.
26. Загнітко А. П. Функції граматичних форм роду / А. П. Загнітко // Укр. мова і літ. в шк. — 1990. — №6. — С.50–54.
27. Иванова В. А. Способы определения падежа / В. А. Иванова // Рус. яз. в шк. — 1971. — № 1. — С. 31–36.
28. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. — К. : Вища шк., 1981. — 143 с.
29. Івченко М. П. Числівники української мови / М. П. Івченко. — К. : Вид-во КДУ, 1955. — 144 с.
30. Карпенко Ю. О. Друга відміна іменників / Ю. О. Карпенко // Укр. мова і літ. в шк. — 1984. — №11. — С. 29–34.
31. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння прикметників в українській мові / Ю. О. Карпенко // Укр. мова і літ. в шк. — 1960. — №1. — С. 7–13.

32. Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. — 1975. — №4. — С. 46—50.

33. Карпенко Ю. О. Третя відміна іменників / Ю. О. Карпенко // Укр. мова і літ. в шк. — 1974. — №11. — С. 17—26.

34. Карпенко Ю. О. Четверта відміна іменників / Ю. О. Карпенко // Укр. мова і літ. в шк. — 1972. — №10. — С. 23—33.

35. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1984.— 252 с.

36. Кобилянський Б. В. Залишки коротких прикметникових форм у сучасній мові / Б. В. Кобилянський // Укр. мова і літ. в шк. — 1970. — №6. — С. 83—84.

37. Ковалик І. І. До питання про поняттєві і мовні категорії / І. І. Ковалик // Мовознавство. — 1987. — №1. — С. 15—20.

38. Ковалик І. І. Про власні і загальні назви в українській мові / І. І. Ковалик // Мовознавство. — 1977. — №2. — С.11—18.

39. Ковалик І. І. Про лінгвальні категорії, їх властивості і види / І. І. Ковалик // Мовознавство. — 1980. — №5. — С.10—13.

40. Колодяжний А. С. Прийменник /А. С. Колодяжний. — Харків : Вид-во ХДУ, 1960. — 166 с.

41. Корольова Т. М. Механізм взаємодії лінгвістичних засобів при передачі модальних значень / Т. М. Корольова // Мовознавство. — 1989. — №2. — С. 55—58.

42. Крижанівська Н. О. Займенники і частки займенникового походження / Н. О. Крижанівська // Укр. мова в шк. — 1957. — №1. — С. 3—6.

43. Крижанівська Н. О. Короткі форми прикметників в сучасній мові / Н. О. Крижанівська // Укр. мова в шк. — 1960. — №1. — С.13—19.

44. Крижанівська Н. О. Частки в українській мові / Н. О. Крижанівська // Укр. мова і літ. в шк. — 1962. — №6. — С. 7—11.

45. Кучеренко І. К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови / І. К. Кучеренко // Мовознавство. — 1967. — №4. — С. 12—20.

46. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника / І. К. Кучеренко // Мовознавство. — 1973. — №3.— С.12—23.

47. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. — К. : Вид-во КДУ, 1961. — Ч.1. — 172 с.

48. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. — К. : Вища шк., 1983. — 264 с.

49. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. — К. : Рад. шк., 1974. — 184 с.
50. Мацько Л. І. Звуконаслідувальні слова в українській мові / Л. І. Мацько // Укр. мовознавство. — 1981. — Вип. 9. — С. 9—17.
51. Мацько Л. І. Інтер'єктивация в українській мові / Л. І. Мацько // Укр. мовознавство. — 1979. — Вип. 7. — С. 21—26.
52. Мацько Л. І. Семантика вигуків і звуконаслідувань / Л. І. Мацько // Укр. мова і літ. в шк. — 1985. — №2. — С. 56—62.
53. Мельничук О. С. Історичний розвиток функції і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — Т. 3. — С. 124—194.
54. Милославський І. Г. Вид дієслова в системі граматичних характеристик російської мови / І. Г. Милославський // Мовознавство. — 1989. — №1. — С.10—15.
55. Муқан Г. М. Морфологічна будова і способи творення прислівників / Г. М. Муқан // Укр. мова і літ. в шк. — 1983. — №10. — С. 33—37.
56. Недбайло Л. І. Граматична категорія числа в абстрактних іменниках / Л. І. Недбайло // Укр. мова і літ. в шк. — 1968. — №4. — С. 23—25.
57. Новичкова Р. М. Про особливості вживання імперативних форм / Р. М. Новичкова // Мовознавство. — 1979. — №3. — С. 56—61.
58. Пентилюк М. І. Стилiстичні особливості числівників / М. І. Пентилюк // Укр. мова і літ. в шк. — 1980. — №1. — С. 53—58.
59. Півторак П. Форми інфінітива в українській мові / П. Півторак // Мовознавство. — 1968. — №4. — С. 25—36.
60. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. — К. : Вища шк., 1978. — 107 с.
61. Русанівський В. М. Дієприкметники і слова дієприкметникового походження / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ. в шк. — 1968. — №8. — С. 28—36.
62. Русанівський В. М. Означальні, предикативні та модальні прислівники / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ. в шк. — 1967. — №4. — С. 22—26.
63. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1971. — 315 с.
64. Самійленко С. П. Категорія роду / С. П. Самійленко // Укр. мова і літ. в шк. — 1965. — №10. — С.15—24; 1966. — №5. — С. 15—22; №11. — С.22—28.

65. Самійленко С. П. Суплетиви в сучасній українській мові / С. П. Самійленко // Укр. мова в шк. — 1961. — №2. — С.15–27.
66. Симонова К. С. Функції стверджувальних часток / К. С. Симонова// Укр. мова і літ. в шк. — 1980. — №11. — С. 18–22.
67. Сич В. Ф. Заперечні займенники / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. — 1980. — № 3. — С. 24–30.
68. Сич В. Ф. Особові та зворотний займенники / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. — 1976. — №4. — С. 29–37.
69. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. — 1984. — № 10. — С. 28–32.
70. Сич В. Ф. Присвійні займенники / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. — 1982. — №2. — С.39–43.
71. Скиба Ю. Г. Частица как служебное слово / Ю. Г. Скиба. — Черновцы : ЧГУ, 1958. — 100 с.
72. Слинько І. І. Сполучник чи сполучне слово / І. І. Слинько// Укр. мова і літ. в шк. — 1987. — №4. — С. 31–36.
73. Смагленко Ф. П. Про дієслівну категорію стану та активні й пасивні конструкції речення / Ф. П. Смагленко // Укр. мова в шк. — 1962. — №3. — С. 22–27.
74. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук думка, 1969. — 588 с.
75. Томіліна Г. Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників / Г. Я. Томіліна // Укр. мова і літ. в шк. — 1971. — №4. — С. 32–36.
76. Тронь К. Л. Нестягнені форми прикметників в українській мові / К. Л. Тронь// Укр. мова і літ. в шк. — 1972. — №7. — С. 33–35.
77. Франчук В. Ю. Перехід відносних прикметників у якісні / Ф. Ю. Франчук// Укр. мова і літ. в шк. — 1964. — №12. — С. 21–25.
78. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. — Харків : Вид-во ХДУ, 1960. — 124 с.
79. Чепель В. С. Кличний відмінок в українській літературній мові / В. С. Чепель // Укр. мова і літ. в шк. — 1971. — №11. — С. 25–28.
80. Чернецький В. К. Вживання збірних числівників у сучасній українській мові / В. К. Чернецький // Укр. мова і літ. в шк. — 1976. — №2. — С. 29–38.
81. Чернецький В. К. Лексико-граматичні групи множинних іменників / В. К. Чернецький // Укр. мова і літ. в шк. — 1971. — №4. — С. 37–39.
82. Шевчук О. С. Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові / О. С. Шев-

чук// Семантика і функції граматичних структур. — К. : УМК ВО, 1991. — С. 38—50.

83. Шевчук О. С. Семантичні можливості граматичних форм числа в українській мові / О. С. Шевчук // Парадигматика і синтагматика граматичних структур. — К. : НМК ВО, 1992. — С.76 — 85.


84. Шевчук О. С. Творення дієслівних видів у сучасній українській літературній мові /О. С. Шевчук // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць. — К. : НМК ВО, 1992. — С. 57 — 63.




# СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

---

## Словосполучення


 **Вправа 1.** *Випишіть із тексту словосполучення. Подумайте, чим словосполучення відрізняється від речення.*

Працівники Інституту мовознавства Академії наук УРСР розробляли норми та рекомендації щодо вживання українських слів. «Руслом, яким мала рухатися українська літературна мова, стала п'ятитомна академічна «Сучасна українська літературна мова», а пізніше 11-томний «Словник української мови». У радянські часи з української мови прибирали слова, які указували на її оригінальність та засвідчували відмінність від російської. Казали, що очищають мову від архаїчних, застарілих та штучних елементів і канцеляризмів. «Серед іменників у часи тоталітаризму «до стінки» поставили традиційні українські звертання «добродій» і «пан». Перше слово вважалося таким, що мало негативний зміст і використовувалося «у націоналістичних колах за рубежем». Використовувати його можна було тільки в іронічному контексті ... Також утисків зазнало й слово «рація» (разом із висловом мати рацію – «діяти, думати правильно, слушно»). Замінником цього вислову визначали кальку з російської «бути правим». Слово «рація» («розумна підстава, обґрунтування чого-небудь») прийшло в нашу мову з латинської. Оскільки російська цього слова не мала, його спіткала доля решти репресованих (із інтернет-видань).


 **Вправа 2.** *З'ясуйте, які наведені контексти не є словосполученнями. Відповідь обґрунтуйте.*

Дуже холодно, до тебе, прилетіли птахи, буду лягати спати, пустити червоного півня, день і ніч, найбільш талановитий


студент, сідайте та й поїдемо, біля млина, крізь вікно, згідно з наказом, не тільки щастя, упродовж століття, не друг, а ворог; ловити ґав, зробіть же, досі не зроблений.

 **Вправа 3.** *Перекладіть словосполучення українською мовою. Поясніть різницю в граматичному оформленні, прокоментуйте відмінності в національній специфіці мови.*


Выше брата, издеваться над кем, извините меня, благодарить кого, тетрадь по украинскому языку, нанести урон, предпочесть кого кому, не слышать лекцию, болей гриппом, смеяться над кем, заведующий кафедрой, бить по окнам, четыре мальчика, отправить по адресу, спускаться по ступенькам, готовить по рецепту.

 **Вправа 4.** *З'ясуйте тип словосполучення за будовою (просте чи складне). Відповідь обґрунтуйте.*

Навколо нового корпусу, побачити чорного лебедя, віддати життя за Батьківщину, довго топтати ряст, дівчина з русою косою, хлопець з кирпатим носиком, стати на коліна перед ворогом, стати на коліна перед матір'ю, пальто зеленого кольору, хатка на курячих ніжках, жінка років сорока, писати з великої літери, час великих тривог, картина відомого художника.

 **Вправа 5.** *Визначте тип словосполучень за морфологічним вираженням стрижневого компонента. Який різновид синтаксичного зв'язку (узгодження (повне/неповне), керування (сильне / слабе), прилягання, кореляція) встановлюється між компонентами словосполучень?*

Повернути праворуч, розмовляти з друзями, бігти стежкою, приїзд матері, мандрівка в гори, дуже веселий, хтось із нас, трое з двадцяти, читати книгу, сів спочивати, прошу сідати, пісня Кобзаря, їхати до Харкова, прочитати лекцію, врятувати життя синові, студентка-відмінниця.

 **Вправа 6.** *Визначте тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучень (об'єктні, атрибутивні, адвербіальні, комплективні, суб'єктні).*

Написано професорами, десяток курей, бажати успіху, дуже голодний, обличчя дівчини, сторінка журналу, довідатися про

здоров'я, кава по-турецьки, вечірня година, глечик молока, надія повернутись.



**Вправа 7. I.** Зробіть аналіз словосполучень за поданою схемою.

### Схема аналізу словосполучення

1. Визначте стрижневе і залежне слово.
2. Назвіть тип словосполучення за характером вираження стрижневого слова.
3. Укажіть тип словосполучення за структурою.
4. Укажіть відношення між компонентами словосполучення.
5. Позначте тип синтаксичного зв'язку у словосполученні.
6. Назвіть засоби оформлення зв'язку.

#### Наприклад: *Вітчизні служити*

1. Стрижневе слово – *служити*, виражене інфінітивом; залежне – *Вітчизні*, виражене іменником.
2. Вербальний (вербально-субстантивний).
3. Просте.
4. Об'єктні відношення.
5. Керування дієслівне, безпосереднє, слабке.
6. Форма залежного компонента – Дав. відм.


Гірський ліс, мама моя, далеко від хати, будувати дім, бажати успіху, здатність учитися, хтось із нас, шлях праворуч, щасливий день, виконаний обов'язок, здатність радіти, дивовижні місця, близько від берега.

**II.** *Випишіть із українськомовної преси 10 словосполучень та зробіть повний синтаксичний аналіз.*

**III.** *Перекладіть українською мовою.*

Поехать в город, в прошлом месяце, ухаживать за больным, идти по берегу, при всякой погоде, при одной мысли об этом, ходит за грибами, аннотация книги, 10 гривен в день, купить в рассрочку, в те времена, смеяться над другом.


## Просте речення

 **Вправа 8.** Прочитайте текст. Визначте типи речень за такими основними граматичними ознаками, як предикативність, модальність, інтонація та смислова завершеність.

Природа щедро обдарувала Україну: найродючіші у світі ґрунти, сприятливий клімат, багаті поклади корисних копалин, повноводі ріки, ліси з цінними породами дерев – усе це могло б зробити Україну найпривабливішою у світі... Але є на нашій землі дивовижні місця, що потребують уваги й турботи. Ви, мабуть, теж знаєте такі?


У селі Диканька Полтавської області розташований унікальний бузковий гай. Нині він, на жаль, перебуває в дещо занедбаному стані, але в травні на це ніхто не зважає: п'янкий, дивовижно духмяний аромат і цвіт бузку зачаровують навіть найвибагливішого гостя. За переказами, гай був закладений Василем Кочубеєм для його хворої на астму доньки Ганни. За його наказом з усього світу до колишнього глиняного кар'єру привезли понад сто видів бузку. Висадили дорогоцінні кущі та плекали їх садівники з Чехії. Білий, фіолетово-синій, рожевий, темно-червоний, сріблясто-сірий – усі кольори бузку просто не перелічити! Гуляючи алеями парку та вдихаючи чарівний аромат, Ганна почувалася б значно краще.

Але після подій 1917 року бузковим гаєм ніхто не опікувався, тому багато кущів просто вимерзло. Донині збереглися лише кілька видів бузку, що розрослися по всій території кар'єру (з інтернет-видання).

 **Вправа 9. I.** Визначте тип речень за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).

Як не любить землі моєї мову? Як жить, її не знавши, без стида? (Н. Шутенко). Зніми мені легенькою рукою сніжинку із брови, а з серця – лід поважності, печалі, супокою, всього, що я надбав за стільки літ (Д. Павличко). Є слово, з яким людина не розлучається ніколи. Це – ймення твоє (І. Вихованець). Хіба за мою щирість ви могли б перестати поважати мене? (з газ.). А хтось візьми та і пусти чутку (М. Стельмах). Хай плаче серце, хай гіркий той трунок доп'єш до дна, – та річ уже не в тім, бо все життя – останній поцілунок у темну ніч в наметі золотім (з газ.).


**II. Напишіть твір-мініатюру «Совість – це глядач та суддя доброчесності». Випишіть із твору 10 словосполучень (на вибір) та зробіть їх повний синтаксичний аналіз.**

 **Вправа 10.** Пригадайте критерії розрізнення та схарактеризуйте речення за будовою (прості / складні).


Невимовно прекрасний парк, закладений Станіславом Потоцьким у 1796 році в місті Умань на Черкащині, було створено на прохання його дружини Софії й на її честь названо «Софіївкою». Ідею створення парку в романтичному стилі як ілюстрації до грецьких і римських міфів подала вона сама. На втілення планів подружжя Потоцьких знадобилося десять років, але сам засновник не дожив до повного розквіту цього райського куточка.

Тут гармонійно поєднано кожен з елементів. За задумом автора, чарівний парк мав бути втіленням античної міфології. Так на світ з'явився водограй «Змія» з міфу про троянців, критський лабіринт, джерело «Натхнення», що нібито утворилося від удару копита крилатого коня Пегаса. У «Софіївці» тече своя підземна річка Ахеронт, по якій, за легендою, Харон перевозив душі померлих у царство п'їтьми. Переказують, що Софія любила плавати нею у зворотному напрямку, таким чином неначебно омолоджуючись.

Упродовж року парк відкритий для всіх, хто прагне подивитися на цей дивовижний витвір любові, природи і людей. Але найкраще відвідати «Софіївку» в червні (з інтернет-видання).


 **Вправа 11.** Пригадайте критерії розрізнення простих двоскладних й односкладних речень. Побудуйте з поданими словами прості двоскладні речення, з'ясуйте їх тип за метою висловлювання.

Любити, думати, вірити, творити, мріяти.


 **Вправа 12. I.** Розмежуйте односкладні та двоскладні речення, з'ясуйте, чим вони відрізняються.

1. Хтось із бійців затягнув пісню. 2. Пахло талою землею. 3. Пахне істиною хліб. 4. Життя – єдина мить. 5. Сватають мене. 6. Курчат лічать восени. 7. Скарги зойк несеться в море. 8. Остап з Соломією звернули з шляху на поле. 9. З журбою радість обнялась. 10. Прожити вік – не поле перейти (з худ. літ.).


**II.** *Уявіть себе науковим редактором, який готує до перевидання «Кобзар» Тараса Шевченка і прагне, щоб творчість українського поета зацікавила сучасну молодь. Напишіть передмову до такого перевидання «Кобзаря». Ця передмова має бути адресована сучасним молодим читачам, які прагнуть по-новому, не в дусі радянських штампів відкрити для себе творчість геніального поета. Самостійно доберіть і запишіть заголовок до свого тексту.*

 **Вправа 13.** *Що називається предикативною основою речення? Визначте предикативну основу наведених речень, схарактеризуйте засоби її вираження.*

Григорій Сковорода народився в селі Чорнухах, що на Полтавщині. Батьки й гадки не мали, що колись він стане філософом і поетом, гордістю українського народу. Хлопчик зростав серед чудової природи, ріс міцним, кмітливим, обдарованим музично. Улітку цілими днями просиджував біля річки, милуючись її красою. Весною село потопало в морі білого цвіту вишень і слив, за селом тягнулися дубові гаї, а між ними, скільки сягає око, безкраї поля, порізані балками та глибокими ярами, по яких протікали струмочки. Гриць любив ходити в поля, слухати жайворонка, дзюркотливу мову струмка. А понад усе йому подобалося оглядати все навколо з висоти круглих стародавніх могил, яких так багато було на околицях рідного села. Багатство звуків і барв лісу й степу захоплювали душу й уяву хлопця. Ці дитячі враження залишилися для нього незабутніми на все життя. Пізніше вони стали основною темою багатьох його поетичних творів (з інтернет-видання).


 **Вправа 14.** *Побудуйте прості двоскладні речення, у яких наведені дієслова можуть бути або підметом, або присудком. Прокоментуйте, які типи підметів і присудків ви утворили.*

Бажати, любити, жити, вірити, творити.

 **Вправа 15.** *Визначте предикативну основу. Назвіть усі можливі типи підметів і присудків. З'ясуйте тип (різновид) підмета і присудка, а також спосіб їх морфологічного вираження.*


Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою (М. Коцюбинський). 2. Командири під шнур розбивали майданчики для майбутніх палаток. 3. Це була не робота, це був

якийсь бенкет будування, віртуозна творчість зголоднілих за працею рук. 4. Кожен прагнув виявити свій духовний хист. 5. Уже офіцер став електриком, сержант обернувся теслярем, а снайпер – художником (О. Гончар). 6. Ну, хай же він не супиться і веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього ладна мандрувати хоч на край світу. 7. Тільки вночі Остап з Соломією зважились податися на берег. 8. Соломія не відривала очей від берега. 9. Там над водою купка людей лагодилась сідати у човен (М. Коцюбинський). 10. Він провів поглядом постать жінки і тільки тепер починає розуміти, що в ній спалахнув не хвилиний гнів, а залягли віки селянського досвіду (М. Стельмах).

 **Вправа 16. I.** Пригадайте правило та поставте, де потрібно, між підметом і присудком тире. З'ясуйте тип підмета і присудка. Поясніть відповідь.


1. Боятися смерті на світі не жити (нар. тв.). 2. Ніч мов криниця без дна (М. Рильський). 3. Любов до рідної мови найприродніше й найголовніше духовне начало людського життя (Д. Павличко). 4. Праця щастя (нар. тв.). 5. Жити означає любити (Ю. Мушкетик). 6. Одна з моїх улюблених передач «Світ живої природи». 7. День який нинішній наче вавилонське стовпотворіння! 8. Ти виняток, ти унікал, ти не від світу сього. 9. Нічне повітря густе й вогке, пахне землею та зів'ялим листям, я жадібно вдихаю його на повні груди, а повітря чомусь мало й мало (із творів Є. Гуцала).

**II.** Напишіть невеличку доповідь «Правила етикету». Уживайте речення, у яких між підметом і присудком необхідно ставити тире.


 **Вправа 17.** Випишіть із тексту односкладні речення. Визначте різновид односкладних речень, схарактеризуйте їх за способом вираження головного члена.

1. Поганому виду нема стиду (нар. творчість). 2. Труди і дні. Віки й епохи. Думки, спресовані в слова (М. Луків). 3. Чом не спиться убогому? (Т. Шевченко). 4. Кожній хвилі нема ж вороття (В. Сосюра). 5. Я тепер маю окремих світ (М. Коцюбинський). 6. З поганої трави не буде доброго сіна (нар. творчість). 7. Весни такої не було й не буде (Леся Українка). 8. Дорога. Ранок. Тиша (М. Рильський). 9. Печалі бронзове листя (Л. Костенко). 10. Про-

мерзлий шлях ... (Є. Плужник). 10. Усоте прославляю буйноту життя (Б.-І. Антонич). 11. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щиру нагороду (А. Малишко). 12. Гарячий мед лле сонце. Мрійно. Жарко (В. Коломієць). 13. Тої слави козацької повік не забудем (Т. Шевченко). 14. Нема краси в завзятості безсилій... (Л. Костенко). 15. Кому се так квітками, та вінками, та віттям гордеє чоло вінчають? (Леся Українка). 16. Не жаліли ні праці ні сили. До останку себе перелили В колоски, колоски, колоски (М. Луків). 17. За науку цілуйте батькам руки (нар. творчість). 18. Можна знайти в природі півтони, Можна життя спинити на півслові, Але нема в житті на півціни, Але нема в житті напівлюбові (А. Демиденко). 19. Світає, Господи, світає... (Л. Костенко). 20. Замело туманами, зарясніло мрякою (В. Симоненко).

 **Вправа 18.** Розмежуйте односкладні речення та неповні двоскладні. Визначте типи речень. Відповідь обґрунтуйте.

1. Брехня стоїть на одній нозі, а правда — на двох (нар. тв.).  
 2. Колос повний гнеться, а пустий — догори стирчить (нар. тв.).  
 3. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше – поважності (Остап Вишня).  
 4. Пообідали сухий хліб з сіллю (П. Мирний).  
 5. Для добрих друзів відчиняю дім (А. Малишко).  
 6. Щастя скоро покидає, а надія – ніколи (нар. тв.).  
 7. Візьмеш на долоню грудочку цукру – Ласунка вже на долоні. Вхопить передніми лапками цукор – і в рот (Ю. Збанацький).  
 8. Я в двері, а вона за мною в сад (М. Вовчок).  
 9. Мужай, прекрасна наша мово (М. Рильський).  
 10. З приїздом вас! (А. Тесленко).  
 11. Шила в мішку не сховаєш (нар. тв.).  
 12. Рости, міцній, моя Вітчизно, во ім'я щастя на землі (В. Сосюра).

 **Вправа 19. І.** Перепишіть текст, поясніть типи неповних речень у ньому та комунікативно-стилістичну доцільність їх уживання.


1. Він – слово, а Карпо йому – десятеро. 2. Людині треба з горем на люди. 3. Ай дитина ж то! Повновида, чорнява, голова, розумна. 4. Хвилини здаються тобі за години, години – за дні, дні – за роки. 5. Ні з місця! – гукнув Василь. 6. Веселий Кут осиротів. Без догляду, без призору почав пустіти та осуватися (П. Мирний). 7. І все то те... Душе моя, чого ти сумуєш? 8. На голові хустиночка, на руках дитина. 9. Чи винна ж голубка, що голуба



любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив? Сумує, воркує, білим світом нудить, літає, шукає, дума – заблудив. 10. Ну, хлопці, в дорогу! (Т. Шевченко).

**II. Визначте, які з речень є неповними. Схарактеризуйте їх за видами (контекстуальні, ситуативні, еліптичні).**

1. Тебе вечерею годуватимуть, а нам по бутерброду (Ю. Смолич). 2. А поглянь на себе. Рука як іроплан. Ти ж в люк не влізеш. З госпіталю? 3. Ми тобі добро, а ти – злом? 4. Але є тексти для запам'ятовування, а є – для забування. 5. Звідси поїдемо до резиденції Ягничка. Він запрошує. 6. – Ти! – заревів Агапіт. – Я віддам тебе... Я... я жажену тебе... Ти будеш у мене!.. 7. – Не треба про Ромео і Джульєтту, – попросив Шульга (П. Загребельний). 8. Знаєш, той пес... (Ю. Іздрик). 9. Ви на машині? 10. – Гайдн! – нарешті зрозуміла Олеся. – Ні, тридцять третьої сонати я не знаю. Але обов'язково знайду і вивчу! (Є. Кононенко). 11. Хихикнув і порвався йти, але потрапив у кущ кропиви й попик руку (В. Шевчук). 12. А фільм – про любов і нас, його нам крутила доля (А. Криштальський). 13. [Вона:] А ви гадаєте, ваша версія не абсурдна? [Він:] Один – один (Н. Неждана). 14. Лежала й дивилась узори на килимі (В. Даниленко).


 **Вправа 20.** Знайдіть у тексті прямі та непрямі додатки, з'ясуйте засоби їх вираження та зв'язок зі стрижневим словом.

Диктант – один з основних видів робіт при навчанні правопису. Це запис учнями сприйнятого на слух тексту, при якому необхідно правильно написати всі слова та розставити пунктуаційні знаки. Перевірочний та контрольний диктанти, які учні пишуть самостійно, дозволяють виявити пробіли у їхніх знаннях та виділити типові помилки з метою їх подальшої ліквідації. Найбільш ефективними є такі види диктантів:


а) попередній – проводиться при ознайомленні з рівнем володіння мовою учня – на початку роботи вчителя з новим класом або при знайомстві репетитора з новим учнем. Такий вид роботи дозволяє встановити, що учень знає, а що ні, і відштовхуватися від цього у подальшій роботі;

б) перевірочний – підсумовує вивчений за певний період матеріал, демонструє, наскільки учні його засвоїли. Також такий диктант допомагає вчителю визначити, наскільки ефективною є його методика викладання.

Написання диктанту потребує підвищеної уваги, концентрації, вміння співвідносити почуте з теоретичними правилами, вивченими раніше. Основна мета написання диктанту – формування в учнів навичок «бачення орфограми», тобто проблемного місця в написанні слова чи постановки знаку пунктуації, що тягне за собою необхідність згадати та застосувати відповідне орфографічне правило (з інтернет-видання).


 **Вправа 21.** *Випишіть із тексту обставини та схарактеризуйте їх за семантичним різновидом та морфологічним вираженням.*

На Січі бувало рідко, щоб зібрався увесь цех, усі двісті п'ятдесят чоловіків. Здебільшого блукали малими ватагами по зимівниках, по ярмарках. А зараз, обнизавши чотири ряди колод, сиділи просто на землі, стояли під куренем. Попереду, на нижній, найдовшій, колоді — кобзарі й бандуристи, трохи вище — мірники, сопілкарі, скрипалі, а вже далі — волинкарі, трубачі й усі інші, яким Сірко й назви не знав. Піввіку звікував на Запоріжжі, не одні підосви стоптав на цьому майдані, а й зараз йому вдивовижу, яким робом потрапляють у лад усі оці свистілки, басы, кози, дрімби, тимпани і бубни. Бо, oprіч усього, половина музикантів — сліпці. Цимбаліст був молодий, вибивав шпарко, і плечима підкидав, і бровами підморгував; і троє молодих скрипалів стояли плече в плече, довгі чуби повибивались їм з-під шапок, обличчя мали непроникні, смичками водили, наче шаблями (Ю. Мушкетик).


 **Вправа 22.** *У поданому тексті підкресліть означення. З'ясуйте їх тип (узгоджені чи неузгоджені). Знайдіть прикладки й означувані ними слова як члени речення. Укажіть, чим вони виражені. Поясніть роль прикладки в мовленні.*

1. Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів (Л. Костенко). 2. Старшина мінометної роти Вася Багіров був з тих людей, що для них війна давно вже стала звичайною справою (О. Гончар). 3. А друзі кажуть: нащо він тобі, цей кущ-дикун (М. Рильський). 4. Ріка Супій, і що там тої річечки? (Л. Костенко). 5. В довгому, покрученому ярку розкинулось село Семигори (І. Нечуй-Левицький). 6. Не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина годувать (Т. Шевченко). 7. А човен «Ластів-

ка», мов птиця, летить на крилах-парусах (В. Скоромовський).  
8. Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа – буйнії корали (Леся Українка).

 **Вправа 23.** *Запишіть словосполучення у дві колонки, знімаючи ризик: а) ті, що пишуться через дефіс; б) ті, що пишуться окремо. Поясніть написання.*

Риба/карась, ворон/птах, вітер/пустун, квітка/ромашка, нарцис/квітка, дуб/дерево, Дніпро/ріка, ріка/Дніпро, Полтава/місто, поет/початківець, журнал/«Київ», льотчик/Онищенко, Онищенко/льотчик, льон/довгунець, трава/звіробій, друзі/однокурсники, сніжинки/пушинки, деревій/трава, одуд/птах, птах/одуд, зима/лихоманка, мати/Катерина, Катерина/мати, батько/чабан, твір/опис, жук/короїд, рута/м'ята, ріка/Роставиця.

 **Вправа 24.** *Напишіть твір-мініатюру «Художнику немає скutih норм. Він – норма сам. Він сам в своєму стилі» (І. Драч). У творі використовуйте прикладкові сполуки.*

 **Вправа 25.** *Схарактеризуйте речення за такою схемою.*

### Схема аналізу простого речення

1. Визначте тип речення за будовою (структурою): просте (монопредикативне) / складне (поліпредикативне).

2. За характером предикативних відношень (стверджувальне / заперечне (загальнозаперечне чи частковозаперечне)).

3. За метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).

4. За характером предикативної основи речення та можливістю членування (односкладне (вказати його тип) чи двоскладне; членоване чи нечленоване).


5. За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення (поширені чи непоширені).

6. За наявністю обов'язкових членів речення (повне чи неповне (вказати його тип)).

7. За інтонацією (окличне / неокличне).

Із давніх-давен чарівні мелодії супроводжували різні обряди. Особливо яскравими серед обрядових пісень є колядки та щедрівки. Крім релігійної тематики, ці пісні возвеличують сили природи. Але найяскравіше в зимових піснях – це опис господаря, його родини та якнайщиріші побажання на наступний рік. «На щастя, на здоров'я, на новий рік, щоб вам родило ліпше, як торік!» – радісно вигукують колядники. І ми щиро віримо: так обов'язково буде!

Ці пісні ніколи не старіють. Вони завжди актуальні, миттєво вбирають у себе сучасні події. А мелодія нашого «Щедрика» стала всевітньо відомим символом Різдва (з інтернет-видання).

 **Вправа 26. I.** Зробіть повний синтаксичний аналіз простих речень (див. вище схему аналізу простого речення).


1. Лиш боротись – значить жить (І. Франко). 2. У лісі була тиша і пахло смолою. 3. Про Андрія забули й думати на селі. 4. Усі були такі поважні, бліді і рішучі. 5. Соломія усе старалася оддячити циганам за рятунок і захист. 6. І чому вона мусить так тяжко працювати за шматок хліба? 7. Ми знов всі троє сиділи в той вечір перед каміном (М. Коцюбинський).

**II.** Відредагуйте речення. Поясніть виправлення.


1. Комітет по захисту прав споживачів. 2. Це не що інше, як знуцання над малим бізнесом. 3. Реконструкція коштувала біля двадцяти тисяч гривень. 4. Прийшли діти до мене з відрами, лопатами й граблями, з учителькою та завучем школи. 5. Знання законів природи та їх відповідності законам суспільства надзвичайно важливе. 6. Щиро дякую вас, шановна аудиторія. 7. Навчання іноземній мові на сьогодні є дуже актуальним. 8. Більшість громадян, які прийшли на нараду, отримала повну інформацію про земельні проблеми. 9. Наша прем'єр-міністр прийшла останньою. 10. Виставка-продаж виправдав очікування загалу (з інтернет-видань).

**III.** Напишіть твір-мініатюру «Синтаксис – це елементарна гігієна думання» (О. Забужко).

## Просте ускладнене речення

 **Вправа 27.** У поданих реченнях підкресліть однорідні члени речення. З'ясуйте, яким членом речення вони виступають. Поясніть розділові знаки.

1. Пролітають над нами віки, лихоліття і хмарки. 2. Не живемо, а вибачаємось. 3. Тягнуться хмари – скривавлені крила – по травах, по обр'ю, по душі. 4. Ми пишем плугом, шаблею, мечем, піснями і невірницьким плачем (Л. Костенко). 5. Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом (О. Гончар). 6. Ти мене з дитинства підіймала, хліб дала з піснями солов'я, відвела доріг мені немало, земле, зореносице моя! (А. Малишко). 7. Люди стояли мовчки, похилившись, понуро прикипівши поглядами до попилиці (Ю. Смолич). 8. Холодний, різкий, північний вітер немилосердно бив в обличчя (М. Коцюбинський). 9. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (Г. Тютюнник). 10. У хаті стояв густий передсвітанковий морок (Г. Тютюнник).


 **Вправа 28. I.** Перепишіть речення, розставте і поясніть розділові знаки.

1. Жінка діти книжки все те не пускало його не давало йому вирватися на село (І. Нечуй-Левицький). 2. Учителі-словесники використовують різні технічні засоби а саме комп'ютер інтерактивну дошку проектор (із підручника). 3. Тут все і повітря і тиша і дерева сповнене такої сили що й сам мимоволі стаєш сильнішим (із газ.). 4. Луки гори пишні сади все зелене й припишкле (О. Гончар). 5. Усе в дитячій бібліотеці і гарно оформлена вітрина і плакати і виставлені новинки захоплює маленького читача (із газ.).

**II.** Перекладіть текст українською мовою, підкресліть однорідні члени речення. Поясніть розділові знаки.

Каждый организм живет в определенной среде. Наши предки за многие миллионы лет развития планеты приспособлялись к своему окружению – другим растениям, животным, климату, почве, температуре и влажности воздуха, солености воды. У них вырабатывался свой способ питания, привычка к той или иной пище, система защиты от неблагоприятных условий. Внешний облик животных и растений, функции отдельных их

органов также соответствуют определенным условиям жизни... Взаимоотношения организма с окружающей его живой и неживой средой – природой, немецкий биолог Э. Геккель назвал экологией (от греческого слова «ойкос» – дом, убежище). Так стала называться наука об условиях существования живых организмов. Экология изучает влияние на различные виды организмов отдельных элементов среды (із інтернет-видання).


 **Вправа 29. I.** Складіть речення, використовуючи подані словосполучення як відокремлені узгоджені чи неузгоджені означення. Поясніть розділові знаки.


1. Облитий місячним сяйвом. 2. Обставлений свічками з чистісінького воску. 3. Потомлена від спеки земля. 4. Ясний від усмішки. 5. Обсипані рясно сади.


**II.** Знайдіть однорідні члени речення, з'ясуйте, яким членом речення вони виступають.

1. Микола Вороний був талановитим поетом і критиком істориком і діячем українського театру глибоким знавцем світової драматургії перекладачем актором і журналістом (із журн.).


2. Світло хвилями летіє з неба сповнює повітря несито пожира тіні на землі загання їх під дерево куц у гущину (М. Коцюбинський).

 **Вправа 30.** Опишіть свого товариша, використовуючи відокремлені прикладки. Розповідь запишіть, поясніть розділові знаки.


 **Вправа 31.** Складіть п'ять речень зі сполучником **як**, що приєднує відокремлені і невідокремлені прикладки. Поясніть розділові знаки.

 **Вправа 32.** Доповніть речення так, щоб іменна частина складеного присудка стала відокремленою прикладкою.

1. Дніпро – найбільша річка України. 2. Колібрі – найменший птах. 3. Дівчина як калина.

 **Вправа 33.** Трансформуйте речення в конструкції, ускладнені відокремленими членами. За яких умов можлива така трансформація?


1. Дівчина розповідала плачучи. 2. Знесилений чоловік опускається на землю. 3. Весела і щаслива ватага дітей кинулася вниз до річки. 4. Митець заглиблюється в далекий і недосяжний світ (з інтернет-видань).


 **Вправа 34. I.** Доповніть речення компонентом, який можна було б класифікувати як відокремлений уточнювальний член речення. З'ясуйте його синтаксичну роль і морфологічне вираження. Поясніть розділові знаки.

1. Художник писав картину з натхненням. 2. Вранці він одержав повідомлення. 3. Літо стояло засушливе. 4. Хтось наближався до річки. 5. Вербка росте недалеко від води. 6. Вогник то згасав, то знову з'являвся.

**II.** Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть уточнювальні члени речення.


1. Хлопець успішно склав екзамен з усіх предметів у тому числі й з української мови. 2. Буваючи в різних місцях особливо в селах він цікавився звичаями українського народу. 3. Основним механізмом що дає змогу узгодити дії суб'єктів ринкової економіки є система цін або ринковий механізм. 4. Чистий дохід тобто різниця між доходом і витратою має назву прибутку. 5. Полімерами або високомолекулярними речовинами називають хімічні сполуки з великою молекулярною масою. 6. Витрати тобто гроші або кошти що пішли на виробництво продукції мають назву собівартості продукції. 7. Пізніше видобуток нафти та озокериту тобто гірського воску розпочався в промисловій столиці краю – Бориславі. 8. На березі по коліна у траві стоїть задумлива людина (з інтернет-видань).


 **Вправа 35.** Доберіть із українськомовної преси 10 простих речень, ускладнених відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Поясніть розділові знаки.

 **Вправа 36.** Перепишіть речення, знайдіть відокремлені обставини. Поставте розділові знаки і поясніть їх.

1. Пані Наталя тремтячими руками наляляла склянку чаю і розплюскуючи по дорозі подала студентові (М. Коцюбинський). 2. Закопавшись у книжки у своєму кабінеті працюючи


для своєї кафедри Дашкович давно не був у свого батька в своїй рідній Черкащині (І. Нечуй-Левицький). 4. Яюсь аж надто загадково висловлювався цей подорожній чемно уникаючи прямої і обволікаючи свою особу у велику якусь тайну (О. Гончар). 5. Холодна осінь лист зриває щоб м'якше падалось снігам а крихітка весну вітає вві сні всміхаючись квіткам (О. Олесь). 6. І ми жартуючи погнали чужі ягнята до води (Т. Шевченко).

 **Вправа 37.** Складіть 4–5 речень із відокремленими додатками, до яких уходять слова **крім, замість, за винятком**. Поясніть розділові знаки.


 **Вправа 38.** Виберіть із речень вставні конструкції. Схарактеризуйте їх за значенням, структурою, морфологічним вираженням. Розставте розділові знаки і поясніть їх. Подумайте, яке семантичне навантаження мають вставні конструкції в публіцистичних і художніх текстах.

I. Як відомо одним із негативних почуттів на жаль властивих людині є заздрість. Мені здається мало хто з нас може похвалитися тим що ніколи не хотів мати такий же гарний одяг чи велосипед чи друга чи оцінку як наприклад в однокласника. На мою думку заздрісна людина приречена на самотність. А це зрештою призводить до духовного падіння відокремлення від суспільства взагалі. Заздрість за спостереженнями психологів може звузити коло друзів зупинити наше моральне вдосконалення. Люди найбільш схильні до заздрості є з одного боку амбіційними а з іншого боягузами (з інтернет-видання).


II. За статистичними даними нині у галузі науки працюють 175 тисяч спеціалістів. Україна переживає очевидно найвідповідальніший і найскладніший період у розбудові не тільки держави а й оновлення освіти. І зважте що часу для таких змін у нас бракує. Точніше кажучи час тут категорія дещо умовна (з інтернет-видання).

 **Вправа 39.** Доберіть із поетичної мови 10 речень, що містять вставні конструкції. Відтворенню яких змістових відтінків (припущення, сумніву, упевненості, ствердження, пригадування тощо) вони сприяють? Поясніть розділові знаки.





 **Вправа 40.** Трансформуйте наведені прості речення у прості, ускладнені вставними і вставленими конструкціями. Поясніть, чим відрізняються вставні конструкції від вставлених.

1. Велике діло – добре слово. 2. Одна помилка завжди тягне за собою низку інших. 3. Феодосійська галерея стала своєрідною школою мариністичного живопису. 4. Від прямих ударів танки репалися і кидалися угору. 5. Мене завжди хвилюють птаці у вечірньому небі (О. Довженко).

 **Вправа 41.** Перекладіть вставні конструкції українською мовою. Якщо можливо, доберіть до них синоніми. Складіть із ними речення та з'ясуйте специфіку використання вставних конструкцій.

Как говорится, наконец, по мнению, наоборот, насколько я помню, другими словами, ясное дело, по слухам, по правде говоря, сделайте милость, следовательно, в частности, кстати, странное дело, может быть.

 **Вправа 42.** Поставте слова і словосполучення сивий Дніпро; Ілля; рідна мати; чиста душа; любов моя дитяча, Маша; Олег; учитель; Святий Отець; Галя, рибонька моя в кличний відмінок, уведіть їх у речення як звертання. Схарактеризуйте їх стилістичну функцію.

 **Вправа 43. I.** Складіть речення з наведеними словами так, щоб в одному випадку вони виступали звертанням, а в другому – підметом. Відповідь обґрунтуйте.

Квіти, Карпати, мрія, юність, рідні краї, друзі дитинства.


**II.** Поставте й поясніть уживання розділових знаків. Знайдіть і поясніть форми синтаксичної ускладненості речення (однорідні члени речення, вставні і вставлені конструкції, звертання тощо). Зробіть синтаксичний аналіз наведених речень.

1. У великій розкішно убраній килимами хаті зігнувшись над столом стояв товариш прокурора Шестрінний і розбираючи Телепневі бумага писав (Г. Тютюнник).

2. Народність і патріотизм гуманність і правдолюбство краса і велич поезії Шевченка глибоко увійшли в наше сьогоднішнє життя в культуру мистецтво та літературу (з журналу).

3. Яюсь аж надто загадково висловлювався цей подорожній чомно уникаючи прямоти й обволікаючи свою особу у велику якусь тайну (О. Гончар).


4. Морозний сніг блискучий та легкий здається падає на серце прямо (М. Рильський).

 **Вправа 44. 1.** *Перепишіть речення, розставте і поясніть розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний аналіз простих ускладнених речень.*

1. О земле втрачена явися бодай у зболеному сні і лазурово простелися пролийся мертвому мені! 2. Як син тобі доземно уклонюсь і чесно гляну в чесні твої очі і в смерті з рідним краєм поріднюсь. 3. Наснився син і море і лагуни і синій сміх і золотий пісок і твій кохана граціозний крок при самім березі. 4. Я єсьм Вітчизно я і ти (В. Стус). 5. Вони стояли мовчазні вдивляючись в далеке минуле своє і своїх батьків і линучи думкою в майбутнє (О. Довженко). 6. Блакитний час прикинувшись водою тече в піщаних чистих берегах (Є. Гуцало). 7. Микола замість панського лану вийшов на своє поле (І. Нечуй-Левицький). 8. Здається гори перевертав би й не чув втоми (М. Коцюбинський). 9. Брат ти мій яка холоднеча! (П. Мирний). 10. На сажень від кущів ріс тоненький у дві хлопчачі руки завтовшки бересток (В. Винниченко). 11. Він любив своє подвір'я на якому звікували батько батьків батько і казали прадід що перший і оселився тут на високому пагорбі. 12. У неділю з самого ранку в Степановому дворі вже вешталися люди родичі сусіди кухарки. 13. Далина дивилася з-поміж дерев помутнілим оком і в покорі плазували дорогами немов сірі вужі блискучі болотяні колії. 14. Мене везуть у царство трав річок і таємничих озер. 15. Відчуваючи брак твердої батьківської руки починала бешкетувати молодь. 16. У мене душа було піснями аж бринить. 17. На високих місцях поріс як джунглі сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами густими й задушливими. 18. Перепелиця пурхнула перед самою Харитою і тріпочучи короткими крилами ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке сите тіло. 19. Висока голова цього острова його довгий горбатий верх та відкинуті вперед дві довгі плескуваті скелі скидалися на голову й тіло якоїсь почвари що лігши впродовж Дніпра ще й простягла поперед себе дві дебелі лапи. 20. Воле моя світла не темній! 21. Вітрами виметене простяглося

в безкрайність поле. 22. Сашкові бувало страшенно хотілося малювати (з худ. літ.).


## Складне речення

 **Вправа 45.** Проаналізуйте речення за будовою (прості, прості ускладнені, складні), з'ясуйте відмінності між ними.


Наші предки в давнину, ще до запровадження християнства, зустрічали Новий рік весною, 1 березня. І в цьому був, очевидно, свій сенс. Язичники (так називали наших далеких пращурів за те, що вони вірували в чудодійство природних сил — сонця, місяця, блискавки, дерева, річки, озера) вважали, що з пробудженням природи має неодмінно народитися й Новий рік. Тому з приходом весни люди збиралися на галявах, співали, водили танки, грали в різні ігри, приносили дарунки добрим богам, щоб задобрити їх. Найпершим символом весни й Нового року вважалася верба. Це тому, що вона розцвітала найраніше.

Згодом, коли київський князь Володимир Великий запровадив на Русі християнство, Новий рік перенесли на вересень. Але ще не одне століття наш народ святкував новоріччя за старим звичаєм. Тому митрополит Феогностій вимушений був розповсюдити 1342 року новий наказ, яким зобов'язував усіх людей православної віри відзначати Новий рік лише у вересні.

Минав час. Уся Європа перейшла на римське літочислення. Виникла необхідність перенести Новий рік на січень і в нас. Із 1918 року ми святкуємо новоріччя з 31 грудня на 1 січня. За церковним календарем воно відзначається на 14 днів пізніше (В. Скуратівський).


 **Вправа 46.** Використовуючи різні сполучники сурядності, продовжіть речення так, щоб утворилися складносурядні речення. Поясніть розділові знаки.

1. Періодика продається переважно в кіосках... 2. Чи то солов'ї щебечуть... 3. Підведу усміхнене обличчя... 4. З теплого вирію прилетіли ластівки... 5. Вітер проймає до кісток... 6. Цвітуть білі вишні... 7. То мати нишком заплаче...


 **Вправа 47.** Прокоментуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами речень, що поєднують-

ся сполучником **а** (протиставні, зіставні, єднальні). Подумайте, у яких випадках можлива синонімічна заміна сполучника.

1. Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісни вгору білі долоні (О. Донченко). 2. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ... (М. Стельмах). 3. Дерева в садку вкрилися порохом, а новий ожеред соломи і зовсім затулив од двору садок (Петро Панч). 4. Хлопці і купалися, і дрімали, а сонце все ще високо стояло (В. Канівець). 5. Тимчасом ми ідемо й ідемо, а сонце котиться-котиться і розганяє хмару (М. Коцюбинський). 6. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови (М. Коцюбинський). 7. В горах, мабуть, живо прибуде повінь, а тоді трудне було би наше діло (І. Франко). 8. Андрій жартував, а серце його повнилось смутком (Ю. Мушкетик). 9. Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський). 10. Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко). 11. Ти потвора, а я красуня. Ти скоморох, а я герцогиня (А. Дімаров). 12. До неї долинає збуджений шепіт, а потім ледь чутно клацає замок у прихожій (І. Роздобудько). 13. Ви прийшли мене жаліти, а мені тієї жалості не треба (Г. Тютюнник).

 **Вправа 48.** Накресліть схеми наведених складносурядних речень. З'ясуйте засоби зв'язку та синтаксичні відношення між частинами складносурядного речення.

1. Багато сліз сама я пролила, Зате тепер навчилась шанувати Любов і мир родинного житла (Л. Костенко). 2. Мої очі закипали сльозою, проте хотілося слухати наспівування мамою цих тужних слів (В. Стус). 3. Під неділю або Чіпка в Грицька з матір'ю, або Грицько в Чіпка з Мотрею (П. Мирний).

 **Вправа 49.** Побудуйте складносурядні речення за наведеними схемами.


[ ] і [ ], та [ ].

І [ ], і [ ], і [ ].


Не лише [ ], а й [ ].

Чи то [ ], чи то [ ], а [ ].


Не тільки [ ], але й [ ].

 **Вправа 50.** Поставте в наведених реченнях розділові знаки і сформулюйте відповідне правило.

1. Сім літ мак не родив та й голоду не було (нар.творчість).  
 2. А німця скільки було вбито та й наших бережанських не обминуло (Є. Гуцало). 3. Бабуся приготувала для гостей смачні страви а також вона спекла великий пиріг розкладений на столі під вербами на святковій білій скатертині (Є. Гуцало). 4. На щастя ніхто не здивався і він дійшов до околиці а звідси вже було зовсім близько й до тітки Ониськи... (Є. Гуцало). 5. Але вона велика дівчина схожа чимось на античну каріатиду і це її мабуть пригнічує (О. Довженко). 6. Вартовий зрештою запропонував Духновичу перебратися під брезент але він вирішив терпіти киснути до кінця (О. Гончар). 7. І в серцевині баржі щось клацнуло можливо увімкнувся давно заіржавілий двигун або чомусь крутнулася вицвіла стрілка компаса (І. Роздобудько). 8. Сніги у дощі перейдуть І знову усе стрепенеться І жваві струмки потечуть І жайвір у небі зметнеться (М. Луків). 9. Чи то пташки ушухли чи то звірина причаїлась чи то малі комашки завмерли в травиці (М. Коцюбинський). 10. Нелегко на землі святі діла вершити Та сил для справ благих ніколи не жалій (М. Луків). 11. Щастя ж вам і не забувайте свою альма-матер! (О. Гончар).


 **Вправа 51.** За допомогою сполучника чи сполучного слова утворіть складнопідрядні речення. Відповідь обґрунтуйте.

1. Народ живе доти...
2. ...зранку виглянуло сонечко.
3. Я ж не знала...
4. Прожити треба так...
5. ... я ніколи не журився.
6. Люблю я тих...
7. ... студенти прийшли на першу лекцію.


 **Вправа 52.** З'ясуйте, які складнопідрядні речення належать до конструкцій розчленованої і нерозчленованої структури. Відповідь обґрунтуйте.

1. Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли. 2. У приймальній ректора, куди він зайшов, було повно людей. 3. Рум'янець горів на всю щоку, від чого лице здавалося червоним і стурбованим. 4. Шкірка на них (картопли-

нах) так пригоріла, що аж відстояла від серединок, рожевих та пахучих. 5. Ми з тіткою йшли вулицею швидко, аби встигнути вчасно до діда-кравця. 6. Екзаменатор був такий суворо-вимогливий, що ніхто не ризикнув навіть слово вимовити на повний голос. 7. Коли дощ вщухне, ми поїдемо. 8. Він отак би і виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші – без вогнів. 9. Климко переніс із гуртового барачного погребка ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь (Г. Тютюнник).

 **Вправа 53.** З'ясуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складнопідрядних речень, що приєднуються сполучним засобом **що**. Подумайте та поясніть, у яких випадках **що** виступає сполучником, а в яких сполучним словом. Яка синтаксична функція сполучних слів?

1. Здавна відомо, що заборонений плід найсолодший. 2. Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує. 3. Море так бадьоро хлюпає, що аж слухати любо. 4. Смереки так тісно збилися в купу, що трудно було пролазить між їх шершавими пнями. 5. Повітря було настільки прозоре, що з табору видно було чорне пожарище на південному схилі. 6. Ці місця стали дорогими для них уже тому, що тут ходили їхні хлопці, тут заліковували свої рани, звідси писали дівчатам листи. 7. Та не злічить віків, що встигли вже пройти. 8. Не писав я до тебе в останні два дні через те, що був у дорозі. 9. О, як потрібно вміти дорожити безцінним спадком, що дали віки. 10. Земля висохла так, що під ногами дзвеніла. 11. Ми вже так знали одне одного, що навіть думки одне одного вгадували безпомилково (з інтернет-видань).

 **Вправа 54.** Подумайте, чи завжди порівняльні конструкції можна класифікувати як складнопідрядні речення з підрядною порівняльною? Розмежуйте речення з порівняльними зворотами, що виконують функцію відокремленого члена речення, присудка, та складнопідрядні речення. Поясніть розділові знаки.


1. Писати треба так, наче пишеш останню свою річ у житті (Г. Тютюнник). 2. Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе сухий листок (Л. Українка). 3. Посипався як з решета наглий краплистий дощ, а далі полив як з відра (І. Нечуй-Левицький). 4. Вийшовши з вулички, Гнат наче впірнув у море білого світла (М. Коцюбинський). 5. Злу радість я чую в тім хорі, мов

згуби вони на нас кличуть (Л. Українка). 6. Дивлюсь, як простір гне свої підкови (Л. Костенко). 7. Я в любові, як в еміграції (Л. Костенко). 8. У горах Брянський, як командир, зустрівся з новими труднощами (О. Гончар). 9. Здавалося, ніби якийсь чарівник, як у казці, убрав дерева в щиро-золоті шати (із інтернет-видань). 10. Неначе десь повільно бродять гори і щось говорять, входячи до міста (І. Жиленко). 11. Лиш тіні фараонів золоті Неначебто пливають у міражеві і наганяють на пустелю жах (Т. Мельничук). 12. Зводишся і заглядаєш у розквітле обличчя соняшника, ніби хочеш у його усмішці прочитати відповідь (Є. Гуцало). 13. Він узяв парасолю і притулив до себе, мов скарб (Ю. Винничук). 14. Цвіт яблуневий капає на батькове лице, наче яблуні плачуть (Є. Гуцало). 15. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні (В. Винниченко).




**Вправа 55.** *Визначте типи складнопідрядних речень. Розставте й поясніть розділові знаки в них.*


1. А мені все розповідали як сонце купається темними ночами... (А. Яніта). 2. У мене зріла давно думка щоб поїхати до села і самому взяти необхідні зразки глини з самого кар'єру та повернутися відразу в майстерню (із газ.). 3. Я певен що кожна людина здатна на подвиг (О. Довженко). 4. Куди голова задумала то туди й ноги несуть (народна творчість). 5. Зраділи всі з'яві гостя бо він приніс так довго очікувані новини і нарешті сіли обідати (П. Лазорський). 6. Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу твого ми повік шанувати тебе будемо (Леся Українка). 7. Нехай життя момент і зложене з моментів ми вічність носимо в душі (І. Франко). 8. Вони наважились покинути небезпечне місце незважаючи на те що Остапові трудно було пускатися в далеку дорогу (М. Коцюбинський). 9. Аби не кайдани шаленіючи бряжчали щоб заглушити пісню Кобзаря (Л. Костенко). 10. Хлопці вийшли до села з заходу так що тепер їм не було чого боятись (Г. Тютюнник). 11. Де ще вчора хатки стояли білі сьогодні море котить свої хвилі (А. Яніта). 12. Хати біленькі виглядають мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють (Т. Шевченко). 13. Раптово все у лісі стихло від чого якимось тривожно стало на душі (В. Підмогильний). 14. У народі говорять що в цей час збереш то з тим і зиму проведеш (нар. мудрість).

 **Вправа 56.** Знайдіть зайве складнопідрядне речення (за різновидом підрядної предикативної частини). Зробіть синтаксичний аналіз цього речення.


1. І соромно мені, що руки порожні (М. Коцюбинський).  
 2. А що не було місця в тісній хаті, послалась баба доли (М. Коцюбинський).  
 3. Туман налив балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський).  
 4. Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти (Леся Українка).  
 5. Я сам, оскільки я хазяїн, осьде сяду (П. Тичина).  
 6. Пішла б і в неволю, аби доля прийшла (П. Мирний).


 **Вправа 57.** Проаналізуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними за різновидом, засобами зв'язку та семантико-синтаксичними відношеннями. Побудуйте схему цих речень.

1. Тепер Марко почував ніби незручність, коли не знав чогось із того, що турок запитував.  
 2. Біля візитових ніг лежали пси, що розірвали б на шмаття, якби він зробив хоч порух у бік їхнього володаря.  
 3. Він майже фізично відчув, як пірнає у тишу майстерні, як віддається на волю пориву, що ледве стримався, щоб не гнати туди зараз.  
 4. А там прохолодно синів Дніпро, по якому пропливали річкові трамваї з людьми, що їхали на далекі пляжі.  
 5. Мабуть, так думають митці в старості, коли вже вигоріло все паливо, коли вичахло серце, що прагнуло все вищої і вищої мети, коли мистецтво стало способом заробітку, бо нічого іншого вони не вміють (Ю. Мушкетик).

 **Вправа 58.** Побудуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними за наведеними схемами.

(якби), [ ], (куди);  
 [ ], (де), (де), (які);  
 [ ], (скільки), (що).

 **Вправа 59.** Випишіть із художніх чи публіцистичних творів 10 різнотипних безсполучникових складних речень, поясніть розділові знаки в них.


 **Вправа 60.** Знайдіть у тексті складні безсполучникові речення, визначте семантико-синтаксичні зв'язки між їх частинами.




Височенна гора, вкущена зеленим вилиском шовкової трави, торкається неба золоченою куполом-короною. Марія дивилася довкола себе, гостріше відчувала присутність якогось дивного почуття. Гостро кольнуло в грудях, очі зупинилися на кущі калини. Ще ж наче недавно вона буяла зеленню та цвітом, зараз на голих стеблах гойдалися сухі листочки, мов поїдені іржею.

Аж тільки впіймала себе на тому, що калина в дворі приносить нещастя. От воно й є: засохла разом зі своїм господарем. Тут же чомусь пригадався сон: Михайло косить на городі достиглу пшеницю; її лишається зовсім мало – на ручку коси.

І було то на порозі її доли, а зараз вона мовчки картала своє життя. Горіхова гілка глухо стукнула в хатні шибки, Марія злякано озирнулася (В. Коваленко).


 **Вправа 61.** Утворіть речення, дібравши другу частину. Поясніть уживання розділових знаків. Визначте семантико-синтаксичні відношення в безсполучниковому складному реченні.

- |                                 |   |
|---------------------------------|---|
| 1. Рідна мова не полова:..      | А. ... на осиці кислиці, на вербі груші         |
| 2. Наговорила:...               | Б. ...нехай тюрму знає.                         |
| 3. Замкнув вовка межі вівці:... | В. уранці вони поб'ються, а ввечері помиряться. |
| 4. Брати, що коти:...           | Г. ...її за вітром не розвієш.                  |


 **Вправа 62.** Поставте й поясніть розділові знаки в реченнях. Визначте різновид безсполучникових конструкцій. З'ясуйте кількість предикативних частин і семантико-синтаксичні відношення між ними.

1. Он гола скеля стоїть трохи похилившись набік на самім її верхечку примостилася біла береза журливо спустивши віти додолу (Панас Мирний).
2. Дорога котилася вниз я раптом відчув красу глибокої ночі гострі шпильки зворушення кольнули мої груди (Є. Гуцало).
3. Малі діти малий клопіт великі діти великий клопіт (нар. тв.).
4. І відчула доросле й маля і вода і трава і земля все любов'ю тобі промовля (А. Малишко).
5. Печаль моя ріка без переправи на тому боці спогади живуть (Л. Костенко).
6. Закон життя злякатися кінець (Л. Костенко).
7. Високо в небі


іскрилось сонце залишки сірих хмар відпливали непомітно на північ під самим сонцем в густій блакиті дзвеніли жайворонки (Ю. Збанацький). 8. Бувають дивні на землі діла серед зими черешня розцвіла (Д. Павличко).

 **Вправа 63.** *Кожне з наведених простих речень уведіть до складу безсполучникового складного речення. Поясніть відношення, що виникають між частинами безсполучникового речення, і прокоментуйте розділові знаки.*

1. День обіцяє бути щасливим. 2. Цвітуть сади. 3. Я вірю в силу доброти. 4. Прошло літо. 5. Мова – велике багатство.


 **Вправа 64.** *Поділіть складні безсполучникові речення на речення закритої та відкритої структури. Назвіть критерії розмежування. Виділіть предикативні основи.*

1. Є ще в нього інша особливість: праве око завжди приружене, ліве дивиться на світ проникливо, з холодним блиском 2. Тоді він натиснув на двері плечем, вони з сухим скрипом відкрилися – в лице вдарило теплим духом кінського стійла. 3. Небо раптом нахмурилось, місяць ліг за хмару, засіяв тихий сніг. 4. Дядьки притихли відразу: всім же було цікаво послухати бувалого чоловіка. 5. Вечорами вже не співали під вербами дівчата, не витинали гопака гармоністи. 6. У Полтаву його привіз поїзд, далі треба було добиратися підводою. 7. Ластівки летіли в тучу, голуби – до схову. 8. Приїхали до лісу – зійшло сонце (Г. Тютюнник).

 **Вправа 65.** *Знайдіть безсполучникове складне речення з різнотипними частинами (розділові знаки пропущено).*


1. Мрійно в'ється бабине літо зеленими берегами тихо плине річка запашне сіно огріває спину туманіє лісові спалахи осені ваблять око. 2. А серце не хоче марніти Без тебе гірка самота. 3. Для чого ж морози на квіти Навіщо минають літа. 4. До того скрізь робили на вулицях ремонт чистили каналізаційні труби лагодили трамвайні лінії штукатурили й фарбували будинки. 5. Аж ось зразу зашуміла недалеко гудина загавкав собацюга (з інтернет-видань).

## Багатокомпонентні складні речення


 **Вправа 66.** *Перепишіть речення, визначте кількість предикативних частин у них. Встановіть різновид багатокомпонентних речень.*


1. Сумно й смутно людині, коли висихає й сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного; ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму (О. Довженко). 2. Смішно й соромно було дивитися, як наші курсові старости й підстарости, відмінники-активісти й активісти-невідмінники, що п'ять років на всіх зборах з таким ентузіазмом виховували в нас, своїх товаришах, високу моральність і самовідданість, пхалися тепер один з-перед одного до дверей комісії, щоб одержати кращі призначення хоча б у передміську зону, інші, ще вчора такі запеклі романтики, яким, здавалося, крім «зеленого моря тайги», нічого від життя більше не треба, виходили з аудиторії, де засідала комісія, у сльозах або смертельно бліді, бо їм відмовили у вільному дипломі; ще інші снували по коридору од гурту до гурту й заводили реготи з молодшокурсниками, бо знали, що їхню справу вже «влагоджено» і периферія їм не загрожує (Г. Тютюнник) 3. Киянам я співчував, пам'ятаючи, як тяжко було мені колись їхати з села, де лишалася мама, товариші, весь мій улюблений світ: решта викликала посмішку, бо видно ж, що людина хвора, вражена пошестю, що їй хочеться того, чого хочуть усі, і, якщо вона не матиме того, що мають усі, життя її пропаще (Г. Тютюнник). 4. У цей день мені випадає базарувати на подільському ринку: я заковую на весь тиждень картоплі, свіжої олії, квітів, таких, що довго стоять, редьки та базікаю з базаровими жінками про всяку всячину, приміром, про те, треба чи не треба підсипати суперфосфату, як садять грядки, яким буде се літо на врожай тощо, а якщо трапляються тітки з прив'ялими ознаками колишньої вроди, то жартома присватуюся до їхніх дочок, виходячи з такого міркування: якщо вродлива мати, то вродлива й донька (Г. Тютюнник). 5. Тільки-но я поминаю останній, низовий будинок нашої вулиці, від спокою, що огортав мене там, нагорі, не лишається й сліду: співають на крутих звивах колії трамваїв, коротко й різко сигналять машини, скриплять гальма, підтюпцем

біжать від автобусної зупинки до базару сільські жінки з кошиками та клунками за плечима – припізнилися (Г. Тютюнник).

 **Вправа 67.** Знайдіть багатокомпонентні речення, схарактеризуйте їх, накресліть схеми.


1. Тут срібно жебонить синя-синя долинкова вода, я нахилиюсь до неї, п'ю її спів і прислухаюсь до шелесту отави (М. Стельмах). 2. На іржання білого коня коротким клекотом обізвався лелека — клекіт захлинувся в урочистій задумі (В. Дрозд). 3. Подвір'я аж сяяло чистотою, і острівці квітів цвіли по ньому там і там (М. Красицький). 4. Незабаром капітан із своїм юним радистом уже був на борту, серед практикантів: причал зрушився з місця й поплив од них разом з кремезною постаттю Сухомлина (О. Гончар). 5. Вже одних колядників забрали війни, других — сира земля, треті стали дідами (М. Стельмах). 6. Я не міг їм сказати, що мамі, певно, було потрібно бодай зрідка скупати свою душу в урочистому церковному слові, а вечорами — в молитві, у безконечному шелестінні слів; у розмові з Богом, з іконами мої мама знаходили умиротворення і спокій; молитви, як чисті води, оминали жінку від денних прогрішень, очищали від суєти (Р. Федорів). 7. Йому було якось не по собі, і Тимко знав, що коли він ляже спати, то це тяжке почуття буде мучити його ще дуже довго, і тому він хотів зараз якнайшвидше заглушити його, хоча й не знав чим (Г. Тютюнник). 8. Він часто курих і майже не розмовляв з Марком, який, проте, не зважав на замрію свого товариша, а витриндикував та винашувався біля бичків, як на весіллі або якому грищі (Г. Тютюнник). 9. Так було тепло, самотньо й лячно у віковій тиші, що діти чули власне дихання, але вухо вперто ловило й побільшувало до найбільших розмірів усякий звук, що мусів жить у лісі (М. Коцюбинський).

 **Вправа 68.** Доберіть з художніх чи публіцистичних текстів 6-7 складних речень з різними типами зв'язку, схарактеризуйте їх, накресліть схеми.


 **Вправа 69.** На основі простого речення побудуйте складну синтаксичну конструкцію із сурядністю та підрядністю. Виділіть предикативні основи, поясніть розділові знаки.

1. Високий, сутулий, у брезентовому плащі, він ходив із сажнем по полю, заміряв виоране (Г. Тютюнник). 2. Коло пасіки рос-

ли яблуні й груші, посхилявши густе гілля в пасіку над вулицями (І. Нечуй-Левицький). 3. Шкода, той час не вернеться уже ніколи (Леся Українка). 4. Мати з Нимидорою порались у хаті, готували вечерю (І. Нечуй-Левицький). 5. Настечка засвічує каганець і, прикривши рукою, несе його до столу (М. Стельмах). 6. За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто (С. Скляренко).


 **Вправа 70.** *Складносурядні речення доповніть у складні синтаксичні конструкції: 1) із сурядним і безсполучниковим зв'язком; 2) сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.*

1. Настане час — і піде все в архів (Л. Костенко). 2. Я думаю про тебе весь мій час, але про це не треба говорити (Л. Костенко). 3. Задощило, і фільмування довелось припинити (О. Гончар). 4. Проїшов дощ, і дерева заясніли під сонцем (У. Самчук). 5. Знов стою на березі розлуки і в очах видзвонюють печалі (В. Крищенко).

 **Вправа 71.** *Перепишіть речення, поставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Зробіть синтаксичний аналіз трьох речень (на вибір).*

1. Дорош сплигнув із сідла розминаючи замлілі від незвичної їзди ноги пішов до могутнього береста що ріс над дорогою і розстебнувши на грудях гімнастюрку ліг на траву. 2. Він звернув із дороги на траву й забувши свою філософію почав рвати квіти (І. Нечуй-Левицький). 3. Там де Ташань робить круте коліно напроти садиби вир. 4. Сонце вже зійшло але його не було видно із-за темного луку небо освітилося ясно й погожо (Г. Тютюнник). 5. Він повернувся грудьми вниз до землі гадаючи що так йому буде легше і поклавши голову на руки закрив очі (Г. Тютюнник). 6. Може то лисиця гуляла очеретами а може вовк-сіроманець (Г. Тютюнник). 7. Уже горіли мохнатими й червоними як жар шапками будяки дихаючи солодким медвяним душком (Г. Тютюнник). 8. Багато страшних легенд складено про той вир і Тимко хоч і не вірив у них проте кожного разу коли плив Ташанню обминав страшне місце (Г. Тютюнник). 9. Люди затихли коні стояли піднімаючи вгору морди прищуливши вуха (Г. Тютюнник). 10. Є в коханні і будні і свята є у ньому і радість і жаль бо не можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль (В. Симоненко). 11. І коли я повертаючись пішки в село бачив на обрії тополю то

інколи здавалось що повертаєшся саме до неї до тополі (Є. Гуцало). 12. Вона йшла бездомна сирота нещасна бранка під чужим небом прочищеним вітрами безжальним і блідим як холодні очі стрільців-лучників (П. Загребельний).

 **Вправа 72.** Розставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Зробіть повний синтаксичний аналіз складних речень.

1. Сонце давно вже сіло в рожевий туман який ще довго стояв на обрії поволі згасаючи і розсіюючись; червоні паруси неба згорталися і спадали слідом за сонцем кудись у чорну прірву. Обрій почала огортати все гущіша і гущіша темрява і небо стало схожим на густо розведену у воді синьку; самотньо над старим вітряком що мріяв на балебні біля хутора вогняною крапелькою все ясніше і ясніше замерехтіла вечірня зоря слідом за нею ніби вигорнутий зненацька з гігантського склепіння печі сипонув жар і кожна жаринка летючи й спалахуючи зупинилася і повишла всяка на своєму місці весело яскраво радісно поблискуючи. Перепели хававкали перекликаючись один з одним.

2. Пройшовши по небі червнева ніч стала оволодівати і землею; безмежний степ став вщухать корився ніжнішав і м'якшав від її пестоців; птахи затихали і згорнувши натомлені за день крильця сідали на м'які гніздечка гріючи свої худенькі від роботи тільця пахучим ласкавим по-материнськи ніжним теплом розігрітої за день землі. Перепели хававкали перекликаючись один з одним. Все змінювалося на землі з приходом ночі і робилося таємничим загадковим прихованим. І серед запахів особливо виділявся своїм гірким чадним смородом полин та волохатий шапкастий з медвянистим душком придорожній будяк. З далекого степу тягнуло густим духом скошеного жита що пахло свіжоспеченою паляницею.

3. Університет народжувався нелегко. З весни 1802 року коли ця ідея вперше оволоділа Василем Назаровичем і до зими 1805 року коли університет нарешті був відкритий пройшли три роки неймовірних зусиль спрямованих на подолання безлічі труднощів. Покоління професорів науковців студентів випускників віддавали свої знання досвід талант заради розвитку науки культури освіти. Глибоко символічно що з університетом пов'язані життя й діяльність трьох Нобелівських лауреатів наукова творчість яких уособлює пізнання трьох основних вимірів

буття фізика Ландау біолога Мечникова та економіста Кузнеця. Харківський університет опинившись в оточенні української етнічної еліти не міг існувати ізолювано від неї.

4. Як важко шукати брата якщо тобі хочеться щоб окрім тебе його більше ніхто не знайшов. Опинившись в Горлівці на світанку Лук'ян метався від дільниці до дільниці перебрав сотні людей сотні облич але на Данька не потрапив. Звичайно найпростіше було звернутися до управління назвати там Голоту справитись про його зміну й тим усі пошуки закінчити але ж мав побоювання що в такий спосіб може зашкодити Данькові. Аж не вірилось що під землею по якій він оце зараз ступає працюють тисячі людей про важку працю яких здається найбільше свідчили йому терикони. Лук'ян приліг неподалік у полинах і мав велику розраду в спогляданні тих велетів вивернутих людьми із хтозна яких глибин (із інтернет-видань).

## СХЕМА АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

### Складносурядне речення

1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки (або поставте розділові знаки і поясніть їх).
2. Виділіть граматичні основи.
3. Підкресліть другорядні члени речення і схарактеризуйте їх.
4. Накресліть структурну схему.
5. Дайте загальну характеристику складносурядного речення:
  - а) складне речення;
  - б) сполучникове;
  - в) складносурядне;
  - г) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне);
  - г) за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
6. Дайте загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень:
  - а) формально просте речення;
  - б) односкладне (різновид), двоскладне, нечленоване;
  - в) поширене чи непоширене;
  - г) повне чи неповне;

- г) ускладнене (чим) чи неускладнене;
- д) стверджувальне чи заперечне (загальнозаперечне або частковозаперечне).

### Складнопірядне речення

1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки (або поставте розділові знаки і поясніть їх).
2. Виділіть граматичні основи, позначте сполучні засоби.
3. Підкресліть другорядні члени речення, схарактеризуйте їх.
4. Накресліть структурну схему.
5. Дайте загальну характеристику складнопірядного речення:
  - а) складне речення;
  - б) сполучникове;
  - в) складнопірядне (мінімальної структури чи ускладненого типу);
  - г) за структурними особливостями (розчленованої чи нерозчленованої структури);
  - г) за семантичними ознаками (займенниково-співвідносне і його різновиди; з'ясувальне тощо);
  - д) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);
  - е) за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
6. Дайте загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

### Безсполучникове речення

1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки (або поставте розділові знаки і поясніть їх).
2. Виділіть граматичні основи.
3. Підкресліть другорядні члени речення, схарактеризуйте їх.
4. Накресліть схему.
5. Дайте загальну характеристику безсполучникового речення:
  - а) складне речення;
  - б) безсполучникове (мінімальної структури чи ускладненого типу);



в) тип за структурними особливостями (з однотипними чи різнотипними частинами);

г) за семантико-синтаксичними відношеннями (єднальні, зіставно-протиставні, з'ясувальні, причини, умови, часу, наслідку, допусту, порівняльні, пояснювальні);

г) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);

д) за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

6. Дайте загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

### Складна синтаксична конструкція

1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки (або поставте розділові знаки і поясніть їх).

2. Виділіть граматичні основи.

3. Пронумеруйте предикативні частини та поставте запитання до підрядних частин.

4. Позначте сполучні засоби.

5. Підкресліть другорядні члени речення, схарактеризуйте їх.

6. Накресліть структурну схему.

7. Дайте загальну характеристику складної синтаксичної конструкції:

а) речення складної синтаксичної конструкції;

б) різновиди зв'язку (безсполучниковий, сполучниковий: сурядність, підрядність, різні види зв'язку);


в) тип підрядності (однорідна, неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність);

г) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, питально-спонукальне, спонукально-розповідне тощо);


г) за інтонацією (окличне, неокличне).

8. З'ясуйте структурно-семантичні типи складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових речень.

9. Дайте загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

 **Вправа 73.** *Визначте, чи всі з наведених синтаксичних конструкцій є періодами. Вкажіть на ознаки, що характеризують їх як період.*

1. Новий гетьман [Виговський] був цілою головою вищий від Юрася, був чоловік дуже досвідчений, розумний, бувалий, некепський політик, при тому без сумніву – патріот український, завзятий автономіст, одностудець старшини, що разом із нею бажав забезпечити свободу й незайманість України, але він не мав популярності такої, як Хмельницький: був він український шляхтич із київського Полісся, служив по канцеляріях, до військового діла не мав особливої охоти й до війська попав припадком (М. Грушевський). 2. Хто в посестру взяв тяжку недолю, що давить серце, як відьма кощава, хто вражій нужді попав ся в неволю, кому з журбами сон і забава, тому нема місця, ані супокою, сам нудить світом, нудить і собою (з газ.). 3. Україна – розкішний вінок із руги і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі (С. Васильченко). 4. Коли весна рожева прилетить і землю всю збере і завітчає, коли зелений гай ласкаво зашумить і стомлено заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблищить в щасливій долі, і коли ти одна в квітках, і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі не зможеш більше серця зупинить, що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, знай: не доходить уже той скрик тоді до мене (О. Олесь). 5. Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг (О. Олесь). 6. В сам час, коли неправда люта найвище голову здіймає, в сам час, коли народні пута найдужче тиснуть, і коли закута народна мисль мовчить німа, коли довкола найтемніша тьма, коли надії й просвітку нема, в той час якраз ви не втрачайте надії й твердо те знайте, що в прах розсиплеться тюрма, неправді й злу не потурайте, в зневірі рук не покладайте, і увільняйтеся з ярма (І. Франко).

 **Вправа 74. І.** *Перепишіть речення з прямою мовою, розставте і поясніть розділові знаки. Перебудуйте наведені речення на складнопідрядні (якщо можливо). З'ясуйте різновид підрядної частини та подумайте, чи змінюється семантика речень від такої перебудови?*

1. Діду здрастуйте сказав я йому спинившись (О. Довженко). 2. Мати почала його вговоряти й прохати не женися ти мій соколе на тій Марусі (Марко Вовчок). 3. Нене нене промовив Кармель, а сам ввесь і затрусивсь і затрепихавсь. Чи ж ти мені не рідная мати? (Марко Вовчок). 4. Ох голубе Лисиця застогнала бодай би вже й не жить як отаке терпіть! (Л. Глібов). 5. Подивись

що твоя невісточка витворяє крикнула Кайдашиха вихопивши мале горя з кашею (І. Нечуй-Левицький). 6. Мабуть не почув подумав я треба вернутись і сказати голосніше (О. Довженко). 7. А тим часом іду я засмучений хлопчик до старого коваля спокутувати свій перший гріх (О. Довженко). 8. Я звелю не займай нашу пісню бо життя укоротиш мені (С. Зінчук).

**II.** У якому реченні правильно вжиті розділові знаки? В інших виправте помилки.

1. «Якби хто взяв Лаврінову хату та одіпхнув її», – сказала премудра баба Палажка. – «Геть-геть на гору або й за гору, а Карпову хату одсунув ген-ген за ставок, аж у діброву, то вони б помирились» (І. Нечуй-Левицький). 2. «Чи є що золота дорожче на землі? – У мудреця спитали якось люди» (М. Мітаров). 3. «Куди це ти, кумасенько, біжиш? Даєш неначе з ляку драла, – гука Ховрах, – ні на що не глядиш, мене б то й не пізнала!» (Л. Глібов). 4. «Здрастуйте діду! – промовив я ще раз тремтячим голосом, – скинувши оту важку шапку» (О. Довженко).



**Вправа 75.** Складіть речення за поданими схемами.


- |              |                    |
|--------------|--------------------|
| 1. А: «П».   | 6. «П, - а, - п».  |
| 2. А: «П?»   | 7. «П, - а. - П».  |
| 3. А: «П!»   | 8. «П? - а. - П».  |
| 4. «П», - а. | 9. «П! - а. - П».  |
| 5. «П?» - а. | 10. «П! - а: - П». |



**Вправа 76.** Відредагуйте речення. Поясніть виправлення.

1. В нас є молодь, які свято шанують українське слово. 2. Проведено капітальні ремонти в навчальних закладах, де його роками не було. 3. Відносно Орининського напрямку, то за словами першого заступника голови РДА Ніни Фабіянської роботи там також не припиняються. 4. Пивні «October Fest» сполучаються з етнічними фольклорними виступами, а також вперше цієї осені тематичні арт-вечори на свіжому повітрі. 5. Погану послугу для суспільства роблять ті піетети, які постійно виходять від політиків про освіченість суспільства, про його мудрість. 6. На сьогодні можна говорити про нав'язування своїх цінностей, правил і культури іншої частини суспільства. 7. «Криза зупиняється тоді, – стверджує президент Центру економічного розвитку, – коли всі суб'єкти перестають боятися, а стискають свою еконо-

міку – особисту, юридичну – будь то підприємець, працівник або домашнє господарство». 8. Гастролі в наш час справа не лише клопітка, а й дуже недешева. 9. Мета конкурсу виявити краще, що є у українській фотографії й фотожурналістиці щоб популяризувати це на шпальтах газети. 10. Кваліфікаційна комісія фахівців повітрянодесантної служби перевіряє знання методичних посібників та інструкцій по їх експлуатації. 11. Люди задають питання такі, що є загальними для більшої половини населення. 12. На даний момент є немало прикладів, коли й на фермерських невеликих наділах господарі здобувають високі врожаї. 13. Тож надіємось на плідну взаємопрацю з нашими комунальниками. 14. На щастя, фарт не покинув збірну України після невдачі Шевченка, а команду Славена Біліча принизили по повній. 15. Для роботи в вагонах-ресторанах потрібні: кухарі 4 розряду, офіціанти, кухонні робітники. 16. Святкування весіль, днів народжень та інших свят! Зал на 60 чоловіків, банкетка на 20 чоловіків. Комплексні обіди. Безкоштовні чаї, кави, або сік! 17. Вивчаючи проблеми державної служби, вченими були отримані цікаві результати. 18. Через те, що відбулося скорочення штату міністерства, багатьом служителям прийшлося шукати нові місця. 19. Визначивши напрями застосування моделювання на уроках фізики, було розроблено програму курсу. 20. На даний момент «Ровесник» популярний щомісячний журнал про музику, шоубізнес, новинки кіно, відео, освіту, відпочинок і розваги і т.д. (із інтернет-видань).

 **Вправа 77. I.** Знайдіть 10 текстів рекламних оголошень з різними типами помилок. Поясніть виправлення.

**II.** Перекладіть текст українською мовою.

Вопрос о том, зачем нужна грамотность, обсуждается широко и пристрастно. Казалось бы, сегодня, когда даже компьютерная программа способна выправить не только орфографию, но и смысл, от среднестатистического человека не требуется знания бесчисленных и порой бессмысленных тонкостей родного правописания. Я уж не говорю про запятые, которым не повезло дважды. Сначала, в либеральные девяностые, их ставили где попало или игнорировали вовсе, утверждая, что это авторский знак. Школьники до сих пор широко пользуются неписанным правилом: «Не знаешь, что ставить, — ставь тире». Не зря его так и называют — «знак отчаяния». Потом, в стабильные ну-

левые, люди начали испуганно перестраховываться и ставить запятые там, где они вообще не нужны. Правда, вся эта путаница со знаками никак не влияет на смысл сообщения. Зачем же тогда писать грамотно? Думаю, это нечто вроде тех необходимых условий, которые заменяют нам специфическое собачье чутье при обнюхивании. Сколько-нибудь развитый собеседник, получив электронное сообщение, идентифицирует автора по тысяче мелочей: почерка, конечно, он не видит, если только послание пришло не в бутылке, но письмо от филолога, содержащее орфографические ошибки, можно стирать, не дочитывая.

Известно, что в конце войны немцы, использовавшие рабочую силу, угрозами вымогали у славянских рабов специальную расписку: «Такой-то обращался со мной замечательно и заслуживает снисхождения». Наши солдаты, заняв один из пригородов Берлина, прочли гордо предъявленное немцем письмо с десятком грубейших ошибок, подписанное студенткой университета. Степень искренности автора стала им очевидна сразу, и обыватель-рабовладелец поплатился за свою подлую предусмотрительность.

У нас сегодня почти нет шансов быстро понять, кто перед нами: способы маскировки хитры и многочисленны. Можно сымитировать ум, коммуникабельность, даже, пожалуй, интеллигентность. Невозможно сыграть только грамотность — утонченную форму вежливости, последний опознавательный знак смиренных и памятливых людей, чтущих законы языка как высшую форму законов природы (із інтернет-видання).

## Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові / С. П. Бевзенко. — К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. — 79 с.
2. Бевзенко С. П. Українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. — К. : Вища шк., 2005. — 270 с.
3. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О. П. Безпалько. — К. : Рад. шк., 1960. — 236 с.
4. Бойчук Т. Синтаксис і пунктуація простого речення : тестові завдання / Т. Бойчук // Дивослово. — 2010. — № 10. — С. 20–22.
5. Бойчук Т. В. Тестові завдання із синтаксису та пунктуації простого ускладненого речення / Т. В. Бойчук // Вивчаємо україн-

ську мову та літературу : Науково-методичний журнал. — Харків, 2011. — № 25. — С. 26–35.

6. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української і російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. М. Майборода. — К. : Вища шк., 1978. — 272 с.

7. Вихованець І. Р. Граматики української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.

8. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 204 с.

9. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. — К. : Наук. думка, 1969. — 155 с.

10. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: теоретико-практичний блок / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кобилянська. — Чернівці : Рута, 2003. — 145 с.

11. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних функцій / Н. В. Гуйванюк. — Чернівці : Рута, 1999. — 336 с.

12. Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис : лабораторний практикум / Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1989. — 254 с.

13. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : автореф. ... докт. філол. наук. — К., 1993. — 36 с.

14. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Синтаксеми с квалификативно-субстанциальным значением в современном украинском литературном языке : автореф. ... канд. філол. наук. — К., 1986. — 18 с.

15. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. — К., 1980.

16. Житар І. Українська мова: синтаксис і пунктуація : навч. посіб. / І. Житар. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. — 240 с.

17. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис : [монографія] / Анатолій Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 342 с.

18. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — 150 с.

19. Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення. — Донецьк : Вид-во Донецьк. ун-ту, 1994. — 204 с.

20. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [Монографія]. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 378 с.

21. Загrevський Є. І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філолог. наук. — Харків, 1999.

22. Каньоса П. С. Односкладні речення в синтаксичній системі української мови : навч.-метод. посіб. / П. С. Каньоса, В. С. Карпалюк. — Кам'янець-Подільський : МЕДОБОРИ, 2003. — 84 с.

23. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української мови : навч. посіб. / М. І. Каранська. — К. : Либідь, 1995. — 312 с.

24. Кобилянська М. А. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис : Збірник вправ / М. Ф. Кобилянська, Н. В. Гуйванюк. — К. : Вища школа, 1981. — 271 с.

25. Коваль Л. М. Модульний курс синтаксису простого ускладненого речення / Л. М. Коваль. — Вінниця : Консоль, 2008. — 106 с.

26. Козачук Г. О. Українська мова : практикум : навч. посіб для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / Г. О. Козачук; за ред. Н. В. Леонova. — 2-е вид., перероб. і доповн. — К. : Вища школа, 2008. — 414 с.

27. Кузьмич О. О. Складні конструкції з послідовною підрядністю у сучасній українській мові : автореф. ... канд. філол. наук. — К., 1995. — 21 с.

28. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядних речень української мови : навч. посіб. / С. В. Ломакович / Тернопільський пед. ін-т. — К. : НМКВО, 1993. — 59 с.

29. Парасін Н. Д. Тестові завдання з синтаксису української мови / Н. Д. Парасін, Г. В. Бачинська. — Тернопіль : ТНПУ, 2006. — 48 с.

30. Пархонюк Л. Складне речення в українській мові: багатокомпонентні конструкції / Л. Пархонюк. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. — 80 с.

31. Плисько К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : навч. посіб. / К. М. Плисько. — Х. : Основа, 1992. — 151 с.

32. Русская грамматика : в 2 т. — Т. 2 : Синтаксис. — М., 1980.

33. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 321 с.

34. Современный русский язык / под. ред. В. А. Белошапковой. — М., 1989.

35. Степул О. Л. Безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. — Харків, 1992.

36. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. — К. : Вища школа, 1994. — 342 с.

37. Сучасна українська літературна мова. Лінгвістичний аналіз : навч.-метод. матеріали для студентів філол. факультету / укл. Дудка О. О., Калашник Ю. І., Пономаренко В. Д., Рашупкіна Н. П. — Х., 2007.

38. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 315 с.

39. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. — К., 1997, 2005.

40. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. — [3-те вид., перероб]. — К. : Либідь, 1997. — 433 с.

41. Тележкіна О. О. Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування : автореф. дис. ...канд. філолог. наук. — Харків, 2002.

42. Ткаченко Є. М. Українська мова. Пунктуація: правила, вправи, диктанти : навч. посібник / Є. М. Ткаченко. — Х., 2001.

43. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К., 2008 (або інші видання після 1993).

44. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. / К. Ф. Шульжук. — К. : Академія, 2010. — 407 с.

45. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. — К. : Вища школа, 1986. — 183 с.

46. Ющук І. П. Українська мова : підруч. / І. П. Ющук. — 3-те вид. — К. : Либідь, 2006. — С. 440—637.

47. Явір В. В. Синтаксис сучасної української літературної мови: Збірник завдань для лабораторних робіт / В. В. Явір, Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг, 1999.

48. Яцимірська М. Г. Сучасна українська мова: пунктуація : навч. посіб. для ВНЗ / М. Г. Яцимірська. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2002. — 286 с.



# КОРОТКИЙ СЛОВНИК ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

---

**Абсолютний час дієслова** — час дії, що вказує на відношення до моменту мовлення.

**Абсолютні синоніми** — слова, ідентичні за своїм лексичним значенням та емоційно-експресивним забарвленням.

**Ад'ективація** — перехід частин мови у прикметник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прикметника.

**Адвербіалізація** — перехід частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення прислівника.

**Активна лексика** — слова повсякденного вжитку.

**Алофон** — матеріальна (звукова) реалізація фонemi, у результаті чого утворюються її варіанти.

**Антитеза** — стилістичний прийом, що полягає в зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження.

**Антоніми** — пари слів, що, маючи семантичну спільність, є протилежними за значенням.

**Антропонім** — власне ім'я.

**Апелятивація** — перехід власних іменників до розряду загальних.

**Арготизми** — спеціальні слова й вирази, типові для певного соціального прошарку, уживані з метою засекречення комунікації.

**Артикуляція** — робота мовних органів, спрямована на творення звуків.

**Архаїзм** — слово, мовний зворот або граматична форма, що вийшли з ужитку чи є застарілими на певному етапі розвитку мови.

**Асиміляція** — пристосування одного звука до вимови іншого.

**Асонанс** — повторення однієї чи кількох голосних у словах, розміщених поряд або з певним віддаленням.

**Аспектологія** — розділ граматики, який вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних з ними значень.

**Афікс** — службова морфема, що прикріплюється до кореня слова, виконуючи словотвірну або формотвірну функцію.

**Афоризм** — коротке судження, висловлене стисло у виразній формі.

**Безафіксний спосіб словотворення** — різновид морфологічного творення слів шляхом усічення твірної основи афіксальних морфем.

**Варваризми** — слова та словосполучення, які не освоєні українською мовою і не входять до її лексичного складу; у писемній мові здебільшого оформляються засобами іншого алфавіту.

**Векторна протилежність** — характеризує протилежність різних за своєю спрямованістю дій, рухів, координат.

**Вербалізація** — перехід інших частин мови в дієслова, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення дієслова.

**Вигук** — частина мови, яка виражає емоції, волевиявлення та елементи думки.

**Видова пара** — дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду.

**Відмінкове значення** — смисл відношення між іменником (займенником, числівником) та іншим словом у словосполученні чи реченні.

**Відносний час дієслова** — час дії, що вказує на відношення до іншої дії.

**Відносні займенники** — займенники, що вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного слова) головної частини складнопідрядного речення.

**Відносні прикметники** — прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів.

**Вказівні займенники** — займенники, які виділяють певний предмет з низки однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце і час дії, згадані в попередньому контексті.

**Власні слова** (або оніми) — індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів.

**Внутрішня форма слова** — наявність мотивованого зв'язку слова певної звукової і морфологічної будови з іншим словом, що є виразником тієї ознаки, яка зумовила спосіб творення розглянутого слова та його первісне значення.

**Вставлені компоненти** (словосполучення, речення) — мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості.

**Вставні компоненти** (слова, словосполучення, речення) — мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву тощо).

**Вторинні прийменники** — прийменники, що співвідносяться в сучасній мові з відповідними самостійними і службовими словами.

**Вульгаризми** — згрубіле слово розмовного шару лексики.

**Граматика** — 1) уся незвукова і нелексична організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її устрій, лад; 2) сукупність правил словозміни (формотворення), сполучуваності морфів у слова, слів у словосполучення і речення, тобто значенневих елементів нижчого рангу в значенневій одиниці вищого рангу з метою реалізації комунікативної функції мови; 3) розділ мовознавства, що вивчає закономірності семантики, будови, творення, функціонування словоформ, лексем (слів), словосполучень, речень.

**Граматична категорія** — єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження.

**Граматична форма** — матеріальний вид існування граматичного значення.

**Граматичне значення** — формально узагальнене мовне значення, що властиве низці слів, словоформ, синтаксичних конструкцій, і яке знаходить у них своє формальне вираження.

**Грамени** — найменші компоненти граматичної категорії, які за загальнокатегоріальною семантикою становлять граматичну єдність, а за конкретним значенням і засобами вираження утворюють граматичне протиставлення.

**Двовидові дієслова** — дієслова, які вживаються в значенні то доконаного, то недоконаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування.

**Двоскладне речення** — речення з двома головними членами (підметом і присудком).

**Денотат** — клас однорідних предметів, названий словом.

**Деривація** — творення похідних простих і складних слів за допомогою афіксів основоскладання.

**Дифтонг** — сполучення двох голосних звуків, що вимовляються як один склад.

**Діалектизм** — слово, властиве якомусь наріччю (діалекту).

**Дієвідміна** — 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини минулого часу й умовного способу — також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

**Дієвідмінювання** — відмінювання дієслова за особами, числами, часами і способами, а в минулому часі й умовному способі — за родами.

**Дійсний спосіб** (або індикатив) — грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому і минулому часі.

**Доконаний вид** — одна з граем категорії виду дієслова, яка означає дію із вказівкою на її обмеження в часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється.

**Другорядні члени речення** — повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення (підмета і присудка) чи головного члена односкладного речення.

**Евфемізм** — емоційно нейтральне слово чи вираз, що використовується замість синонімічного йому слова чи виразу, що є непристойним, згрубілими, нетактовним або забороненим.

**Екзотизми** (або етнографізми) — назви, які позначають поняття, реалії, предмети, що характеризують особливості життя, побуту і звичаїв інших народів.

**Еліптичне речення** — структура, у якій неназваний член не встановлюється з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється будовою та семантикою самого речення.

**Енантіосемія** — наявність у семантичній структурі слова протилежних значень.

**Етимологія** — розділ мовознавства, що вивчає первісні значення слів, їхнє походження, генетичні зв'язки з іншими словами.

**Етнографічні діалектизми** — слова, що є назвами місцевих реалій і понять, які невідомі або не використовуються поза межами певного говору чи групи споріднених говорів.

**Етноніміка** — розділ ономастики, що вивчає назви племен, народностей, народів.

**Жаргон** — соціальний діалект, що відрізняється від літературної мови специфічною лексикою, вимовою, браком власної фонетичної й граматичної систем.

**Жаргонізм** — слово або вислів, що належить якомусь жаргону певної мови і живається в мовленні чи художній мові з певною стилістичною метою.

**Загальні іменники** (або апелятиви) — іменники, які об'єднують поняття в єдиний розряд і дають їм спільну назву (людина, ріка, машина).

**Запозичена лексика** — уся сукупність мовних одиниць, що проникли в українську мову шляхом безпосереднього чи опосередкованого запозичення.

**Запозичення** — 1. Процес, що полягає у зверненні до лексичного складу інших мов для використання властивих їм понять і назв, що засвоюються мовою-рецептором; 2. Слова, словотворчі афікси, значення, що увійшли в мову внаслідок запозичення.

**Збірні іменники** — іменники, що виражають неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле.

**Звертання** — інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти чи персоніфіковані предмети, яким адресоване мовлення.

**Звертання-речення** (або вокативне речення) — однослівне (переважно) речення, виражене кличним відмінком іменника, що самостійно передає нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення.

**Зворотний стан** — одна з трьох (за В. Виноградовим) грамем категорії стану дієслів, яка охоплює ті дієслова на -ся, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку.

**Звуження значення** — зменшення семантичного обсягу слова в процесі історичного розвитку та його відображення в мовній системі або лише в певному мовленнєвому контексті, якщо воно виникає в результаті індивідуально-авторського вживання.

**Звуконаслідувальні слова** — невідмінювані лексичні одиниці, що відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки людей, тварин, предметів.

**Зміщення значення** — це зміни в значенні, що приводять до появи нового лексико-семантичного варіанта, тотожного за обсягом із вихідним.

**Ідіома** — стійке словосполучення, що виражає єдине поняття.

**Іменник** — самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, синтаксичними властивостями та власними словотвірними суфіксами.

**Іменники з абстрактним значенням** — слова, що позначають поняття, які усвідомлюються завдяки абстрагуванню; назви опредмечених якостей, властивостей, дій.

**Іменники з конкретним значенням** — слова, що позначають речі, факти, явища, які пізнаються органами чуття людини і підлягають лічбі.

**Інтер'єктивация** — перехід інших частин мови у вигуки, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення вигука.

**Інтернаціоналізми** — слова, які вживаються в багатьох близькоспоріднених мовах і разом з тим зберігають близькість звучання й тотожність значення.

**Інфінітив** — неозначена неособова нефінітивна вербоїдна форма дієслова, яка називає дію або непроцесуальний стан безвідносно до дійсності, часу, особи, числа, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності / неперехідності, вживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами -ти, -ть.

**Іншомовна лексика** — запозичена лексика, яка не втратила ознаки іншомовності, що виявляються на фонетичному, морфемному, семантичному, граматичному рівнях.

**Історизм** — застаріле слово, що вийшло з ужитку у зв'язку зі зникненням реалії, яку воно називало.

**Каламбур** — фігура мовлення, яка полягає в гумористичному використанні багатозначності слова або звукової схожості різних слів.

**Калька** — слово або вираз, дослівно перекладений з іншої мови.

**Категоріальне значення** — узагальнений абстрагований зміст певної групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами.

**Категорія виду** (або аспект) — відношення дії, названої дієсловом, до внутрішнього обмеження (межі, рубежу).

**Категорія відмінка** — відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, яке виражається в протиставлених рядах граматичних форм.

**Категорія перехідності / неперехідності дієслів** — відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта.

**Категорія способу дієслів** — граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії чи стану до дійсності, встановлюване мовцем як реальне або ірреальне.

**Категорія ступеня вияву ознаки** — категорія, яка вказує на рівень та інтенсивність вияву ознаки одного предмета відносно іншого або ознаки того самого предмета в різний час.

**Категорія ступеня ознаки прикметників** — відношення ознаки предмета, вираженої якісним прикметником, до рівня її інтенсивності її вияву, який має в українській мові чотири ступені (нульовий, вищий, найвищий, абсолютний).

**Категорія часу** — відношення дії дієслова до моменту повідомлення про неї або до іншої дії з метою темпоральної характеристики подій, стану, про які йдеться в реченні.

**Категорія числа** — відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів.

**Керування** — спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми.

**Координація** — форма предикативного зв'язку, специфіку якого становить взаємозв'язок головних членів речення — підмета і присудка.

**Книжна лексика** — слова, властиві писемній формі літературної мови.

**Когнітивна лінгвістика** — лінгвістичний напрямок у мовознавстві другої половини ХХ ст. і лінгвістична дисципліна, в якій функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності.

**Комплементарна протилежність** — характеризує відношення між протиставлюваними видовими поняттями, які доповнюють одне одного до родового поняття і за своєю природою є максимальними, граничними. Між такими поняттями немає проміжних складників.

**Кон'юнкціоналізація** — перехід інших частин мови в сполучники шляхом набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення сполучника.

**Конверсивна протилежність** — описує певні семантичні відношення з точок зору різних учасників ситуації.

**Конотація** — оцінне, емоційне або стилістичне забарвлення мовної одиниці, яке має узагальнений характер (закріплений у системі мови) або okazіональний (індивідуальний, зумовлений специфічним контекстом).

**Контекстуальні антоніми** — мовленнєві антоніми, що набувають антонімічних відношень тільки в певному контексті.

**Контекстуальні синоніми** — слова, що вступають у синонімічні зв'язки лише в певному контексті.

**Контрарна протилежність** — виражає крайні симетричні члени упорядкованої множини, між якими існує середній, проміжний складник, що називається мезонім.

**Крилаті вислови** — часто повторювані влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене (вислови видатних політичних діячів, історичних осіб, цитати з античних творів, Біблії тощо).

**Лабіалізація** — артикуляція деяких голосних звуків, під час якої губи витягуються вперед, утворюючи круглий отвір.

**Лексема** — слово як структурний елемент мови в усій сукупності своїх форм і значень.

**Лексика** — це сукупність уживаних у мові слів, із якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку.

**Лексика іншомовного походження** — складники запозиченої лексики, що пройшли тривалий етап адаптації до систе-



ми української мови і для сучасної мовної свідомості втратили ознаки іншомовності.

**Лексикографія** — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

**Лексикологія** — розділ мовознавчої науки, що вивчає словниковий склад мови.

**Лексико-семантичний варіант** — слово в конкретному його вживанні, взяте в одному з його значень.

**Лексичне значення** — індивідуальне предметно-поняттєве значення слова, яке відображає уявлення носіїв мови про навколишню дійсність (предмети, ознаки, дії, процеси) і відношення між ними.

**Лексичні омоніми** — це слова, що мають однакову форму (звучання або написання), але відрізняються не пов'язаними між собою лексичними значеннями.

**Лексичні синоніми** — слова, що належать до однієї частини мови; є частиною лексичного складу мовної системи в певний період її розвитку; повністю або частково співпадають у своєму лексичному змісті; виконують спеціалізовані функції у мовленевих контекстах.

**Лінгвістика** (або мовознавство) — наука про природну мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальні представники.

**Мезонім** — середнє, проміжне поняття між контрарними антонімами.

**Метафора** — перенесення назви з одних предметів, явищ, властивостей, дій на інші на підставі схожості чи подібності асоціацій, які вони викликають у свідомості носія мови.

**Метонімія** — різновид переносних значень, що ґрунтується на основі суміжності двох об'єктів.

**Множинні іменники** — іменники неповної парадигми числа, для яких властиві лише форми множини.

**Мовленнєві омоніми** — це такі омоніми, збіг звукових форм яких відбувається в мовленні й охоплює лише певну граматичну форму кожного слова.

**Мовні омоніми** — це такі лексичні одиниці, що виявляють свою тотожність плану вираження і відмінність у плані змісту на рівні лексико-семантичної системи мови, тобто такі одиниці є складниками словника мови.

**Модальні дієслова** — дієслова, лексичним значенням яких виражається відношення до змісту висловлення, оцінка його

автором висловлення; вказують на можливість і намір, повинність, бажання: могти, уміти, мусити, сміти, бажати, хотіти, прагнути, намагатися, старатися, намірятися, вагатися тощо.

**Модальність** — семантична категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного.

**Моносемія** — здатність слова мати лише одне значення.

**Морф** — вияв певної морфеми.

**Морфема** — найменша значеннева частина в складі слова.

**Морфологічна категорія** — система протиставлених рядів морфологічних форм (грамем).

**Морфологічні омоніми** — це однакові звукові комплекси, що утворюються при відмінюванні та дієвідмінюванні.

**Морфологічні синоніми** — варіанти форм слів на позначення того самого поняття.

**Назви істот** — іменники, що позначають назви людей і тварин, різні демонологічні та міфологічні істоти.

**Назви неістот** — іменники, що позначають неживі предмети, різноманітні явища і поняття, рослини та частини тіла людини.

**Недоконаний вид** — одна з двох граем дієслівної категорії, яка означає, що дія триває постійно, не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі і тому є незавершеною в часі (не має кінця).

**Неповне речення** — речення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю.

**Непоширене речення** — речення, в якому наявні лише головні члени.

**Непряма мова** — чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора.

**Нечленоване речення** (або слово-речення) — структурно нечленована синтаксична одиниця, що виражається частками, модальними словами, вигуками.

**Неологізм** — слова або мовні звороти, у яких на певному етапі розвитку мови новими є і зміст, і звукова оболонка слова (лексичні неологізми) або в яких стара звукова оболонка слова наповнюється новим змістом (семантичні неологізми).

**Нульове закінчення** — закінчення, яке виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного

значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією.

**Нумералізація** — перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення числівника.

**Обставина** — другорядний член речення, що характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони відбуваються.

**Одиничні іменники** (або сингулятиви) — іменники, які позначають один предмет, виокремлений із сукупності однорідних предметів, носієм цього значення є суфікс -ин (а).

**Однорідні члени речення** — члени речення, що перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення і поєднуються між собою сурядним зв'язком.

**Односкладне безособове речення** — речення, головний член якого називає дію чи стан, незалежні від активного діяча.

**Односкладне інфінітивне речення** — речення, головний член якого виражений синтаксично незалежним інфінітивом.

**Односкладне неозначено-особове речення** — речення, головний член якого виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою множини минулого часу і називає дію, здійснювану неозначеними особами.

**Односкладне номінативне речення** — речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка.

**Односкладне означено-особове речення** — речення, головний член якого виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу.

**Односкладне речення** — речення з одним наявним головним членом, що не потребує поповнення другим головним членом.

**Односкладне узагальнено-особове речення** — речення, головний член якого виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше — іншими особовими формами) і вказує на узагальнену особу.

**Означення** — другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і синтаксично залежить від іменника.

**Окличне речення** — розповідне, питальне, спонукальне або оптативне (бажальне) речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією.

**Оксиморон** (або оксиморон) – троп, що ґрунтується на поєднанні протилежних за значенням слів, унаслідок чого утворюється новий смисл і виникає несподіваний експресивний ефект.

**Омографи** – різні за значенням слова, що мають однакове графічне зображення, написання, але вимовляються по-різному.

**Омоніми** – слова однакового звучання і (або) написання, але різного значення.

**Омофони** – слова, що збігаються за вимовою в усіх чи окремих граматичних формах, проте мають різне лексичне значення і відмінне графічне зображення.

**Омоформи** – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі.

**Ономасіологія** – наука, яка вивчає процеси найменування.

**Ономастика** – розділ мовознавства, що вивчає власні назви, історію їх виникнення, розвитку й функціонування.

**Орфограма** – одиниця орфографії, написання певного звука, морфеми, слова, що закріплюється орфографічним правилом.

**Орфоепія** – сукупність правил літературної вимови звуків і словосполучень.

**Основа слова** – частина слова без закінчення, що виражає його лексичне значення.

**Палаталізація** – пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях.

**Парадигма** – клас мовних одиниць, протиставлених одна одній і в той же час об'єднаних спільною ознакою чи на основі однакової асоціації.

**Пароніми** – однокореневі слова, подібні за структурою і вимовою, які належать до однієї частини мови чи мають спільні граматичні ознаки, але різняться своїм значенням.

**Парономазія** – стилістична фігура мови, побудована на зближенні співзвучних слів.

**Партикуляція** – перехід інших частин мови в частку.

**Пасивна лексика** – слова, які ще не ввійшли до активного вжитку (неологізми), і ті, що виходять з мови, поповнюючи розряд застарілої лексики.

**Переносне значення слова** – вторинне, похідне значення, що пов'язане з основним і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю, суміжністю чи функцією.

**Переосмислення** – семантичний процес, що здійснюється на основі встановлення подібності або суміжності двох референтів.

**Перифраза (перифраз, парафраза)** – описовий зворот мови, або поетична фігура, троп, з допомогою якого передається зміст іншого слова чи виразу.

**Період** — складне, переважно багатокomпонентне, чи просте ускладнене речення, якому властива цілісність теми, повнота й динамізм змісту і яке характеризується чітким поділом на дві частини, поєднувані відповідним синтаксичним зв'язком.

**Питальне речення** — речення, що містить запитання, яке вимагає відповіді від співрозмовника.

**Підмет** — головний член двоскладного речення, який, указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом (присудком).

**Підрядний зв'язок** — синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні.

**Повне речення** — речення, в якому наявні всі необхідні члени речення.

**Повнозначні слова** – слова, що мають лексичне значення, типові для них граматичні категорії і виконують певні синтаксичні функції.

**Полісемія (або багатозначність)** – наявність в одного і того ж слова кількох лексичних значень.

**Поняттєво-стилістичні (семантико-стилістичні) синоніми** – такі, що різняться значенневими відтінками, семантичним обсягом, емоційно-експресивним забарвленням.

**Поняття** – відображення в свідомості людини істотних ознак явищ, предметів дійсності.

**Постфікс** – службова морфема, що розташована у слові після закінчення.

**Похідне (мотивоване) слово** – слово, яке виникає у мові на основі іншого слова (слів).

**Поширене речення** — речення, в якому, крім головних, наявні другорядні члени.

**Препозиціоналізація** – перехід інших частин мови в прийменник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прийменника.

**Приєднувальна конструкція** — речення, що становить додаткове повідомлення до опорного речення, виділяючись при цьому в окреме самостійне речення.

**Прикладка** — означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку.

**Прилягання** — спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм.

**Присудок** — головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з підметом.

**Прономіналізація** — перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника.

**Просте формально ускладнене речення** — речення, у якому наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання.

**Просторіччя** — лексика, яка перебуває на грані літературного вжитку і часто виходить за межі літературної мови.

**Професіоналізми** — слова чи вирази, властиві мовленню представників певної професії.

**Пряме значення слова** — основне, вихідне значення слова.

**Пряма мова** — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

**Пунктуація** — система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків.

**Редуплікація** — утворення складних слів за допомогою повторення будь-якої частини слова.

**Референт** — одиничний предмет, що відображає актуалізацію слова та його співвіднесення з явищем дійсності в процесі мовленнєвої діяльності.

**Речення** — мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки.

**Речовинні іменники** — іменники, що означають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого і які можна лише виміряти, а не порохувати.

**Розмовна лексика** — слова, поширені в розмовно-побутовому стилі мовлення.

**Розширення значення** — збільшення семантичного обсягу слова в процесі його історичного розвитку.

**Сема** — компонент структури лексичного значення в семі; реально сприймана, фіксована в тексті чи ймовірна підсвідома ознака-властивість предмета, дії, названих не просто словом, а семемою у його конкретному одному значенні.

**Семантика** — значення слова, виразу; розділ мовознавства, що вивчає значення слів та виразів і зміну цих значень.

**Семантичні діалектизми** — слова загальнонародної мови, які в місцевих говорах відрізняються значеннями і сферою вживання.

**Семантичні синоніми** (або ідеографічні, поняттєві) — слова, що, означаючи одне й те саме поняття, різняться між собою додатковими значеннєвими відтінками.

**Семасіологія** — наука про значення слів.

**Семема** — однозначне слово чи слово, вжите у його певному конкретному вжитку, прямо чи переносно.

**Сигніфікат** — сукупність ознак класу предметів, виділені й пізнані людиною, що формують понятійне ядро лексичного значення.

**Синекдоха** — різновид метонімії, заснований на кількісному зіставленні предметів, явищ, на заміні частиною цілого, одним предметом — сукупності їх.

**Синоніми** — слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та в сполучуваності).

**Синонімічний ряд** — сукупність одиниць мови, співвідносних між собою при позначенні тих самих явищ, предметів, ознак, дій.

**Синонімія** — повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів; подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць за значенням відмінності їхньої звукової форми.

**Синтаксис** — розділ граматики, що вивчає систему синтаксичних одиниць і правила їх функціонування.

**Синтаксичні омоніми** — звукові комплекси, один з яких є словом, а другий словосполученням.

**Синтаксичні синоніми** — різні синтаксичні конструкції, вживані для вираження тієї самої думки.

**Складне безсполучникове речення** — речення, частини якого об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без сполучників і сполучних слів, з урахуванням змістових відношень між складовими частинами виділяють речення з однорідними частинами та речення з неоднорідними частинами.

**Складнопідрядне речення** — складне речення, частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом.

**Складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю** — конструкція, у якій підрядні речення різного типу пояснюють один і той самий член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини.

**Складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю** — конструкція, в якій усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини.

**Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю** — конструкція, у якій лише перша підрядна частина перебуває в прямому безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього.

**Складносурядне речення** — речення, частини якого поєднуються сурядним зв'язком і є синтаксично рівноправними.

**Слова-речення** — структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками.

**Словосполучення** — синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком.

**Спонукальне речення** — речення, що виражає волевиявлення: наказ, заклик, прохання, вимогу, побажання тощо.

**Стверджувальне речення** — речення, в якому стверджується те, що висловлюється про предмет мовлення (думки).

**Сленг** — розмовний варіант мовлення певної соціальної групи суспільства (жаргон).



**Слово** — найменша самостійна значуща одиниця мови, яка складається з комплексу звуків, за яким суспільною практикою закріплене певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення.

**Словотворчі омоніми** — однакові звукові комплекси, що виникають при творенні похідних від різних за звучанням слів.

**Службові слова** — несамостійні слова, які виражають семантико-синтаксичні відношення між словами, реченнями, різними відтінками суб'єктивної модальності.

**Соціальні діалектизми** — слова, які не мають загального поширення і функціонують звичайно у вузькому середовищі носіїв мови, пов'язаних між собою професійно чи будь-якою іншою спільністю.

**Стилістичні синоніми** — такі, що характеризуються емоційно-експресивним забарвленням.

**Субстантивация** — перехід інших частин мови в іменники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення іменника.

**Термін** — спеціальне слово або словосполучення, яке вживається для точного вираження поняття якоїсь галузі знання.

**Термінологія** — розділ лексики, що охоплює терміни різних галузей науки, техніки, мистецтва, суспільного життя; сукупність усіх термінів якоїсь мови.

**Троп** — образна форма вираження, основана на вживанні слова в переносному значенні, що використовується для підсилення зображально-виражальності мовлення.

**Узагальнювальне слово** — слово, що вживається при однорідних членах речення, виражає загальне значення і є родовим поняттям до них як видових понять.

**Узгодження** — спосіб підрядного зв'язку, за якого форми залежного компонента зумовлюються граматичними формами головного слова.

**Умовний спосіб** (або кон'юнктив) — грамема, яка означає передбачувану, можливу, бажану, але не реальну, тобто не обов'язкову дію.

**Фінитивні дієслова** — особові форми дієслів, тобто дієслова, які змінюються за особами, числами і часами.

**Фонема** — найменша функціональна одиниця звукової системи мови, яка служить для творення, розпізнавання й розрізнення значущих одиниць мови.

**Фонетика** — розділ науки про мову, який вивчає звуки мови.

**Фонологія** — розділ мовознавства, що вивчає найменші неподільні елементи мови — фонеми.

**Фразеологізм** — лексико-граматична єдність двох чи кількох нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично.

**Фразеологічні синоніми** — різні за планом вираження фразеологічні одиниці на позначення того самого поняття.

**Фразеологія** — розділ мовознавства про сталі вирази; сукупність фразеологічних одиниць певної мови.

**Функціональне перенесення** — різновид метафори, що здійснюється на основі подібності функцій двох явищ дійсності.

**Функціональний стиль** — різновид літературної мови, який визначається сферою вживання і характеризується особливими лексичними, граматичними, фразеологічними та іншими засобами.

**Частини мови** — лексико-граматичні класи (групи) слів, що розрізняються категоріальним значенням, притаманними їм морфологічними ознаками, синтаксичними властивостями в складі словосполучень та речень і за суфіксами.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальний посібник

**Хомік** Олена Євгеніївна  
**Сердега** Руслан Леонідович

## СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ПРАКТИКУМ

Коректор  
Комп'ютерне верстання *О. С. Чистякова*  
Макет обкладинки

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,57. Наклад 100. пр. Зам. № 1/19.

Видавець і виготовлювач  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,  
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна  
Тел. 705-24-32